

ГРОМАДСЬКА НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФУНДАЦІЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ІНІЦІАТИВ»

**ДНІПРОВСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ,
ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 6



Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Рагімов Фаїр Вагіф огли, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Голова редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», член правління ГНО «Фундація публічно-правових ініціатив»

Члени редколегії:

Андрій Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Інституту права, Університет імені Яна Кохановського, Кельце, Польща

Аршава Ірина Федорівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної психології та патопсихології, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Баштанник Алла Григорівна, кандидат наук з державного управління, заступник директора, Дніпровське регіональне відділення Національної школи суддів України

Васильєва Наталя Вікторівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри регіональної політики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Калмикова Лариса Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Карпа Марта Іванівна, доктор наук з державного управління, доцент кафедри управління та бізнесадміністрування Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Липовська Наталя Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Логвиненко Борис Олексійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Лозицька Ірина Олександрівна, кандидат наук державного управління, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Новак Анатолій Миколайович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, заступник директора, Національне антикорупційне бюро України

Носенко Елеонора Львівна, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук, професор кафедри соціальної психології та психології управління факультету психології і спеціальної освіти, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Приліпко Сергій Михайлович, доктор наук з державного управління, доцент, в.о. завідувача кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ромін Андрій Вячеславович, доктор наук з державного управління, професор, начальник факультету пожежної безпеки, Національний університет цивільного захисту України

Валентина Дьякон, Dr.sc.admin., ас. професор, проректор з навчальної роботи, Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Євгенія Дехтяр, Dr.oec., ас. професор, проректор з академічної роботи, директор бакалаврської навчальної програми «Управління підприємницькою діяльністю в туризмі», Університет прикладних наук ISMA, Латвія

Роман Грмо, Assoc.prof., PaedDr. Ing., PhD., MBA, ING-PAED IGIP, доцент, проректор по якості і розвитку, начальник управління, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина

Петр Якубек, Doc., Ing., Mgr., PhD, Університет DTI, Дубниця-над-Вагом, Словаччина.

На підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)
журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 053 – Психологія, 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24627-14567P, видане Державною реєстраційною службою України 20.11.2020 р.
Офіційний сайт видання: www.chasopys-ppp.dp.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Лахижа М. І.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ
(ЗБАЛАНСОВАНИМ, ТРИВАЛИМ, ВІДПОВІДАЛЬНИМ) РОЗВИТКОМ
У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВЦІВ..... 7

Хоміч Ю. Г.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.....13

Юхно І. В.

СТАБІЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ.....18

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Drahomyretska N. M., Romanenko Ye. O., Chukut S. A., Sazykina T. P.

PROBLEMS OF INTERPRETATION “SUSTAINABLE DEVELOPMENT”
IN PUBLIC ADMINISTRATION OF UKRAINE: CONCEPTS, TRANSLATION, COMMUNICATION.....23

Кострубіцька А. В., Лук’янов О. П.

УПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ МІСТ В УКРАЇНІ..... 36

Чала Н. Д., Китасв А. С., Андросов Є. В.

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ..... 40

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНА СЛУЖБА

Багрім О. А.

СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ АКСІОЛОГІЧНОГО ТРАНЗИТУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....48

Качан Я. В.

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ
У СУЧАСНИХ УМОВАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ..... 54

РОЗДІЛ 4

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Годлевська В. Ю., Кононенко В. В.

КІБЕРБЕЗПЕКА: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ІСПАНІЇ..... 60

РОЗДІЛ 5

ПСИХОЛОГІЯ

Астахов Д. В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК МЕТОД ОПТИМІЗАЦІЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ ГРУПОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ В КОМАНДАХ ФАХІВЦІВ ІКТ-СФЕРИ.....65

Білозерська С. І. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА.....	70
Бурлачук Л. Ф., Лисенко І. П., Завязкіна Н. В. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗЛАДІВ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ ТА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	76
Казакова Є. С. ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У ЛЮДЕЙ ІЗ РІЗНИМ СТАВЛЕННЯМ ДО ВІРУСУ COVID-19.....	82
Лисенкова І. П., Пустовойтенко В. А. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН.....	90
Сахарова К. О., Чередніченко О. М., Липовська Н. А. ФОРМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА В ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	97
 РОЗДІЛ 6 ПРАВО	
Гусь А. В. ДО ПИТАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДОГОВІРНОГО ПРАВА.....	104
Пилипенко П. Д., Синчук С. М. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ УЧАСНИКАМИ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ У КОРПОРАТИВНОМУ ДОГОВОРІ.....	109
Солнцева Х. В. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМАТИКИ СУЧАСНОЇ ПОЛЩЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	116
 РОЗДІЛ 7 РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, КОМЕНТАРІ	
Алексеева А. В. РЕЦЕНЗІЯ НА СТАТТЮ ФЕДОРКОВА О.М. «РОЛЬ МЕДІА РЕСУРСІВ В РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГО-ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МОЛОДІ».....	123

CONTENTS

SECTION 1

THEORY OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Lakhyzha M. I.

THEORETICAL ISSUES OF MANAGEMENT SUSTAINABLE
(BALANCED, DURABLE, RESPONSIBLE) DEVELOPMENTS
IN THE RESEARCH OF POLISH SCIENTISTS.....7

Khomich Yu. H.

FEATURES OF FUNCTIONAL DIRECTION OF LAW ENFORCEMENT
IN THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNANCE.....13

Yukhno I. V.

STABILITY OF PUBLIC ADMINISTRATION: CONSTITUTIONAL AND LEGAL CONTENT..... 18

SECTION 2

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION

Drahomyretska N. M., Romanenko Ye. O., Chukut S. A., Sazykina T. P.

PROBLEMS OF INTERPRETATION “SUSTAINABLE DEVELOPMENT”
IN PUBLIC ADMINISTRATION OF UKRAINE:
CONCEPTS, TRANSLATION, COMMUNICATION..... 23

Kostrubitska A. V., Lukianov O. P.

THE IMPLEMENTATION OF URBAN REVITALIZATION POLICY IN UKRAINE.....36

Chala N. D., Kytaiev A. S., Androsov Ye. V.

THE MECHANISMS OF GOVERNANCE
THE DEVELOPMENT RENEWABLE ENERGY IN UKRAINE.....40

SECTION 3

PUBLIC SERVICE

Bahrim O. A.

CURRENT STATE OF FORMATION OF THE CIVIL SERVICE POTENTIAL OF UKRAINE
UNDER THE AXIOLOGICAL TRANSIT: CHALLENGES AND PROSPECTS.....48

Kachan Ya. V.

PUBLIC SERVANTS' PROFESSIONALIZATION
IN TERMS OF STATE FORMATION.....54

SECTION 4

PUBLIC ADMINISTRATION IN NATIONAL SECURITY AND PROTECTION OF PUBLIC ORDER

Hodlevska V. Yu., Kononenko V. V.

CYBER SECURITY: PUBLIC ADMINISTRATION
IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY OF SPAIN.....60

SECTION 5

PSYCHOLOGY

Astakhov D. V.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL TRAINING AS A METHOD FOR OPTIMIZING PROFESSIONAL GROUP
INTERACTION IN TEAMS OF ICT SPECIALISTS..... 65

Bilozerska S. I. VALUE ORIENTATIONS AS A COMPONENT OF THE PROFESSIONAL IMAGE OF A FUTURE TEACHER.....	70
Burlachuk L. F., Lysenko I. P., Zaviazkina N. V. METHODOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINATION OF AUTISTIC SPECT DISORDERS IN HISTORICAL CONTEXT AND AT THE PRESENT STAGE.....	76
Kazakova Ye. S. FEATURES OF COPY STRATEGIES IN PEOPLE WITH DIFFERENT ATTITUDES TOWARDS COVID-19 VIRUS.....	82
Lysenkova I. P., Pustovoitenko V. A. PSYCHOLOGICAL TRAINING AS A MEANS OF PREPARING YOUNG PEOPLE FOR MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS.....	90
Sakharova K. O., Cherednichenko O. M., Lypovska N. A. FORMS OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE IN THE ORGANIZATIONAL ENVIRONMENT.....	97
 SECTION 6 LAW	
Hus A. V. ON THE ISSUE OF CONTRACT LAW DIGITIZATION.....	104
Pylypenko P. D., Synchuk S. M. EXERCISE OF RIGHTS BY THE PARTICIPANTS OF THE LIMITED LIABILITY COMPANY IN THE CORPORATE AGREEMENT.....	109
Solntseva Kh. V. SCIENTIFIC RESEARCH STATUS OF PROBLEMS OF MODERN POLICE ACTIVITY.....	116
 SECTION 7 REVIEWS, FEEDBACKS, COMMENTS	
Aliksieieva A. V. REVIEW ON THE ARTICLE BY FEDORKOV O.M. “THE ROLE OF MEDIA RESOURCES IN DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL AND POLITICAL WORLDVIEW OF YOUTH”.....	123

РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351.21 (438)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.1>

Лахижа Микола Іванович,

доктор наук з державного управління, професор,

професор кафедри публічного управління та адміністрування

Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України (м. Київ)

ORCID: 0000-0001-8676-4578

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ (ЗБАЛАНСОВАНИМ, ТРИВАЛИМ, ВІДПОВІДАЛЬНИМ) РОЗВИТКОМ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВЦІВ

THEORETICAL ISSUES OF MANAGEMENT SUSTAINABLE (BALANCED, DURABLE, RESPONSIBLE) DEVELOPMENTS IN THE RESEARCH OF POLISH SCIENTISTS

У статті розглянуто польський досвід дослідження проблематики управління сталим розвитком.

Гіпотеза дослідження полягає у розумінні важливості публічного управління задля забезпечення сталого розвитку та визнанні необхідності його вдосконалення завдяки науковим дослідженням.

Наукова новизна публікації полягає у виокремленні та систематизації досліджень польських науковців із питання управління сталим розвитком, виявленні рівня їхнього впливу на практику, узагальненні підходів і відкритті для українського читача.

Авторами відзначено зростання ролі концепції сталого розвитку у Республіці Польща, що проявляється і в наукових працях. Дослідження польських науковців у 1980-1990-х роках стосувалися переважно вивчення теоретичних основ сталого розвитку і практики впровадження на основі зарубіжного досвіду. Помітним було переважання екологічного напрямку досліджень і сприйняття сталого розвитку насамперед із погляду на збереження довкілля для майбутніх поколінь. Пізніше більше уваги стали надавати сталому розвитку бізнесу і зростанню рівня його відповідальності за реалізацію стратегії сталого розвитку.

Помітним є і вдосконалення термінології питання: від перекладу поняття «Sustainable development» – «екологічний розвиток», «збалансований», «зрівноважений», «тривалий розвиток» тощо до «відповідальний розвиток». Використовується і поєднання термінів для відображення стабільності розвитку, його широти і публічності.

Серед перепон для сталого розвитку польські науковці виділяють відсутність необхідних ресурсів для забезпечення екологічного розвитку економіки, обмежену суспільну свідомість із питань екологічного розвитку та наголошують на необхідності вдосконалення правового забезпечення розвитку, навчання кадрів, зростання відповідальності бізнесу тощо.

Ключові слова. Республіка Польща, концепція сталого розвитку, публічна адміністрація, дослідження, польські науковці, термінологія.

The article examines the Polish experience of research on sustainable development management.

The research hypothesis is to understand the importance of public administration for sustainable development and to recognize the need to improve it through research.

The scientific novelty of the publication is to identify and systematize the research of Polish scientists on sustainable development management, identify the level of their impact on practice, generalize approaches and open to the Ukrainian reader.

The authors note the growing role of the concept of sustainable development in the Republic of Poland, which is manifested in scientific works. Research by Polish scholars in the 1980s and 1990s focused on the theoretical foundations of sustainable development and implementation practices based on foreign experience. The predominance of environmental research and the perception of sustainable development was noticeable, especially in terms of preserving the environment for future generations. Later, more attention was paid to sustainable business development and increasing the level of its responsibility for the implementation of sustainable development strategies.

There is also a noticeable improvement in the terminology of the issue: from the translation of the concept of “Sustainable development” – “eco-development”, “balanced”, “balanced”, “sustainable development”, etc. to “responsible development”. A combination of terms is also used to reflect the stability of development, its breadth and publicity.

Among the obstacles to sustainable development, Polish scholars point out the lack of necessary resources to ensure the ecological development of the economy, limited public awareness of environmental development and emphasize the need to improve legal support for development, training, increasing business responsibility and more.

Key words: *Republic of Poland, the concept of sustainable development, public administration, research, Polish scientists, terminology.*

Постановка проблеми. Нестабільність сучасного світу, зумовлена багатьма факторами, ставить під сумнів можливості скористатися перевагами глобалізації і технологічної революції. Тому парадигма сталого розвитку набула значної популярності та активно впроваджується у життя як успішними країнами, так і державами, що розвиваються. Сталий розвиток стає ідеєю, що охоплює весь світ, має глобальні цілі, реалізується спільними зусиллями на світовому, національному і локальному рівнях, а відтак потребує постійної уваги, виявлення оптимальних шляхів розвитку, узгодження позицій, прийняття скоординованих рішень. Сталий розвиток – це керований розвиток на основі сучасних інформаційних технологій, системного підходу та актуалізації принципу публічності. Публічне управління має активізувати участь громадськості в управлінських процесах, актуалізувати використання всіх видів ресурсів, забезпечити умови сталого розвитку нині та для майбутніх поколінь. Отже, проблеми управління сталим розвитком набувають особливої ваги, а аналіз та узагальнення управлінського досвіду має як теоретичне, так і практичне значення. Із погляду на теорію надзвичайно важливе значення має правильне визначення об'єкта управління.

Республіка Польща досягла значних успіхів на шляху посткомуністичної трансформації, нарощує свій потенціал у складі Європейського Союзу і бере активну участь у заходах із забезпечення сталого розвитку як на національному, так і на глобальному рівнях.

Складність і нелінійність змін, що відбуваються у світі, багатоаспектність сталого розвитку зумовлюють необхідність міждисциплінарного підходу, систематизацію різнобічного матеріалу, виділення та аналіз суттєвих рис процесу перетворень. Науковці не лише теоретично осмислюють сталий розвиток, узагальнюють і роблять доступним кращий досвід, але і стають активними учасниками перетворень, сприяючи прийняттю вірних політичних рішень.

Різнобічність процесу сталого розвитку проявляється і у складнощях понятійного апарату, що особливо помітно під час перекладу. У тексті

нашої статті внаслідок узагальнення використовується звичний для України термін «сталий розвиток», а під час характеристики праць польських науковців подається прямий переклад термінів, які мають аналоги в українській мові і відображають позицію автора.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що українськими науковцями, серед яких варто виокремити представників науки державного управління (В. Бабаєв, В. Бакуменко, З. Бурик, В. Гусєв, А. Дегтяр, Н. Драгомирецька, В. Лагно, М. Латинін, Т. Лозинська, О. Петроє, А. Чечель та інші) і польськими вченими (М. Адамович, Т. Борис, К. Брендзель-Сковера, З. Бродзинський, К. Горка, П. Єжовський, П. Зеглен, І. Клепацька-Дунайко, М. Клусак, Г. Кретецька, А. Левандовська, М. Луцик, Е. Мазур-Вербицька, М. Ободинський, Є. Олеярчук, А. Пошта-Вайда, А. Сапа, П. Трепач, М. Чибовська та інші) проводиться всебічне вивчення феномена сталого розвитку, а результати їх досліджень активно використовуються на практиці.

Серед досліджень українських науковців варто виокремити монографію [1], присвячену розробленню практичних рекомендацій щодо публічного управління та адміністрування у контексті сталого розвитку; монографію, дисертаційне дослідження і статті З. Бурик [2], монографію викладачів та аспірантів ОРІДУ НАДУ при Президентові України [3].

Варто наголосити, що польськими авторами вже зроблено спроби аналізу наукових напрацювань із питань сталого розвитку, що містять аналіз окремих публікацій, які стосуються питань управління сталим розвитком.

Мета статті полягає у виокремленні та систематизації досліджень польських науковців із питання управління сталим розвитком, виявленні рівня їх впливу на практику, узагальненні підходів і відкритті для українського читача.

Гіпотеза дослідження полягає у розумінні важливості публічного управління для забезпечення сталого розвитку та визнанні необхідності його вдосконалення завдяки науковим дослідженням.

Методи дослідження. Для підготовки статті автором використано класичні методи теоретичних досліджень: аналіз і синтез, індукцію і дедукцію.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективний огляд публікацій свідчить, що увага до питань сталого розвитку була помітною вже із зародженням, організаційним оформленням і становленням його ідеї. Предметом досліджень стали теоретичні аспекти сталого розвитку, а також вітчизняна і зарубіжна практика його впровадження за територіями, галузями тощо. Розглядаючи сталий розвиток як нову парадигму, польські науковці відзначають таку специфіку її дослідження, як складність через величезні досягнення у цій сфері разом із неузгодженістю та невпорядкованістю понятійного апарату, складнощі перекладу, різний рівень завдань на національному, регіональному і місцевому рівнях. Наголошується, що для всіх держав завдання стабільного розвитку економіки та захисту довкілля є актуальними, проте для бідних держав часто на перший план виступають питання виживання.

Поняття сталого розвитку та управління процесом широко висвітлено у польській науковій літературі та офіційних матеріалах. Поняття «розвиток» має у Польщі офіційне тлумачення. У Законі «Про засади впровадження політики розвитку» від 6.12.2006 (ст. 2) політика розвитку пояснюється як сукупність взаємопов'язаних дій, які вживаються і впроваджуються задля забезпечення тривалого і зрівноваженого розвитку країни, соціально-економічної та регіональної єдності, підвищення конкурентоспроможності економіки і створення нових робочих місць на національному, регіональному чи місцевому рівнях [4].

Водночас як в офіційних документах, так і у наукових дослідженнях поняття розвитку конкретизується залежно від його спрямованості. К. Горка [5, S. 9] та інші науковці вказують, що вже на початку 1980-х років використовувалося поняття «ekorozwoj» (екорозвиток).

Ознайомлення із публікаціями польських науковців, присвячених проблематиці сталого розвитку, свідчить про популярність і широту цієї тематики. Наприклад, М. Адамович відзначає, що концепція зрівноваженого розвитку розглядається переважно у трьох ракурсах: як соціально-філософська ідея (допускаючи необхідність змін у системі цінностей людини), як сучасний напрямок економічного розвитку (допускаючи нові способи організації та управління економікою), як нова наукова дисципліна [6].

Б. Сьота-Токарська відзначає, що ідея зрівноваженого розвитку визначається як інтердисциплінарна, що охоплює такі сфери, як довкілля (природний капітал), соціальна (соціальний капітал), господарча (економічний капітал). На під-

ставі аналізу процесів розвитку та їх висвітлення у науковій літературі наголошується, що йдеться насамперед про деградацію екології під час неефективної діяльності людини в економіці та соціальній сфері [7].

Пріоритетність екологічної сфери у названій тріаді помітна у Польщі вже з перших років упровадження стратегії сталого розвитку, що відзначається у багатьох дослідженнях, де простежується ретроспектива впровадження ідеї сталого розвитку у Польщі. Зокрема, визначення зрівноваженого розвитку вперше здійснено 31.01.1980 р. у Законі про охорону та підтримку довкілля, а 11.05.1991 р. сеймом прийнята Політика екологічної держави, в якій використано поняття «екорозвиток». Ідея зрівноваженого розвитку використовується у Конституції Польщі 1997 року, у прийнятому 27.04.2001 р. Законі про охорону навколишнього природного середовища та інших нормативно-правових актах.

Характерно, що польську делегацію на конференції «Довкілля і розвиток» в Ріо-де-Жанейро у 1992 році очолював міністр Охорони середовища, природних ресурсів та лісництва, професор С. Козловський, внесок якого в екологічну науку оцінюється високо.

Ідею зрівноваженого розвитку у польській екологічній політиці дослідив А. Скворонський, який позитивно оцінює проведену роботу і прийняту у 2002 році Програму реалізації екологічної політики [8].

Водночас у низці нормативно-правових актів та у виданнях, що ініціювались офіційними інституціями, стратегія сталого розвитку розглядається як одна із низки стратегій, частина загальної стратегії. У виданому Міністерством регіонального розвитку у 2012 році посібнику «Стратегічне управління розвитком» виділено такі принципи політики розвитку, як зрівноважений розвиток; недискримінація у політичному, соціальному та господарському житті; солідарність і послідовність; загальне добро і демократична правова держава [9, s. 80–85].

У переважній частині досліджень сталого розвитку автори прагнуть осмислити питання термінології, зважаючи водночас на відомі дефініції. Прикладом може бути монографія 2011 року М. Станни та А. Чарнецького, яка є спробою емпіричного аналізу сталого розвитку сільських територій. У її першому теоретичному розділі здійснено аналіз ідеї, визначень і показників сталого розвитку. Автори зазначають, що ще у кінці 1980-х років економіст Я. Пессей ідентифікував понад 60 визначень, у наступному десятилітті

М. Якобс навів 386 дефініцій, а Б. Карроль у публікації 2002 року згадала понад 500 визначень, із яких більше 100 варіантів поняття використовувалися лише в економічних дослідженнях [10, s. 13].

Слід відзначити, що стосовно адекватного перекладу поняття «sustainable development» у Польщі, як і в Україні досі точаться дискусії. У Конституції Республіки Польща (ст.5) [11] відзначається, що «Польська Республіка стоїть на сторожі незалежності та недоторканості своєї території, забезпечує свободи і права людини та громадянина, безпеку громадян, стоїть на сторожі національної спадщини, а також забезпечує охорону довкілля, керуючись принципом збалансованого розвитку» [12]. Ця цитата наводиться нами із публікації польської конституції у перекладі на українську мову В. Шаповала. Ми визнаємо правильність та, можливо, і пріоритетність такого перекладу В. Шаповала, який для позначення «zrownowazony» використовує термін «збалансований» (згідно Нового тлумачного словника української мови – «збалансувати, стати у правильному співвідношенні» [13, с. 739].

Але допустимим, на нашу думку, і ближчим за звучанням, але менш точним видається переклад терміну як «зрівноважений» – «зрівноважувати – робити рівним чомусь за вагою, зводити до рівноваги...» [13, с. 779].

Переважно у польських офіційних документах і наукових дослідженнях використовуються поняття «zrownowazony» (збалансований, зрівноважений) та «trwaly» (тривалий) розвиток, проте в окремих працях наводяться і поєднання цих або інших термінів. Прикладом може бути стаття Ф. Піонтека «Глобалізація та зрівноважений і тривалий розвиток» [14].

Суть цієї теоретичної дискусії відображено у статті М. Лущука, в якій на основі аналізу праць К. Горки та інших науковців описується дискусія щодо дефініції ідеї сталого розвитку, яка відбувається у Польщі. Відзначено, що відсутність консенсусу із цього приводу дає деяким скептикам привід вважати нову модель розвитку розмитою, неспецифічною, суто постулятивною (аналітичною, пропозиційною) і ненауковою концепцією. На думку М. Лущука, уважне читання граматичних правил і значення словосполучення, що використовуються для визначення польського еквіваленту сталого розвитку, дозволяє зробити висновок, що термін «тривалий (постійний) розвиток» є найкращим терміном [15].

Серед інших варто виокремити позицію Т. Бориса, який називає такі риси розвитку, як тривалість, зрівноваженість та самопідтримка, але

замість поняття «зрівноважений розвиток» пропонує широке та універсальне поняття «зінтегрований розвиток», включаючи до нього екорозвиток, самопідтримуючий, зрівноважений і тривалий розвиток, та пише про «нову парадигму розвитку», пояснюючи свою позицію у статті «Вибрані проблеми методології виміру нової парадигми розвитку – польський досвід» [16, с. 9–10]. Автор ставить та вирішує дві групи питань:

1. Яка дорожня карта польського досвіду вимірювання нової парадигми розвитку та яке відношення ця польська карта має до міжнародного досвіду та умовно відокремлених етапів еволюції підходу до нової парадигми?

2. Який стан та основні методологічні проблеми, пов'язані з вимірюванням нової парадигми? Що можна вважати відносно стабільним у цій методології на цей момент і які проблеми можна вважати ще відкритими?

Проте у польській науковій літературі значно частіше зустрічається поєднання визначень, коли автори паралельно вживають поняття «нова парадигма розвитку» і «зрівноважений розвиток» чи «тривалий розвиток».

Узагальнюючий характер екологічного підходу має стаття «Генезис та суть концепції зрівноваженого розвитку» (2012). Автор статті П. Трепач вважає, що ця концепція з'явилась як відповідь на занепокоєння можливостями екосистеми реагувати на наслідки діяльності людини та визнає паралельне вживання у Польщі таких термінів: екорозвиток, зрівноважений розвиток, тривалий розвиток, самопідтримуючий розвиток, водночас відзначаючи і певні відмінності між ними [17, с. 15–16].

Спираючись на дослідження А. Скали-Позняк, П. Тапіо, Я. Луканнена, Я. Вегмаса та Р. Вілламо, автор наголосив, що новий підхід має враховувати такі особливості розвитку, як іматеріалізація, дематеріалізація, декарбонізація, декампінг (табл. 1).

Із 2017 року у Польщі впроваджується Стратегія Відповідального Розвитку (до 2020 р. із продовженням до 2030 року) (Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju) як ключовий документ держави. Стратегія ґрунтується на міжнародних зобов'язаннях Республіки Польщі, згаданих у її IV розділі «Стратегія інтелегентного і сталого розвитку Європейського Союзу «Європа 2020» (2010 р.) та в інших, переважно екологічних документах.

У II розділі Стратегії «Нова модель розвитку» піддано критиці модель розвитку Польщі протягом 25 попередніх років і вказано, що нова еконо-

Таблиця 1

Особливості нового підходу розвитку

Визначення	Суть особливості
іматеріалізація	якісне зростання, збільшення частки виробництва неважливе у глобальному виробництві (третинна економіка – зростання значення сфери послуг);
дематеріалізація	екологічна ефективність, відокремлення зв'язку між шкодою довкіллю та матеріальним виробництвом
декарбонізація	зменшення зв'язку між економічним зростанням і зростанням виробництва CO ₂ ,
декамплінг (decoupling)	роз'єднання зв'язку між економічним зростанням і зростанням транспортних потреб

Згідно: [17].

мічна модель має служити всьому суспільству як відповідальна, соціальна і територіально зрівноважена [18, с. 35], а у вступному слові Прем'єр-міністра Польщі М. Моравецького до публікації тексту Стратегії йдеться також про «солідарний», «зрівноважений», «довготривалий» розвиток.

Відповідальний розвиток характеризується як такий, у котрому потреби нинішнього покоління можуть бути реалізовані без зменшення шансів майбутніх поколінь. Наголошено, що відповідальний розвиток стосується економічних, соціальних, екологічних, територіальних та інституціональних питань та забезпечується солідарною відповідальністю і використанням сукупності засобів: вітчизняних і зарубіжних, приватних і публічних.

Цей опис дозволяє говорити про широке поняття «відповідальний розвиток», яке містить низку інших понять: «екорозвиток», «зрівноважений» і «тривалий» та інші.

Окремо доцільно відмітити уважне відношення польських науковців до зарубіжного досвіду сталого розвитку стосовно як теоретичних питань, так і практики. Досить частим є компаративний аналіз виконання основних показників сталого розвитку. Прикладом можуть бути публікації О. Левандовської [19], Е. Мазур-Вербицької [20],

Р. Розіцького [21], Д. Тенета-Сквірщ [22] та інших авторів, які переважно критично оцінюють показники Польщі на тлі інших країн-членів ЄС, відмічаючи водночас певний прогрес.

Зважаючи на необхідність зростання публічності в управлінні, окремої уваги заслуговує збірник статей, виданий у межах реалізації проекту «Зрівноважений розвиток і глобальні публічні блага у теорії і практиці міжнародних організацій» (2016 р.) [23].

Важливим напрямом досліджень стало висвітлення перепон у реалізації концепції зрівноваженого розвитку та її упровадження на регіональному та місцевому рівнях, а також у діяльність організацій [24; 25 та інші], що потребує окремого наукового розгляду.

Висновки. Проведений аналіз та узагальнення свідчать про зростання ролі концепції сталого розвитку у Республіці Польща. Дослідження польських науковців у 1980–1990-х роках стосувалися переважно вивчення теоретичних основ сталого розвитку і практики впровадження на основі зарубіжного досвіду. Помітним було переважання екологічного напрямку досліджень і сприйняття сталого розвитку насамперед із погляду на збереження довкілля для майбутніх поколінь. Пізніше більше уваги стали приділяти сталому розвитку бізнесу і зростанню рівня його відповідальності за реалізацію стратегії сталого розвитку.

Помітним є і вдосконалення термінології питання: від перекладу поняття «Sustainable development» – «екорозвиток», «збалансований», «зрівноважений», «тривалий розвиток» до «відповідальний розвиток». Використовується і поєднання термінів для відображення стабільності розвитку, його всеохоплюючої здатності та публічності.

Серед перепон для сталого розвитку польські науковці виділяють відсутність потрібних ресурсів для забезпечення екологічного розвитку економіки, обмежену суспільну свідомість із питань екорозвитку, наголошуючи на необхідності вдосконалення правового забезпечення розвитку, навчання кадрів, зростання відповідальності бізнесу тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бабаєв В. М., Новікова М. М., Чернов С. І. та ін. Практичні аспекти публічного управління в контексті сталого розвитку : монографія. Харк. нац. ун-т міськ. госп. ім. О. М. Бекетова. Харків : Друкарня Мадрид, 2019. 238 с.
2. Бурик З. М. Державне регулювання сталого розвитку України: теорія та практика : монографія. Львів : Вид-во Простір, 2017. 384 с.
3. Драгомирецька Н. М., Дружинін С. С., Думинська С. В., Жилавська Р. П., Ковальова Ю. В. Сучасний сталий розвиток в сфері культури: зарубіжний досвід для України : монографія / за заг. ред. проф. Н. М. Драгомирецької. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2019. 238 с.
4. U S T AWA z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. Dz. U. 2006 Nr 227 poz. 1658. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20062271658/U/D20061658Lj.pdf>

5. Gorka K. Wdrażanie koncepcji rozwoju zrównowazanego i trwałego. *Ekonomika i Środowisko*. 2007. №2(32). S. 8–20.
6. Adamowicz M. Koncepcje trwałego i zrównowazanego rozwoju wobec wsi i rolnictwa. *Prace Naukowe Katedry Polityki Agrarnej i Marketingu Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego*. 2006. Nr. 38. S. 11–25.
7. Siuta-Tokarska B. Nauka a filozofia zrównowazanego rozwoju. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2020. Nr. 61. S. 167–183.
8. Skowroński A. Zrównowazony rozwój perspektywą dalszego postępu cywilizacyjnego. *PROBLEMY EKOROZWOJU*. 2006. Vol. 1, No 2. S. 47–57.
9. Zarządzanie strategiczne rozwojem. Redakcja naukowa Jarosław Górniak, Stanisław Mazur. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Warszawa, 2012. 338 s.
10. Zrównowazony rozwój: idea definicje mierniki. URL: http://www.irwirpan.waw.pl/dir_upload/site/files/Monika/ksiazka2011/r01.pdf
11. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>
12. Шаповал В. М. Конституція Польської Республіки. Київ : Москаленко О. М., 2018. 82 с.
13. Новий тлумачний словник української мови. Т. 1. А–К. Київ : 2008. 928 с.
14. Piontek F. Globalizacja a rozwój zrównowazony i trwały. *Problemy Ekologii*. 2003. R. 7. S. 3–12.
15. Luszczak M. Kazimierza Gorki Niedzwiedz brunatny, czyli rzecz o terminologii rozwoju trwałego. *Studia I Prace*. 2016. Nr. 46/2. S. 345–358. URL: <https://wnus.edu.pl/sip/pl/issue/238/article/3448/>
16. Borys T. Wybrane problem metodologii pomiaru nowego paradygmatu rozwoju – polski doświadczenia. S. 3–21. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/2601/1/01_Tadeusz%20BORYS.pdf
17. Trzepacz P. Geneza I istota koncepcji rozwoju zrównowazanego. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/29384/trzepacz_geneza_i_istota_koncepcji_rozwoju_zrownowazanego_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y
18. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) Warszawa. 2017. 417 s.
19. Lewandowska A. Wdrażanie zrównowazanego rozwoju w Polsce I krajach Unii Europejskiej. *Acta elbingensia. Kwartalnik naukowy XXIII*. 2014. Nr 4. S. 9–22.
20. Mazur-Wierbicka E. Miejsce zrównowazanego rozwoju w polskiej I uniejnej polityce ekologicznej na początku XXI wieku. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2006. Nr 8. S. 317–328
21. Rosicki R. Międzynarodowe I europejski koncepcji zrównowazanego rozwoju. *Przegląd Naukowo-Metodyczny*. 2010. Nr. 4. S. 44–56.
22. Teneta-Skwiercz D. Wkzaskniki pomiaru zrównowazanego rozwoju – Polska na tle krajow Unii Europejskiej. *Prace naukowa Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu*. 2018. Nr. 516. S. 121–132.
23. Zrównowazony rozwój a globalne dobra publiczne w teorii I praktyce organizacji międzynarodowych. Redaktorzy naukowí Ewa Latoszek, Magdalena Proczek, Monika Krukowska. Warszawa, 2016. 99 s.
24. Brendzel-Skowera K. Bariery w realizacji koncepcji zrównowazanego rozwoju w Polsce. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2009. Nr. 14. S. 102–110.
25. Księżyk M. Bariery realizacji koncepcji zrównowazanego rozwoju występujące w Polsce. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*. 2014. Nr. 37. S. 142–162.

УДК 351.74 (477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.2>

Хоміч Юрій Григорович,
аспірант кафедри державного управління
і місцевого самоврядування
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

FEATURES OF FUNCTIONAL DIRECTION OF LAW ENFORCEMENT IN THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNANCE

Статтю присвячено дослідженню функціональних особливостей діяльності правоохоронних органів у системі публічного управління. Уточнено визначення правоохоронної функції держави як відносно самостійного, унормованого законами України і відокремленого напрямку діяльності спеціально уповноважених державою органів та посадових осіб державної влади, інститутів громадянського суспільства та окремих громадян у сфері правоохорони та забезпечення правопорядку у суспільстві. Показано сучасний функціональний зміст правоохорони у контексті державно-управлінських реформ і подано сутність правоохорони як інтегрованого комплексу специфічних заходів держави із підтримання правопорядку в ній.

Уточнено зміст поняття «функціональне забезпечення правоохорони» через установа особливостей реформування системи правоохорони на рівні держави. Розглянуто проблеми систематизації загальних функцій держави, визначення місця правоохоронної функції у системі державних функцій, встановлено її внутрішній зміст у контексті із правоохоронними органами. Систематизовано сучасні підходи до розуміння інституційної дихотомії понять «правоохоронна функція держави» і «правоохоронні органи держави» із позицій нормативного трактування. Проаналізовано наявні дослідницькі підходи до системної реформи органів влади, що забезпечують реалізацію правоохоронної функції. У статті з позицій публічно-управлінського концепту розкрито раціональну модель правоохоронної функції держави, критерії віднесення державних органів до правоохоронних, удосконалення механізму управління правоохоронною системою.

Обґрунтовано новий підхід до змісту правоохоронної функції держави як суб'єкта публічної сфери та на цій основі детерміновано сутність правоохоронного змісту публічної діяльності, що реалізується тільки державою. Доведено, що з позицій функціональності правоохоронна функція виступає об'єктивно необхідним напрямом діяльності всього державного механізму, адже як держава, так і соціальна структура будь-якої спільноти не можуть виконувати свої функції без інструментів правозабезпечення.

Ключові слова: демократія, держава, державне управління, правоохоронна функція, правоохоронні органи, правовий режим, регулювання.

The article is devoted to the study of functional features of law enforcement in the system of public administration. The definition of the law enforcement function of the state as a relatively independent, regulated by the laws of Ukraine and a separate area of activity of specially authorized bodies and officials of state power, civil society institutions and individuals in the field of law enforcement and law enforcement in society. The modern functional content of law enforcement in the context of public administration reforms is developed, and the essence of law enforcement is presented as an integrated set of specific measures of the state to maintain law and order in the state.

The content of the concept of functional support of law enforcement has been clarified through the establishment of the peculiarities of reforming the law enforcement system at the state level. The problems of systematization of general functions of the state, determination of the place of law enforcement function in the system of state functions, its internal content in the context of law enforcement agencies are considered. Modern approaches to understanding the institutional dichotomy of the concepts of "law enforcement function of the state" and "law enforcement agencies of the state" from the standpoint of normative interpretation are systematized. The existing research approaches to the systemic reform of the authorities, which ensure the implementation of the law enforcement function, are analyzed. The article from the standpoint of public administration concept reveals a rational model of law enforcement function of the state, criteria for assigning state bodies to the category of law enforcement, improving the mechanism of law enforcement management.

A new approach to the content of the law enforcement function of the state as a subject of the public sphere is substantiated, and on this basis the essence of the law enforcement content of public activity, which is implemented exclusively by the state, is

determined. It is proved that from the standpoint of functionality, the law enforcement function is an objectively necessary area of the entire state mechanism, because both the state and the social structure of any community can not perform their functions without the tools of law enforcement.

Key words: *democracy, state, state control, law-enforcement function, law-enforcement organizations, legal regime, regulation.*

Постановка проблеми. Сучасна модель правоохоронної діяльності у правовій державі базується на чіткому визначенні та суспільному сприйнятті базових інституціональних парадигм. Насамперед йдеться про формування сучасної парадигми суб'єктності держави під час нормотворення, що визначально спрямоване на забезпечення прав і свобод громадян. По-друге, важливим складником правоохоронної діяльності виступає унормування діяльності органів влади, що забезпечують правоохоронну функцію держави. По-третє, забезпечення правового режиму суспільних відносин, які складають об'єктну сферу суспільних відносин. Інтегрування наведених інституціональних індикаторів дозволяє говорити про той факт, що власне наявність і домінування правоохоронної функції публічно-управлінської діяльності у форматі існування будь-якого державного органу кваліфікує такий орган як правоохоронний. І нарешті, поєднання в єдину систему правоохоронних органів і виокремлення їхніх базових функцій дозволяє визначити інтегровану систему правоохорони держави як поєднання публічно-управлінської діяльності у цій сфері, функціонального визначення діяльності, цілепокладання, механізму прямих і зворотних зв'язків, суб'єктів та об'єктів правоохорони. Саме тому проблема наукового дослідження правоохоронної функції полягає у системному аналізі як формалізації самої функції, так і предметного поля її формування.

Важливо зробити наголос на таких обставинах. По-перше, багато факторів, що характеризують комплекс функцій держави, потребують однамітного розуміння (це стосується, зокрема, власне функцій, форм, засобів і методів публічно-управлінської діяльності). По-друге, зміна парадигми публічного управління потребувала нового підходу до пріоритетів публічно-управлінської діяльності. По-третє, через зміну засад функціонування демократичної держави змінюється і змістовне наповнення функцій держави, адже в умовах перманентних трансформацій суспільних відносин функціональне спрямування вимагає нового осмислення. По-четверте, детермінацію функцій, і насамперед правоохоронної, потрібно здійснювати у контексті їхньої значущості для реалізації ідеологеми правової держави.

Аналіз досліджень і публікацій. Правоохоронна функція держави є досить вивченою темою досліджень вітчизняних науковців-адміністративістів. В. Авер'янов, П. Баранник, В. Баштанник, Р. Ботвінов, В. Доненко, В. Коваленко, Л. Коваль, І. Коліушко, Л. Колодкін, В. Колпаков, А. Комзюк, Т. Коломоєць, В. Куйбіда, Л. Наливайко, О. Негодченко, С. Петков, В. Плішкін, В. Тацій, Т. Чубара, Ю. Шемшученко та інші створили наукову парадигму правоохорони як визначальної функції держави, яка є первинним масивом формування змісту таких понять, як «суверенна держава» і «правова держава». Варто зважити на загальнонауковий концепт публічно-управлінської діяльності у системі правоохоронних органів із позиції теорії управління і відповідно запровадити принципово нові критерії якості функціонального забезпечення. За таких умов із позицій функціональності система публічно-управлінської правоохорони має поєднувати: 1) кадри правоохоронної системи у сенсі внутрішньої «технології» правоохоронної діяльності; 2) принципи, функції, методи, форми правоохоронної сфери; 3) організацію судочинства та інші правоохоронні процедури, за допомогою яких забезпечуються відносини держави і громадян щодо відновлення порушених прав і покарання за протиправну діяльність. Цим забезпечується функціональне наповнення правоохоронної діяльності.

Мета роботи полягає у формуванні сучасного методологічного концепту функціонального забезпечення реалізації правоохоронної функції держави на основі форм і методів публічно-управлінської діяльності. Водночас власного вирішення потребують такі завдання, як з'ясувати сутність правоохоронної функції правової держави; обґрунтувати її пріоритет у системі державних функцій; дослідити концептуальні основи теорії правової держави в аспекті виявлення правоохоронної спрямованості державного управління; визначити форми і методи реалізації правоохоронної функції в умовах сучасного державотворення.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення законності та правопорядку у суспільстві – головне призначення правоохоронної функції держави. Це цілком природно, оскільки предметом правоохоронної функції держави охоплюються найважливіші суспільні відносини, що виражають публічні інтереси і потребують охорони від злочинних

зазіхань та інших правопорушень. Водночас на правоохоронну функцію держави прямо впливає «подвійний» характер функціонування самої держави. З одного боку, держава має соціально-політичну природу, тому чинить активний вплив на соціальну систему, формує державну політику у різних сферах життя суспільства, зокрема правову політику. Саме тому правова політика виступає серцевиною системи публічного управління, особливо у правоохоронній сфері. Адже держава, її практична діяльність має організуючу сутність саме у контексті функціонального наповнення. Правоохоронна функція держави реалізується як результат цілеспрямованої діяльності державного апарату і насамперед правоохоронних органів. На цій основі формується організаційний складник правоохоронної функції держави. Так само йдеться про функціональну визначеність/невизначеність публічно-управлінської діяльності у системі правоохоронних органів із позицій змісту такої діяльності в умовах системних реформ [1].

Як наголошує Т. Чубара, функціональний зміст правоохоронної функції варто показати через загальний концепт правозабезпечення (табл. 1).

Водночас важливим складником правоохоронної функції демократичної держави та інституціонального механізму реалізації такої функції виступає юридична відповідальність як можлива і невідворотна частина функціонального наповнення правоохоронної діяльності. По-перше, такий результативний наслідок характеризується правовим забезпеченням із боку держави. Особливість юридичної відповідальності полягає в тому, що вона настає у разі порушення встановлених норм. У першу чергу слід говорити про конституційно-правову відповідальність відповідно до положень Конституції України та базових законодавчих актів, що встановлюють правила, процедури і регламенти публічно-управлінської діяльності через порушення правових норм, які встановлюються та охороняються державою. Більшість науковців наголошує,

що цей вид відповідальності є найбільш формалізованим, має державно-владну природу [3].

Варто зважити на підхід представників адміністративно-правової школи, що розкриває категорію публічно-управлінської діяльності у чотирьох аспектах:

1) у соціально-економічному – як форму відображення суспільних зв'язків і відносин, утворену під час діяльності публічних службовців;

2) у політичному – як професійну діяльність із реалізації державної політики, досягнення вироблених усіма політичними силами сучасного суспільства цілей і завдань щодо забезпечення сталості і стабільності публічного управління;

3) у правовому – як систему юридичних норм, які забезпечують практичне виконання завдань, функцій держави та обов'язків із метою формування, організації і функціонування державних органів, установ та організацій;

4) професійному аспекті як вид діяльності, що передбачає наявність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок у сфері державного управління [4].

Саме тому ми вважаємо за доцільне наголосити, що у змістовному аспекті правоохоронна функція держави виявляє предмет діяльності правоохоронної функції держави як структурований процес, у межах якого формується державно-правовий механізм управління у правоохоронній сфері. Адже з позицій функціонального забезпечення варто вказати на той факт, що взаємозв'язок і співвідношення органів загальної, галузевої та спеціальної компетенції у правоохоронній сфері неминуче пов'язані із функціональною структурою всієї правоохоронної сфери. Натомість функції органів загальної та галузевої компетенції у системі органів державної влади включають не лише правоохоронну функцію держави.

Загальноновизнано, що неможливо закріпити реалізацію інституціональних функцій у державі

Таблиця 1

Правозабезпечувальна діяльність держави

Управлінський складник	Правоохоронний складник	Правозабезпечувальний та правореалізаційний складник	Судовий складник
спрямований на встановлення норм, виконання приписів нормативно-правових актів із метою досягнення позитивного результату	спрямований на охорону законності і правопорядку, захист прав і законних інтересів громадян, боротьбу зі злочинами (містить апарат примусу)	спрямований на охорону законності і правопорядку, захист прав і законних інтересів громадян, боротьбу зі злочинами (не містить апарат примусу)	передбачає розгляд і винесення рішень у кримінальних, цивільних та інших справах судами загальної юрисдикції (загальними і спеціалізованими)

Джерело: [2]

тільки за конкретним органом влади. Водночас суттєвий спектр функцій, притаманний для органів загальної адміністративної компетенції, певною мірою розмиває функціональний фундамент публічного управління. У такому разі реалізація правоохоронної функції потребує від суб'єктів?

Наукове узагальнення правоохоронної діяльності суверенної держави в її інституційних і функціональних проявах передбачає визначення суб'єктності як держави загалом, так і її органів у сфері забезпечення правопорядку. Водночас статус держави як суб'єкта правоохоронної діяльності і як суб'єкта функціонального спрямування правоохоронних органів породжує певний інституціональний парадокс, оскільки держава теж може за певних обставин виступати порушником прав людини (або недотримання прав людини) [5]. Отже, може виникати фундаментальна суперечність: «функціональна визначеність – функціональна вибірковість», за умов якої державна правоохоронна функція є можливою саме у контексті розуміння модерної держави як держави прав людини.

За таких обставин державні органи галузевої компетенції (міністерства та відомства) здійснюють керівництво та несуть відповідальність за розвиток конкретних галузей управління. Водночас у правоохоронній сфері компетенція галузевих органів управління обмежена адміністративними повноваженнями. Певною мірою вірним є твердження, що правоохоронна функція держави входить лише частково у функціональну структуру державних органів загальної та галузевої компетенції.

На основі методологічного підходу, запропонованого В. Баштанником [5], ми вважаємо за доцільне наголосити, що сучасне дослідження функціонального призначення правоохоронної діяльності у межах загального концепту правоохоронної діяльності базується на поєднанні методологічних підходів до наукового аналізу всієї системи публічного управління. По-перше, йдеться про суспільну потребу і державно-управлінську визначеність правоохоронної діяльності; по-друге, конституювання в межах сучасного процесу конституційного реформування загального переліку функцій держави призводить до формування інституціонально-правового підходу; по-третє, диверсифікація сфер взаємовпливу складників державного управління, поглиблення взаємозалежності органів загальної і спеціальної компетенції актуалізують системний підхід до дослідження функціонального спрямування публічно-управлінської діяльності; по-четверте, розвиток трансформаційного процесу

в інституціональній, політичній і правовій сферах у будь-якому випадку призводить до якісного переосмислення стратегії реформ; по-п'яте, зміни у функціях структур управління загальнодержавного рівня, перенесення центру прийняття рішень до інституцій зі спеціальними компетенціями призвело до посилення неофункціонального підходу у методології публічного управління. І, по-шосте, формування «нового» державного управління в Україні, уніфікація економічних механізмів, раціоналізація правової системи потребували запровадження принципово нових механізмів реалізації базових функцій держави.

Водночас особливого значення набули, як видавалося раніше, такі стандартні ознаки правоохоронної діяльності: 1) здійснення правоохоронної функції держави як основного предмета діяльності; 2) наявність особливої категорії посадових осіб, які реалізують компетенцію правоохоронних органів на професійній основі (так звана правоохоронна служба); 3) реалізація політики держави щодо протидії злочинності та іншим правопорушенням; 4) належність до кримінально-правової сфери; 5) забезпечення законності та правопорядку у суспільстві, охорони прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб; боротьба зі злочинністю; 6) наділення спеціальними повноваженнями із виявлення, попередження, припинення, розслідування злочинів та виконання судових рішень у кримінальних справах; 7) застосування примусових заходів впливу, включаючи кримінально-правові санкції. Зазвичай такі функції правоохоронних органів називають статутними, але фрагментація самої системи державної влади визначила нові вимоги до стандартів правоохоронної діяльності.

Насамперед виникає потреба у нормативному закріпленні компетенції правоохоронного органу, гарантій та відповідальності за результати реалізації публічно-управлінської діяльності [6]. У такому форматі визначальним буде загальна концепція державно-управлінських реформ. Безумовно, важливим напрямом удосконалення правоохоронної діяльності виступає запровадження моніторингу організаційних ризиків такої діяльності, їхнє виявлення та мінімізація. Аналіз нормативної моделі управління у правоохоронній системі свідчить про те, що на першому рівні знаходяться організаційні ризики. Адже правоохоронна діяльність реалізується у складній адміністративній системі, містить багатокomпонентні підсистеми. Наявність кількох центрів управління правоохоронною діяльністю вимагає раціональної взаємодії складників, одноманіт-

ного правового регулювання, компліментарності таких складників, мінімізації дублювання функцій і повноважень.

Висновки. Сучасна трансформація системи публічного управління визначає нові завдання для всіх суб'єктів правоохоронної діяльності. Важливими напрямками подальших наукових досліджень є питання стандартизації публічних послуг, що надаються правоохоронними органами; формування високопрофесійного кадрового складу; створення ефективної системи виконання вимог

до нормативно-правових актів; розвиток державно-приватного партнерства у правоохоронній сфері в умовах зовнішнього впливу та забезпечення потреб національної безпеки.

Перехід до нового формату публічно-управлінської діяльності у правоохоронній сфері відповідно до потреб держави, людини і суспільства вимагатиме і нового вектору функціонального спрямування діяльності правоохоронних органів. Саме такі обставини визначатимуть вектор системних реформ в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лошицький М. В. Забезпечення громадського порядку в державі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2001. № 3. С. 54–60.
2. Баштанник В. Сутність і зміст правоохоронної діяльності в системі публічного управління. *Держ. упр. та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. 2012. № 2. С. 46–54.
3. Чубара Т. Удосконалення взаємодії державних служб охорони порядку з населенням у контексті реалізації правозабезпечувальної функції публічної влади. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. 2011. Вип. 1. С. 78–86.
4. Іншин М. І. Поняття та елементи статусу державного службовця органів внутрішніх справ. *Форум права*. 2006. № 1. С. 45–50.
5. Баштанник В. Трансформація адміністративного управління в контексте сучасних принципів менеджмента. *Modern management review. Quarterly. Research Journal* 23. 2016. Vol. XXI. С. 31–43.
6. Петренко О. С. Формування інтегрованого інституту публічної служби в Україні : дис. ... канд. наук із державного управління. Дніпро, 2008. 18 с.

УДК 351.88::327.7

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.3>

Юхно Ірина Валеріївна,
аспірантка кафедри державного управління
і місцевого самоврядування
Навчально-наукового інституту державного управління
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»

СТАБІЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ

STABILITY OF PUBLIC ADMINISTRATION: CONSTITUTIONAL AND LEGAL CONTENT

У статті досліджено поняття стабільності публічно-управлінської діяльності з позицій конституційно-правового змісту. Проаналізовано напрями конституційної реформи, визначено особливості суб'єктності органів влади у процесі реформ. У статті обґрунтовано розвиток суспільних відносин в Україні в умовах конституційного реформування, розкрито інституціональні й теоретичні засади трансформаційного процесу в публічному управлінні. Розвинуто авторську класифікацію особливостей конституційного регулювання окремих складників публічного управління в Україні, на цій основі запропоновано авторський підхід до розвитку нових форм публічно-управлінської діяльності. Проаналізовано особливості конституційних змін, реалізованих у 2014–2021 роках в Україні, з позицій суспільних потреб.

Розроблено рекомендації щодо удосконалення засад нормативно-правового, організаційного та інституціонального забезпечення реалізації демократичних основ публічно-управлінської діяльності в умовах трансформації українського суспільства.

Визначено критерії стабільності публічно-управлінської діяльності (ПУД) в умовах конституційного реформування. Обґрунтовано залежність результатів конституційного реформування від напрацювання програмних цілей реформування, наявності відповідного «конституційного традиціоналізму», наявності політичного сприйняття реформ. Стабільність ПУД запропоновано визначити як: абсолютно стабільну (гранично стабільну систему); абсолютно стабільну систему публічного управління (або гранично стабільну систему); умовно стабільну систему публічного управління; нестабільну систему публічного управління. Доведено, що саме стабільність управління забезпечує можливість досягнення програмованого результату.

Обґрунтовано концептуальну модель транзитивної моделі сталого розвитку публічного управління, в основі якої закріплено концепт стабільності публічно-управлінської діяльності. Доведено, що консервативна по суті модель публічного управління в процесі реформ має показувати стабільний стан функціонування, що може бути визначено на основі критеріального аналізу складників реформ.

Ключові слова: держава, державне управління, європейські цінності, Конституція України, конституційні зміни, конституційна реформа, правова держава.

The article examines the concept of stability of public administration from the standpoint of constitutional and legal content. The directions of the constitutional reform are analyzed, the peculiarities of the subjectivity of the authorities in the process of reforms are determined. The article substantiates the development of public relations in Ukraine in the conditions of constitutional reform, reveals the institutional and theoretical foundations of the transformation process in public administration. The author's classification of features of constitutional regulation of separate components of public administration in Ukraine is developed, on this basis the author's approach concerning development of new forms of public administration activity is offered. The peculiarities of the constitutional changes implemented in 2014–2021 in Ukraine from the standpoint of social needs are analyzed.

Recommendations for improving the principles of legal, organizational and institutional support for the implementation of democratic foundations of public administration in the transformation of Ukrainian society have been developed.

The criteria of stability of public administration activity (PUA) in the conditions of constitutional reform are determined. The dependence of the results of constitutional reform on the development of program goals of reform, the presence of appropriate “constitutional traditionalism”, the presence of political perception of reforms is substantiated. It is proposed to define the stability of PUA as: absolutely stable (extremely stable system); absolutely stable system of public administration (or extremely stable system); conditionally stable system of public administration; unstable system of public administration. It is proved that the stability of management provides the ability to achieve a programmed result.

The conceptual model of the transitive model of sustainable development of public administration is substantiated, on the basis of which the concept of stability of public administration activity is fixed. It is proved that the essentially conservative model of public administration in the process of reforms should show a stable state of functioning, which can be determined on the basis of criterion analysis of the components of reforms.

Key words: Constitution of Ukraine, constitutional changes, constitutional reform, European values, legal power, power, public administration activity, state administration.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження конституційного реформування у межах системи публічного управління завжди зумовлені показниками самої системи, до яких відносять, серед іншого, сталість, стабільність, ефективність, прогнозованість, відкритість тощо. Разом із тим проблема стабільності публічно-управлінської діяльності детермінована станом системи публічного управління, відсутністю нормативного регулювання терміна «публічно-управлінська діяльність». Вважаємо, що системний підхід є базовим методологічним концептом, спрямованим на визначення характеру впливу конституційних змін на стан та перспективи розвитку публічного управління в Україні на основі положень Конституції України [1]. Впровадження такого підходу дало змогу виокремити індикатори суспільного розвитку, такі як інституціоналізація суб'єктів національної держави в умовах зовнішніх впливів; конституювання механізму делегованого управління: диверсифікація інститутів суспільства, які включені у процес публічно-управлінської діяльності, і не лише у форматі державно-приватного партнерства, а й в інших форматах.

Сучасна проблема раціональності конституційних змін однозначно показує на потребу комплексного реформування публічного управління в Україні. При цьому публічно-управлінська діяльність, що формується на регламентах публічно-правового характеру, в ідеалі завжди має характеризуватися стабільним станом, а реформи у сфері публічного управління мають призводити таку систему до стабільного стану.

Аналіз досліджень і публікацій. Трансформація системи публічного управління в контексті змін до Конституції України була предметом спеціального дослідження таких науковців, як: В. Авер'янов, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, В. Баштанник, В. Борденюк, В. Кампо, А. Коваленко, А. Колодій, Н. Липовська, О. Негодченко, Н. Нижник, М. Оніщук, О. Пухкал, С. Серьогін та інші. Важливо вказати на доробки науковців галузі конституційного права, теорії держави і права та політичних наук. Напрями реалізації системних реформ розглянуто в дослідженнях Ю. Друка, М. Клименка, В. Князева, О. Конотопцева, О. Коротич, Р. Мінченко, М. Ониськіва, А. Пойченка, Л. Приходченко, С. Романюка, В. Тимцуника. При цьому не досить

розкритими напрямками наукових досліджень виявились зовнішня зумовленість процесів реформування державного управління в Україні.

Мета статті полягає у розробці теоретико-методологічних засад дослідження конституційних змін в Україні, рекомендацій запровадження таких змін в управлінській практиці на основі запропонованого концепту стабільності управління.

Виклад основного матеріалу. Висхідними засадами нашого дослідження виступають поняття сталості та стабільності, що хоча і є термінами позитивно-публічного змісту.

Сталість в публічному управлінні має близько 200 визначень, і ми пропонуємо у нашому дослідженні певне синтезоване поняття саме з позицій публічно-управлінської діяльності. Сталість (іноді вживається термін «стійкість» як синонім, хоча це два різні терміни, якщо брати до уваги теорію систем і системного аналізу) в публічному управлінні – це результуючий стан системи публічного управління на конкретному етапі державотворення, що характеризується здатністю системи до саморозвитку, реалізації владних повноважень, розширення кола активних суб'єктів управління, з єдиною метою – задоволення суспільних потреб на основі визначених законодавством (нормами Конституції і законів України) повноважень відповідних інститутів і суб'єктів управління.

Разом із тим ідеться про усталену управлінську категорію «сталість управління», яку досить часто екстраполюють на більшість управлінських процесів, розуміючи як родове поняття – сталий розвиток (*sustainable development*). Певною мірою це є виправданим у концепції державного управління, але після наукового транзиту у площину категорій публічного управління і адміністрування наочною є необхідність розширення понятійного ряду. Фактично потреба у запровадженні категорії «стабільність публічно-управлінської діяльності» покликана забезпечити інструментальний контент для всієї методологічної сфери науки державного управління.

Справді, на такому етапі розвитку науки державного управління йдеться про новий формат систем публічного управління [2]. В. Баштанник пропонує до наукового обігу категорію «інтегровані системи публічного управління»: «Поняття інтегрованої системи публічного управління

(ІСПУ) визначається через владу й владні повноваження. Втім узагальнено інтегровану систему публічного управління слід визначити як систему суспільного управління в межах реалізації державних та самоврядних адміністративних повноважень відповідно до Конституції та законів України, яка здатна адаптуватися до змін зовнішнього середовища й, відповідно, змінювати (трансформувати) якісні характеристики елементів системи, а сам процес адаптації визначально забезпечує синергетичний ефект».

В. Баштанник пропонує вести мову не про абсолютно новий тип систем, а характеризує національну надсистему управління, що поєднує діяльність органів влади різних рівнів із необхідним рівнем адміністративної гнучкості, а саме поєднання при цьому забезпечує управлінський результат. Значні переваги впровадження ІСПУ полягають у можливості переходу до принципово нового типу відносин без руйнації ієрархічних зв'язків між рівнями управління. Водночас внутрішні характеристики таких відносин – можливість змінювати в контексті стандартів, правил і процедур, запропонованих як внутрішніми, так і зовнішніми суб'єктами [3]. Ми погоджуємося із цим підходом, проте вважаємо за доцільне доповнити його власним концептом стабільності.

Справді, в межах інтегрованих систем ідеться про стабільність як показник функціонування системи. При цьому дослідники використовують загальновідомий показник стабільності як сукупність параметрів діяльності системи. Ми вважаємо, що стабільність публічно-управлінської діяльності при цьому може мати і власні функціонали стабільності, зокрема, зумовлені властивостями суб'єктів діяльності. Доцільно використати підхід Ф. Рагімова до концептуалізації сталого розвитку, щоб пояснити сутність терміна «стабільність». Так, автор вважає, що інноваційна парадигма виходить із сучасного трактування публічного управління як інтегративного поєднання управлінської діяльності публічних службовців та осіб, що обіймають політичні посади, інституціональної єдності структури і процедур у системі органів державної влади. Публічне управління включає ту діяльність, яка забезпечує ефективне функціонування всієї системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування і передбачає широке залучення різних зацікавлених сторін до розробки та реалізації державної політики. Так само Ф. Рагімов вказує на дискусійність сучасного трансформаційного тренду у сфері регіонального управління, зумовленого інституціональною зміною системи регіо-

нального управління, дихотомією конституційних норм і положень законопроектів у сфері регіонального управління, нерозробленістю функціональних регіональних механізмів управління [4].

Такий підхід Ф. Рагімова варто підтримати, проте виникає декілька проблемних напрямів аналізу. По-перше, застосування методології синергетики дозволило представити процес публічного управління у вигляді динамічної моделі альтернативних сценаріїв, яка побудована як дерево ймовірностей. І хоч загалом ми згодні з авторським сценарним підходом до розгляду можливостей реформування державного управління сталим розвитком, варто дати відповідь на таке проблемне питання: чи не суперечить динаміка розгортання процесу реформування публічно-управлінської діяльності загалом впровадження інновацій в управлінні у контексті структурування розвитку реформ згідно із життєвим циклом інституційних змін.

Саме тому наш підхід базується на розумінні стабільності як визначального показника здатності публічно-управлінської діяльності до реалізації реформ у разі збереження визначальних параметрів суб'єктів реформування, їх інституціональної визначеності [5; 6]. На цій основі нами пропонується загальний алгоритм конституційних змін, який заснований на стратегічному розумінні наслідків конституційного реформування, враховує зовнішні чинники впливу на процес реформування, збереження наріжних конституційних принципів, дотримання загальносвітових трендів на пріоритетність забезпечення громадських, політичних, економічних і соціальних прав людини. Базовими засадами конституційних змін слід визначити удосконалення національного законодавства, забезпечення громадсько-політичного схвалення конституційних реформ. Адже раціональний зміст конституційного реформування потребує відповідного юридичного наповнення, трансформації системи органів державної влади та місцевого самоврядування, раціоналізації механізму державно-приватного партнерства, а також політико-ідеологічного наповнення змісту реформування.

При цьому потребує власного методологічного наповнення фрагментованість реформування як особливість національної моделі публічного управління. З цією метою слід визначити тенденції конституювання форм і методів публічного управління на наднаціональному, національному, центральному, регіональному та субрегіональному рівнях в умовах конституційних змін, розроблено власну методологічну модель оцінки ефективності конституційного реформування.

Отже, стабільність публічно-управлінської діяльності – це здатність відкритої системи функціонувати, не змінюючи власну структуру, іманентно властиві характеристики системи та властивості складників системи за якісної зміни суспільних відносин, типу державного правління, зберігаючи стан рівноваги у процесі взаємодії складників системи. У такому разі певні вимоги ми можемо висувати не стільки до самої системи, скільки до характеру конституційного реформування, уточнювати потребу у конституційному змісті власне конституційних реформ, оцінюючи наслідки реформування.

При цьому власне показник стабільності системи у результаті реформ може бути використаний як критерій раціональності реформування. На думку науковців, система та підсистеми органів виконавчої влади мають відповідні організаційні структури, які відображають взаємозв'язки між окремими ланками системи і підсистем, субординацію по вертикалі та горизонталі, стосунки з вищими органами, підпорядкованими і підконтрольними об'єктами. Оптимальність організаційних структур цієї системи є одним із чинників підвищення ефективності виконавчої влади. Між цими рівнями передбачено субординаційні відносини, й відповідно, системі місцевих органів державної виконавчої влади властиві такі ознаки, як: сукупність взаємопов'язаних, тісно взаємодіючих елементів, відносно самостійних за функціональним принципом; внутрішня організованість системи, що перетворює її в єдине цілісне явище зі спільною метою [6].

Варто вказати, що стабільний стан системи публічного управління (відповідно і стабільність публічно-управлінської діяльності) – це такий стан системи, коли незначні інституціональні реформи викликають лише такі самі незначні відхилення системи від базового стану, й при цьому система публічного управління здатна повернутися у початковий стан за деякий час (технічний підхід до аналізу систем). Фактично йдеться про те, що, якщо інституціональний зміст публічно-управлінської діяльності не змінюється істотно у процесі реформ і система публічного управління повертається у природний стан, вектори реформ були вибрані неправильно. Наочним прикладом таких реформ є реформа державного управління і антикорупційна реформа, у межах яких декларувалися зміни парадигми суспільних відносин у визначених сферах, але за період від 2004 по 2021 роки таких змін фактично не відбулося. Адже зміна суб'єктності формування

політики, формалізація нових принципів не принесли очікуваних результатів, і фактично спостерігається негативний контекст реформування, коли фундаментальні реформи лише інституційно позиціонували зміст діяльності, а система публічного управління постійно повертається у попередній стан.

У цьому зв'язку слід підкреслити, що універсальність регулятивних механізмів у системі державного управління призводить до узагальненості державно-управлінських рішень у суспільно-політичній сфері на центральному рівні та зниження ефективності управлінських рішень на регіональному та місцевому рівнях [2]. Вирішення такої проблеми, на нашу думку, полягає у концептуальному перегляді основ реформування в Україні на основі розробки алгоритму реформування і цілепокладання реформ на основі суспільних потреб. З цією метою варто з'ясувати, за рахунок чого буде досягнута стабільність публічно-управлінської діяльності у процесі реформ, а також на основі яких механізмів управління буде можливість забезпечувати приведення системи до стабільного стану.

Вважаємо за доцільне наголосити на такому стані системи публічного управління, як метастабільність, що характеризується як стан невідзначеної (несталого) стабільності. В умовах метастабільності характеристики системи змінюються нелінійно, можемо вести мову про фактичний перехід із одного стабільного стану системи в інший. За цих умов трансформаційна роль публічного управління полягає у забезпеченні стабільності суспільних відносин, без чого неможливо домогтися впорядкованості суспільного життя і постійно підтримувати його в такому стані. Саме у цьому полягає головний зміст управлінської діяльності держави.

Висновки. В умовах конституювання стратегії європейського вектора розвитку України, наближення до європейських стандартів публічного управління спрямованість публічно-управлінської діяльності на забезпечення стабільності потребує чіткого закріплення в нормативних актах органів управління. Інституціональне забезпечення внутрішніх умов для нормального функціонування держави, послаблення протиріч, зумовлених диференціацією суспільства, вимагає розробки принципово нового підходу до стабільного стану системи публічного управління. За таких умов лише стратегічний підхід в управлінні дозволить забезпечити реалізацію конституційних реформ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Баштанник В. Трансформація адміністративного управління в контексте сучасних принципів менеджмента. *Modern management review. Quarterly, Volume XXI, Research Journal*. № 23 (1/2016). 2016. С. 31–43.
3. Мартиненко В. М. Державне управління: шлях до нової парадигми (теорія та методологія). Харків : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр». 2003. 218 с.
4. Рагімов Ф. Теоретико-методологічні засади функціонування механізмів державного управління сталим розвитком регіонів в умовах глобалізації. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. 2017. Вип. 4. С. 122–129.
5. Баштанник В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
6. Lozytska I. Theoretical and methodological basis of implementation of the foreign experience of administrative regulation in the system of public administration. *Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine* : monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2018. P. 126–144.

РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

UDC 351:327.7;165

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.4>

Drahomyretska Nataliia Mykhailivna,

Doctor of Public Administration, Professor,

Professor at the Department of Humanities and Socio-Political Sciences,

Odessa Regional Institute for Public Administration of the National Academy
of Administration under the President of Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-5713-6724

Romanenko Yevhen Oleksandrovykh,

Doctor of Public Administration, Professor,

Vice Rector for Scientific Affairs,

National Aviation University

ORCID ID: 0000-0003-2285-0543

Chukut Svitlana Anatoliivna,

Doctor of Public Administration, Professor,

Professor at the Department of Theory and Practice of Management,

National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

ORCID ID: 0000-0001-9829-0218

Sazykina Tetiana Pavlivna,

PhD in Philology, Associate Professor,

Odessa National Maritime University

ORCID ID: 0000-0002-2707-4785

PROBLEMS OF INTERPRETATION “SUSTAINABLE DEVELOPMENT” IN PUBLIC ADMINISTRATION OF UKRAINE: CONCEPTS, TRANSLATION, COMMUNICATION

ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ «СТАЛОГО РОЗВИТКУ» В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ПЕРЕКЛАД, КОМУНІКАЦІЯ

This paper summarizes the arguments and counterarguments within the scientific discussion on the interpretation of the notion of “sustainable development” in Ukrainian policy documents, which bases on the understanding of this concept in political circles, its translation from English into Ukrainian, giving it its own meaning, which does not always reflect the results of scientific research. The main purpose of the research is review of on the notion of “sustainable development” and understanding of its meaning in the activities of governments, the experience of which are introduced in Ukraine and comparison with Ukrainian scientific thought and practice. The difference in the interpretation of this concept leads to differences in the practical implementation of sustainable development, in particular in involving the population, building partnerships and communications and in the using modern opportunities of e-government. The relevance of the decision of this scientific problem is that narrow understanding of sustainable development in Ukrainian science and practice leads to the impossibility of full implementation of the experience of foreign countries, the lack of state strategic documents on sustainable development and the information gap between Ukraine and other countries. The research period is 2017-2020. The object of research is the Voluntary National Reviews of countries whose experience is being implemented in Ukraine. The research empirically confirms and theoretically proves that in Ukrainian science, in particular public administration, and politics, it is necessary to re-evaluate the existing scientific and applied approaches to sustainable development, and to develop new areas of research,

which can be applied in the practice of public administration. The existing polysemy of the concept “sustainable development” causes cognitive dissonance leading to a lack of a clear strategy and sustainable development goals, constant change of its vectors for sustainable development.

Key words: *public administration and public management, the notion of “sustainable development”, conceptual and terminological apparatus, National Voluntary Reports on Sustainable Development, translation of notions.*

У цій роботі узагальнено аргументи та контраргументи в рамках наукової дискусії щодо тлумачення поняття «сталий розвиток» в українських політичних документах, що ґрунтується на розумінні цього поняття в політичних колах, його перекладі з англійської мови українською, наданні йому власного значення, яке не завжди відображає результати наукових досліджень. Основною метою дослідження є розгляд поняття «сталий розвиток», розуміння його значення в діяльності урядів, досвід яких запроваджується в Україні, та порівняння з українською науковою думкою та практикою. Різниця в трактуванні цього поняття призводить до розбіжностей у практичній реалізації сталого розвитку, зокрема в залученні населення, побудові партнерських стосунків та комунікацій та використанні сучасних можливостей електронного урядування. Актуальність вирішення наукової проблеми полягає в тому, що вузьке розуміння сталого розвитку в українській науці та практиці призводить до неможливості повного впровадження досвіду зарубіжних країн, відсутності державних стратегічних документів зі сталого розвитку та інформаційного розриву між Україною та іншими країнами. Період дослідження – 2017–2020 роки. Об'єктом дослідження є добровільні національні огляди країн, досвід яких впроваджується в Україні. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що в українській науці, зокрема в державному управлінні та політиці, необхідно переоцінити науково-прикладні підходи до сталого розвитку та розробити нові напрями досліджень, які можна застосувати в практиці державного управління. Наявна багатозначність поняття «сталий розвиток» викликає когнітивний дисонанс, що веде до відсутності чіткої стратегії та цілей сталого розвитку, постійної зміни його векторів сталого розвитку.

Ключові слова: *публічне управління та адміністрування, поняття «сталий розвиток», понятійно-термінологічний апарат, Національні добровільні звіти щодо сталого розвитку, переклад понять.*

Literature review. The dynamics of the notion “sustainable development” is considered by researchers from different positions and in different scientific works. We drew attention to some of them which already contain analysis, systematization and classification of processes of scientific recognition of the notion “sustainable development”. Researchers (Nuno and Ornelas, 2017) distinguish several scientific concepts and demonstrate the dynamics of their development and consider them the basis for the definition of sustainable development [1]. Particular attention is paid to the relationship between different economic theories and their impact on sustainable development by identifying the most appropriate strategies to achieve it. It is a combination of two basic concepts: economics and sustainable development. There are some studies on the impact of management theory and management practice on society and on the environment and the sustainability of future, and sustainable social development (Gladwin et al., 1995) [2]. The relationship between economic, social and environmental sustainability is seen as an alternative approach to the existing concepts of urban sustainability (Basiago, 1999), which involves community planning [3]. The issue of sustainability is also considered from the standpoint of revealing its meaning with elements of physics, engineering, ecology, jurisprudence, economics, social politics (Cabezas and Fath, 2002) [4]. Other researchers demonstrate the dynamics of the notion

“sustainable development” since the 80s of the 20th century (Jabareen, 2008) and give the following views of scientists on the definition “sustainable development” [5]. The concept of sustainable development is considered (Mulder and Van Den Bergh, 2001) [6] as a dominant concept in the study of the interaction between the economy and the biophysical environment and as a generally accepted goal of environmental policy. Theoretical and practical modeling is defined as important for understanding sustainable development. Specialists (Counsell and Haughton, 2006) [7] consider sustainable development of the region through planning and finding new planning tools which involves clarifying stress points, assessing sustainability, rather than providing a range of solutions. There are publications (Enders, 2014) [8] in which the thought dominates about the need and importance of developing a theory of sustainable development, which should include a wide range of issues, including history, politics, management, complex systems, economics, philosophy. Opinion of researchers (Urteaga, 2011) [10] draws attention to the interpretation of sustainable development, in particular as an alternative development of social progress and the distribution of wealth around the world, which is a common issue for all states, but has a difference depending on cultural diversity and recognition by states of their own path of development of society and the environment. We paid

attention to the publication in which the researcher (Emas, 2015) focuses on the work of the public administration system which can work clearly and well as long as it does not collide with such a highly integrated notion as “sustainable development”, because sustainable development requires integration of economic, environmental and social goals, and requires the elimination of fragmentation in development decisions. There are publications in which it is ascertained, that the idea of development in the modern sense did not exist until the second half of the twentieth century (Harris, 2019) [10].

There are different opinions about sustainable development in the Ukrainian scientific thought. They are mostly grounded on researches of foreign scientists and the definition of “sustainable development” is used in the sense of the notions defined at the UN conferences in 1992–2002. Dynamics of formation of the notion «sustainable development” is considered from this period and it is these definitions that are used in interpreting the concept of sustainable development. We divide all Ukrainian studies of sustainable development into several groups: those that cover the history of formation and development of the concept of sustainable development; those related to the role of public administration in the sustainable development of the state; those related to the sustainable development of various industries (education, economics, medicine, agro-industry, etc.). The issue of sustainable development has been considered for many years within the practical activities of public administration. There were attempts to emphasize the meaning of the term “sustainable development” and find its analogue in the Ukrainian language, and make a correct translation of the definitions which were adopted at a number of UN conferences in 1992–2002 (Derkach, 2009) [11]. It was noted, that the concept of sustainable development is gradually displacing all existing worldview ideologies and has prospects to become an ideology not only of the XXI century, but also the entire third millennium. Modern scientific researches (Grechko and Volok, 2018) [12] cover in more detail the definition of “sustainable development” in translation into Ukrainian, indicating the interpretation in other states, and in translations from other languages. Other researchers (Sokil, 2016) [13] highlight the great variability and ambiguity of the notion «sustainable development”. The formation of the notion “sustainable development” was considered by scientists (Novikova et. al., 2012) [14] in the same sense and with the same almost periodization, as well as in foreign scientific sources with emphasis on the existing views in

Ukraine. The concept of sustainable development (Smyrnova and Mykhailiuta, 2018) [15] has been analyzed as a reflection and provision of solutions to the contradictions of society for a recent years. Researchers emphasize the existence of different approaches to interpreting the meaning of sustainable development. However, the definitions taken at the UN international conferences in 1987, 1992, 2000 and 2002 are used (Smyrnova and Mykhailiuta, 2018 [15]; Bobrovska 2016 [16]). The definition of “sustainable development” is mostly an interpretation of the views of foreign scientists given in the previous section of this article, with emphasis on those scientific fields in which research is conducted. One cannot disagree with the opinion of researchers that Ukrainian scientists define the notion “sustainable development” depending on aspects of research and the field of science.

Some of the scientists’ opinions were interesting for our study and we agree with them, in particular regarding: reevaluation of dominant values and directions of social development; profound structural changes in management and new methods of work; debatability of sustainable development targets in Ukraine (Marushevskiy et al., 2017) [17]; low level of implementation of the methodology of sustainable development in the field of public administration, as well as the lack of strategic planning for the transition to sustainable development (Molokanova, 2018) [18]; lack in Ukraine of the concept of sustainable development and a comprehensive methodology for the formation, evaluation and control of sustainable development (Lazarijeva and Roshchenko, 2019) [19]; low level of sustainable development of Ukraine in comparison with many countries including the post-socialist area (Lazarijeva and Roshchenko, 2019 [19]; Grygoruk and Fedorova, 2015 [20]); development of the notion “sustainable development” and understanding its multifaceted meaning (Kravchenko and Antoshchenkova, 2019). [21]. Scientists (Buryk, 2017) [22] consider that the basis of conceptual approaches to the state regulation of sustainable development in Ukraine is the transition of Ukraine to the model of sustainable development, caused by ill-considered policies for economic and social reforms. They recognize, that the term “sustainable economic development” is most often used in the sense stable and balanced growth due to the internal balance of the economic system. Investment and innovation indicators are considered criteria for sustainable development. Conceptual bases of formation of sustainable development of Ukraine are correlated not with the formation of theoretical foundations and the possibility of their implementation in practice,

but with the requirements of resource economic activity, protection and preservation of natural resource potential, with the efforts of the international and scientific community in the development of economic principles of sustainable development, with monitoring and support of the sustainable development plan, and with state regulation through fiscal instruments, etc. Ensuring sustainable development of territories in Ukraine is also studied from other points of view, namely: functioning of the economic complex of the state while ensuring the satisfaction of the growing material and spiritual needs of the population (Kviatkovska, 2013) [23]; management of sustainable development of the country and its regions in the legislative, organization and civil aspects (Omarov, 2014) [24]; use of methods of scientific abstractions and analogies to study the practice and issues of functioning of territories (Demianiuk, 2017) [25]; identification of mechanisms for the formation of sustainable development; formation of a dynamic model of sustainable development of the territorial community as a task of optimal management (Pidubna, 2017) [26].

Scientists (Horokhovets, et. al., 2017) [27] ask the following question: whether Ukraine will be able to achieve the goals of sustainable development at all, as the existence of sustainable development goals in strategic and program documents of Ukraine “does not guarantee that they will be fully implemented in Ukraine” (Institute of Socio-Economic Research, 2017). [28]. Such publications are aimed at the practice of public administration.

Views related to the “communication gap” attracted our attention in the context of barriers to understanding common opportunities in achieving sustainable development (Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987 [29]; Beder, 1994 [30]; Wu et al., 2018 [31]; Vergragt, 2006 [32]; Nolin, 2010 [33]), as this problem is practically not paid attention to in Ukrainian science and practice of public administration, especially in the context of explaining to the general public the meaning, content and mission of sustainable development, as well as their involvement in the process of sustainable development and a sense of responsibility for all sustainable development processes. This is especially relevant in the context of the introduction of e-government and its impact on achieving the goals of sustainable development.

Methodology and research methods. The research methodology was based on the choice of key senses to compare and contrast the scientific understanding of the definition of “sustainable development” in

foreign countries and in Ukraine, which influences the formation of strategic views in the field of public administration of Ukraine, developing strategies and ways to achieve the 2030 Sustainable Development Goals. Decision making and cognitive dissonance, as well as communicative competence as definitions of the psychological science, which are used in the Ukrainian science of public administration, were the basis for the choice of research methods.

Difficulties in conducting the study were caused by the lack of an identifier for the notion “sustainable development”. It is used in various sciences both to describe processes, and to describe the results, and is measured by the definition of a notion in a particular area. This notion is used in the 2030 Sustainable Development Goals in the context of global statistics data collection and is measured by indicators. This notion is used in the practice of public administration and is measured by the number of organizational structures or advisory bodies, etc. to obtain a certain socio-economic or social result. This notion is also used for political purposes and is measured by the level of social effect due to the interest of the population. This situation complicates the process of quantitative research because the polysemy of the notion “sustainable development” leads to the emergence of new broader issues in the study, which are difficult to express in quantitative terms.

The introduction of a new sense of the notion “sustainable development” in Ukrainian science and practice of public administration requires rethinking its sense, significance and context. In fact, the paradigm of sustainable development is changing as in the development of the system of concepts by which it is characterized, and in the establishment of identifiers. Accordingly, the contextual meanings of scientific concepts and terms which move from the old system of definitions to the new as well as the context of application of these concepts in the practice of public administration (in the sense of the environment or sphere to which this notion is applied; for what or for what it is used) have important significance.

We used the method of direct comparison without defining a standard for its implementation, as there is no general scientific and political understanding of the meaning and contexts of the notion “sustainable development” both in the world science and in Ukraine in particular. The lack of a common standard, the polysemy of the notion “sustainable development” complicate the choice and formulation of the standard. The interpretation of the notion “sustainable development” used in the Sustainable Development Goals 2030 was not taken as a basis, because it defines the scope of the notion and is

individual for different states and is used to determine indicators of sustainable development. Building the dynamics of the notion “sustainable development” in the Ukrainian practice of public administration on the basis of scientific research is difficult as there are different legal and analytical documents, in which the information is presented unsystematically and there are no identical indicators.

Identification became the basis of the comparison process. It was conducted from the standpoint of establishing identity based on the coincidence of semantic features which were grouped by key phrases. Key phrases were chosen on a contextual basis. Some key indicators which are problematic for understanding sustainable development in Ukraine and building a systematic work to achieve it, was taken for comparison. Complete content-analysis is difficult conduct in order to select the key phrases, because there are different paradigms of sustainable development. Some of them are a continuation of research of previous periods, which complicates the comparison process. The identifier for comparison was the scientific concepts that characterize sustainable development.

Results. The analysis of the Voluntary National Reviews on Achieving the Sustainable Development Goals of different states and Ukraine demonstrated a decrease of the level of activity in this direction in Ukraine. Thirdly, incorrect translations and use of the meaning of terms, accepted by foreign scientists, caused some dissonance. Achieving the Sustainable Development Goals is considered at the state level as: a demonstration of statistical data in accordance with generally accepted indicators; understanding of investment stability, market development, etc. is an understanding of sustainable development at the business level; stability in work and growth of well-being is an understanding of sustainable development at the community level. Data from many projects conducted in Ukraine demonstrate the presence of such dissonance. The goals of sustainable development were interpreted in accordance with certain views and attitudes which was reflected in the choice of different regions of Ukraine for different Goals which they considered most appropriate for themselves and the state (Walker, 2017 [34]; The Sustainable Development Goals in Ukraine, 2017 [35]). Some districts have developed sustainable development programs in the framework of international projects (Somych, 2020 [36]; Strategy for sustainable development of the Myrhorod subregion, 2018 [37]; Sustainable Development Program of Sumy Region, 2018–2022 [38]; Strategy of sustainable development of Domanivka united territorial community of Myko-

layiv region, 2018 [39]). The issues of improving communications were actively considered in the context of the development of the Strategy for Sustainable Development of the Automated System of Municipal Statistics by the Association of Ukrainian Cities (A strategy for sustainable development of ASMS 2018 [40]) to improve the monitoring of the level of achievement of the Sustainable Development Goals. Business representatives were also involved in solving 17 tasks of the Sustainable Development Goals and reported on their sustainable development which was understood in several aspects: achieving economic results, social investment, environmental safety of production (Obolon Corporation Sustainability Report, 2015 [41]); working places creation and promotion of small and medium business development (Sustainable development report «Nova Poshta», 2018, 2019 [42, 43]); growing of the business environment and increase of financial literacy of the population (Sustainable development FUIB, 2019 [44]). However, the introduction of e-government to achieve the goals of sustainable development was left out of consideration in particular regarding the provision of the qualitative available electronic services and involving citizens in the management of decision-making processes, and the development of smart-cities for supporting resilient, sustainable and livable societies, “smart technologies for creating daily touchpoints, making both huge and small impacts across all sectors and all walks of life” (UN E-GOVERNMENT SURVEYS, 2020 [45]). The main result, which is being defined in the context of achieving the Sustainable Development Goals, is the reforming.

In addition, a dissonance arose in the understanding of the forms of involvement of the population for the independent organization of their activities as there is a lack of public associations and NGOs of socio-economic orientation, which are able to develop new forms of management such as social entrepreneurship and social businesses, etc. Most public associations in Ukraine are political, cultural and sports oriented (Civil society of Ukraine: figures and facts, 2018 [46]; Yablonskyi et. al., 2018 [47]). It leads to the fact that the public can effectively influence the authorities in a political sense but not in the socio-economic sphere. All this causes a situation when only the partnership of the state with businesses develops and there are no understanding and the need to form public-civil partnerships in the field of socio-economic development of the state. In fact, the total load falls on central public and local government authorities without effective involvement of the population. Given that lowering of unemployment and increasing of employment is one of the indicators

there appears a dissonance in managerial interaction and communication between public authorities too.

We focus attention on the expediency of determining the context of using the notion “sustainable development”, as an extension of its semantic individual senses reduces activity in achieving the Sustainable Development Goals due to the formation of a number of dissonances, the presence of which is not taken into account in the indicators of sustainable development assessment.

The dissonance between the contexts of application of the notion “sustainable development” in the Ukrainian practice of public administration is investigated by comparing the contexts of the use of the concept “sustainable development” from the Voluntary National Review of the States 2018–2020, whose experience is introduced in Ukraine or considered useful for Ukraine. As Ukraine submitted

the first Voluntary National Review in 2020 and did not file in previous years, for comparison was taken the National Report “Sustainable Development Goals: Ukraine” 2017. Comparison of scientific concepts, which are the basis for the formation of the content and meaning of sustainable development in the practice of public administration of Ukraine and countries, whose experience is implemented in Ukraine, or used as a model, conducted on the basis of an analysis of the Voluntary National Review of such states as well as the Voluntary National Report of Ukraine 2020 and the National Review of Ukraine 2017 (Table 1), where there are indicated the concepts, which are used to determine the content of sustainable development for the state.

The dissonance between the contexts of application of the notion «sustainable development” in

Table 1

Application of scientific concepts of sustainable development in the Ukrainian practice of public administration

Voluntary National Review of States	Scientific concepts of sustainable development in the Voluntary National Reports of States	Scientific concepts of sustainable development in the Voluntary National Review of Ukraine 2020 and in the National Report of Ukraine 2017
Australia’s Voluntary National Review, 2018 [48]	Partnerships	–
Bulgaria’s Voluntary National Review, 2020 [49]	Partnerships (in terms of active participation); (has no direct link, manual selection from the text)	–
Canada’s Voluntary National Review, 2018 [50]	Partnerships (a new type of partnership is formed)	–
Denmark’s Voluntary National Review, 2017 [51]	Partnerships	–
Estonia’s Voluntary National Review, 2016, 2020 [52]	Partnerships	–
France’s Voluntary National Review, 2016 [53]	Partnerships	–
Germany’s Voluntary National Review, 2016 [54]	Partnerships and responsibility	–
Latvia’s Voluntary National Review, 2018 [55]	Sustainable development of human capital (no direct link, manual sampling from the text)	–
Lithuania’s Voluntary National Review, 2018 [56]	Partnerships	–
Netherlands’s Voluntary National Review, 2017 [57]	Partnerships	–
Poland’s Voluntary National Review, 2018 [58]	Partnerships, participation	–
Romania’s Voluntary National Review, 2018 [59]	Partnerships; The concept of sustainable development, developed by the Romanian scientists Nicolae Georgescu-Roegen 1971	–
Sweden’s Voluntary National Review, 2017 [60]	Partnerships and interactions	–
Switzerland’s Voluntary National Review, 2018 [61]	Partnerships	–
United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland’s Voluntary National Review, 2019 [62]	Partnerships and needs; changing views on development that relate both to concepts and actions	–

Source: Authors’ own analysis Dragomyretska

the Ukrainian practice of public administration is investigated by comparing the contexts of the use of the concept “sustainable development” from the Voluntary National Reviews of the States 2018–2020, whose experience is introduced in Ukraine or

considered useful for Ukraine. As Ukraine submitted the first Voluntary National Review in 2020 and did not file in previous years, for comparison was taken the National Report “Sustainable Development Goals: Ukraine” 2017 (Table 2).

Table 2

Contexts of application of the notion “sustainable development” in the Voluntary National Reports of Ukraine and states whose experience is introduced or taken as a model for Ukraine

Voluntary National Review of States	Context of the application of the notion of “sustainable development” in the Voluntary National Review of States whose experience is introduced or taken as a model	The context of the application of the notion of “sustainable development” in Ukraine’s National Baseline Report 2017 and Ukraine’s Voluntary National Review 2020
Australia’s Voluntary National Review, 2018	vital activity of society, strong just and cohesive society; long-term global prosperity, stability, productivity; awareness raising	<i>Ukraine’s National Baseline Report, 2017</i> : measuring social progress in general and improving the system of national statistics. <i>Ukraine’s Voluntary National Review, 2020</i> : Sustainable development goals are integrated into public policy; a monitoring system has been developed [63]
Bulgaria’s Voluntary National Review, 2020	accelerated economic development; reduction of inequality; awareness raising	same as above
Canada’s Voluntary National Review, 2018	opportunity to build a more prosperous and sustainable future with a balanced and integrated achievement of economic, social and environmental aspects of sustainable development; reducing socio-economic gaps that exist between different groups	same as above
Denmark’s Voluntary National Review, 2017	preservation and continuation of long-standing traditions of finding solutions that are sustainable in the long run; allocation of development priorities	same as above
Estonia’s Voluntary National Review, 2020 [64]	maintaining the viability of the Estonian socio-cultural space; economic growth; awareness raising	same as above
Estonia’s Voluntary National Review, 2016	Wide application of information and communication technologies in the framework of cooperation and development (e-government, public-private partnership, etc.); awareness and strengthening of sustainable development measures	same as above
France’s Voluntary National Review, 2016	overall vision, integrated approach and participation of non-governmental actors in setting priorities for action; guidelines for public policy in the field of sustainable development; helping key actors achieve sustainable development; recognition by citizens, local authorities, trade unions, business, NGOs of the Sustainable Development Goals; awareness raising	same as above
Germany’s Voluntary National Review, 2016	quality of life; social cohesion; international responsibility; public recognition; involvement of civil society actors in the dialogue to promote global sustainable development	<i>Ukraine’s Voluntary National Review, 2020</i> : Sustainable development goals are integrated into public policy [65]
Latvia’s Voluntary National Review, 2018	development planning; coherent and transparent policy; ensuring the sustainability of strategic resources (human, nature, culture, digital capital, finance)	<i>Ukraine’s National Baseline Report, 2017</i> : development planning; determining the directions of the country’s development in the long run. <i>Ukraine’s Voluntary National Review, 2020</i> : same as above

Continuation of Table 2

1	2	3
Continuation of Lithuania's Voluntary National Review, 2018	cooperation development; ensuring coherence in achieving the goals of sustainable development; integration of economic development and solving social problems	<i>Ukraine's National Baseline Report, 2017: development planning; improving the system of national statistics.</i> <i>Ukraine's Voluntary National Review, 2020: same as above</i>
Netherlands's Voluntary National Review, 2017	joint work between sectors and national borders as a tradition; coalition building; transforming approaches to sustainable development and long-term planning; awareness raising; ensuring broad participation and cooperation	<i>Ukraine's National Baseline Report, 2017: development planning; determining the directions of the country's development in the long run; improving the system of national statistics; monitoring.</i> <i>Ukraine's Voluntary National Review, 2020: same as above</i>
Poland's Voluntary National Review, 2018	a new model of national development, increasing the efficiency and effectiveness of the state and its institutions; cooperation; partnership; joint responsibility of state structures, business and citizens; complicity; launching a new type of partnership	<i>Ukraine's National Baseline Report, 2017: determining the directions of the country's development in the long run; improving the system of national statistics.</i> <i>Ukraine's Voluntary National Review, 2020: same as above</i>
Romania's Voluntary National Review, 2018	rational perspective for promotion as a nation; continuation of the ancient traditions of a sustainable and viable society based on traditions and natural capital	<i>Ukraine's Voluntary National Review, 2020: same as above</i>
Sweden's Voluntary National Review, 2017	development of the social model as a modern sustainable state of general welfare; readiness for change; use of resources in the public, private and civil sectors; social partnership; consistency; awareness	<i>Ukraine's National Baseline Report, 2017: development planning; determining the directions of the country's development in the long run; improving the system of national statistics.</i> <i>Ukraine's Voluntary National Review, 2020: same as above</i>
Switzerland's Voluntary National Review, 2018	comprehensive monitoring; the existence of an advanced stage in achieving sustainable development and a number of tasks performed; people should benefit from the prosperity of the state	<i>Ukraine's National Baseline Report, 2017: improving the system of national statistics; monitoring.</i> <i>Ukraine's Voluntary National Review, 2020: same as above</i>
United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland's Voluntary National Review, 2019	all spheres of life; changing views on development, both in terms of concepts and actions; maintaining the relationship between the vision of sustainable development and reality and specific people; community strength	<i>Ukraine's National Baseline Report, 2017: improving the system of national statistics.</i> <i>Ukraine's Voluntary National Review, 2020: same as above</i>
		<i>Ukraine's National Baseline Report, 2017: integration of efforts (it's difficult to correlate due to different content)</i> <i>Ukraine's Voluntary National Review, 2020: approximation of people's living standards to the average European level (as a goal – it is difficult to correlate)</i>

Source: Authors' own analysis Dragomyretska

An analysis of the terms provided in scientific sources was conducted to determine the understanding of the meaning and significance of the concept “sustainable development” in Ukrainian science (Table 3).

It is noted in the Agenda 2030 that “the spread of information and communications technology and global interconnectedness have great potential to accelerate human progress to bridge the digital divide

and to develop knowledge societies, as does scientific and technological innovation across areas as diverse as medicine and energy”. An analysis of the UN e-government development reports for 2016 and 2018 was done to identify current trends in the implementation of e-government in the context of achieving the goals of sustainable development as a communicative component and differences views in Ukraine (Table 4).

Table 3

Sustainable development as defined in Ukrainian science of Public Administration

Scientific source	Contents of the definition	The meaning of the concept “sustainable development”
Encyclopedia of Public Administration 8 volumes, 2011 (Kyiv) [66]	There is no definition. There is only a description of the history of the appearance of this notion without definition. It is seen as a certain process.	–
Public Administration, Dictionary of terms, 2018 (Kyiv) [67]		

Source: Authors' own analysis Sazykina

Table 4

Current trends in the implementation of e-government to achieve sustainable development goal

The need to develop new policies to achieve sustainable development regarding:	Direction of e-government implementation	Ways to achieve sustainable development
poverty eradication	electronic services, reducing the digital gap	Priority is given to the provision of electronic services in health care, education, water supply and sanitation, infrastructure and utilities, which contribute to supporting the development and improvement of the quality of life.
creating equal opportunities for everybody	digital gap reduction, electronic services, electronic participation	Improving digital literacy, reducing the cost of access to the Internet and mobile devices, simplicity and ease of use of ICT
support for vulnerable groups	electronic services for vulnerable groups	Internet access, convenience and ease of obtaining services, friendly interface adapted to the needs of people with special needs
land development and planning	open data, smart-cities	Smart planning and land taking using smart technologies (technologies of Internet opportunities, artificial intelligence, a set of various data)
economical development	electronic services, electronic participation	Adherence to the principle of “no one left behind”, the availability and convenience of obtaining electronic services for citizens and businesses, proper legal regulation of electronic interaction, introduction of digital technologies, use of large and open data, development of digital market
promoting intellectual growth	e-participation, smart-cities	Development of smart-cities, increase of digital literacy, creation of living laboratories for exchange of experience, involvement of citizens in the process of making and taking managerial decisions, establishing partnerships between citizens, businesses and governmental institutions
prevention of environmental pollution	smart-cities, open data	Application of Internet capabilities and artificial intelligence systems for the development of a smart environment in the context of building smart-cities
conservation of energy, resources and water	smart-cities, open data	Application of Internet technologies and artificial intelligence systems for the development of a smart environment in the context of building smart-cities
ensuring reliable operation of domestic urban public transport	smart-cities, open data, e-participation, e-services	Application of Internet capabilities and artificial intelligence systems for the development of smart mobility, smart parking, etc. in the context of building smart-cities
eco-projects and alternative energy	Smart-cities, e-services, open data	Application of Internet capabilities and artificial intelligence systems for the development of a smart environment in the context of building smart-cities

Source: Authors' own analysis Chukut

Conclusions. Analysis of the studied theoretical literature of foreign authors on the history of development and the formation of the notion “sustainable development” demonstrated the expansion of the context of its use and a large number of values with which it is expressed, which creates its modern semantic structure. The notion “sustainable development” has become polysemous since

the 2000s of the 21st century and the expansion of its polysemy has been continuing up to this day. Expansion of spheres, in which this notion is used, has taken place accordingly. Polysemy of the notion and a wide range of areas, in which the notion “sustainable development” is used, has led to the formation of dissonance in understanding the meaning of sustainable development

and the context of its use. Correlation of the context of using the notion “sustainable development” in Ukrainian science compared with foreign studies demonstrated the presence of polysemy and the use of the views of foreign researchers.

Two types of definitions are used to characterize sustainable development, in particular: definitions adopted at international events; definitions provided in foreign studies. There is a mixture of the notions “stable development” and “sustainable development”, which are used as synonyms. There are tendencies to politicize and ideologize the notion “sustainable development” in research, which is proposed to be transferred to the practice of public administration despite the opinions of foreign colleagues regarding the falsity of such a path. The comparison showed that interpretations used in Ukrainian science are inherent in foreign science in 1987 in terms of the concepts of needs, 1992 in terms of the concept of sustainable development, 2001 in terms of practical and theoretical modeling of sustainable development. Opinions on the feasibility of developing a theory of sustainable development and the formation of a scientific concept of sustainable development coincide. In fact, scientific understanding of the notion “sustainable development” is extensive and in a narrow sense is transferred to the study of various branches of Ukrainian science. Understanding sustainable development in terms of partnership concepts (the use of which in the characterization of sustainable development by foreign researchers correlate with 2014) or the concept of alternative development (the use of which in the characterization of sustainable development by foreign researchers correlate with 2011) does not happen. Links to other concepts or their critical thinking is absent.

Dissonance arises between attempts to combine the industrial model of sustainable development and a new paradigm of sustainable development concerning the willingness of the population to actively support a particular development strategy and take part in it, and be responsible for it what is often called “social mobilization”. The lack of a clear conceptual framework for sustainable development is a consequence of such dissonance. It is reflected in Ukraine’s National Baseline Report 2017 and Ukraine’s Voluntary National Review

2020. Comparison of the selected conceptual bases of understanding sustainable development from these documents and from the Voluntary National Review of States, whose experience is introduced in Ukraine or used as a model, showed the absence of such bases in the documents of Ukraine. Herewith, almost all states have adopted the partnership paradigm. Dissonance is revealed in contrast to the paradigms of sustainable development of these states and Ukraine.

This situation is exacerbated by the fact that the notions “sustainable development” and “sustainable development” are understood as synonyms as all basic documents and scientific views are translated from English into Ukrainian. The lack of a paradigm of sustainable development in science and politics leads to cognitive dissonance and a return to traditional and stereotypical managerial actions in spite of a desire to reform and bring about change. Lack of partnership paradigm in the aspect of sustainable development and understanding it as a conceptual basis for sustainable development was due to the unrecognized role of communication in public administration on sustainable development, involvement of the population in these processes. A holistic approach to solving problems of social, economic and environmental orientation, which directly affect digital inclusion, are also worth applying. The analysis also showed another context of cognitive dissonance, namely effective implementation of e-government as a modern communicative part, which contributes to the goals of sustainable development: providing quality available electronic services; reducing the digital and taking into account the needs of the most vulnerable; active involvement of citizens in the process of making and taking managerial decisions; development of smart-cities and application of smart solutions to solve environmental problems, energy efficiency, mobility, resource savings; avoiding cyber threats and misuse of personal data.

Making important decisions and the process of forming sustainable development in the context of the 2030 Sustainable Development Goals depend on understanding the meanings of notions and categories used by scientists and politicians. It is the understanding of senses and meanings that answers the question: what it is for and what it gives.

REFERENCES:

1. Nuno, M.L., Ornelas, M. The Influence of Economic Theories on Sustainable Development. Master thesis. Porto: Catholic University [in Portuguese]. 2017. URL: <https://repositorio.ucp.pt/bitstream/10400.14/23613/1/Tese.pdf> (дата звернення 20.01.2021).
2. Gladwin, T.N., Kennelly, J.J., Krause, T.-S. Shifting Paradigms for Sustainable Development: Implications for Management Theory and Research. *Academy of Management*. 1995. № 4. Vols 20. P. 874–907. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/e1a6/fb6476f22e8794912e9f3d614377a3c88dd0.pdf> (дата звернення 20.01.2021).

3. Basiago, A.D. Economic, social, and environmental sustainability in development theory and urban planning practice. *The Environmentalist*. 1999. № 19. P. 145–161. URL: <https://www.amherst.edu/system/files/media/0972/fulltext.pdf> (дата звернення 20.01.2021).
4. Cabezas, H., Fath, B.D. Towards a theory of sustainable systems. *Fluid Phase Equilibria*/2002. № 194–197. P. 3–14. URL: <http://www.homepages.ucl.ac.uk/~ucessjb/S3%20Reading/cabezas%20and%20fath%2002.pdf> (дата звернення 20.01.2021).
5. Jabareen, Y. A new conceptual framework for sustainable development. *Environ Dev Sustain*. 2008. № 10. P. 179–192. URL: https://www.researchgate.net/publication/227033081_A_New_Conceptual_Framework_for_Sustainable_Development (дата звернення 20.01.2021).
6. Mulder, P., Cjm, Van Den Bergh, Jerome. Evolutionary Economic Theories of Sustainable Development. *Growth and Change*. 2011. Vol. 32. P. 110–134. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/15469644.pdf>; http://www.blackwellpublishing.com/content/BPL_Images/Journal_Samples/GROW0017-4815~32~1~147/152.PDF (дата звернення 20.01.2021).
7. Counsell, D., Haughton, G. Sustainable development in regional planning: The search for new tools and renewed legitimacy. *Geoforum*. 2006. 6. Vol. 37. P. 921–931. URL: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2006.02.001>; <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0016718506000315> (дата звернення 20.01.2021).
8. Enders, J.C. Abstract to book *Theories of Sustainable Development*. London. 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/269669746_Theories_of_Sustainable_Development (дата звернення 20.01.2021).
9. Urteaga, E. The Alternative Theories of Sustainable Development. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*. 2011. № 55. URL: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3606701/2.pdf> (дата звернення 20.01.2021).
10. Harris, J.M. G-DAE Working Paper No. 00-04: “Basic Principles of Sustainable Development”. USA: Global Development and Environment Institute, Tufts University. 2000. URL: <https://sites.tufts.edu/gdae/files/2019/10/00-04Harris-BasicPrinciplesSD.pdf> (дата звернення 20.01.2021).
11. Деркач М.І. Концепт сталого розвитку як домінанта ідеологія людської цивілізації у XXI ст.: Комітет з питань бюджету Верховної Ради України. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2009. Вип. 3/1. С. 185–191.
12. Гречко А.В., Волок О.О. Сутність категорії «сталий розвиток». *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2018. Випуск 22. С. 14–20. URL: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/135130> (дата звернення 20.01.2021).
13. Сокіл О.Г. Концептуальні основи сталого розвитку в економічних та облікових теоріях. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5194> (дата звернення 20.01.2021).
14. Новікова О.Ф., Амоша О.І., Антонюк В.П. та ін. Сталый розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / НАН України, Інститут економіки промисловості. Донецьк, 2012. 534 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2012/2012_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk.pdf (дата звернення 28.01.2021).
15. Смирнова І.І., Михайлюта Є.І. Сталый розвитку в Україні: теоретичні аспекти. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 10–14.
16. Бобровська О.Ю. Сталый розвиток регіонів України: проблеми і шляхи їх розв’язання. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2016. Вип. 1(15). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01\(15\)/index.html](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01(15)/index.html); [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01\(15\)/15.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01(15)/15.pdf) (дата звернення 28.01.2021).
17. Марушевський Г., Тимочко Т., Руденко Л. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року: розробка і шлях до визнання. *Світогляд*. 2017. 1(63). С. 20–25.
18. Молоканова В.М. Моніторинг практичної реалізації стратегії сталого розвитку в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 11–12. С. 85–92.
19. Лазарева О.В., Рощенко В.А. Розвиток екологічної складової сталого розвитку економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 8. С. 19–22.
20. Григоруک П.М., Федорова Т.Ю. Національні та регіональні особливості сталого розвитку України. *Економіка: реалії часу. Проблемні питання економіки України та її регіонів*. 2015. № 1. С. 25–29.
21. Кравченко Ю.М., Антощенкова В.В. Фактори сталого розвитку економіки аграрного сектору. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2019. Вип. 200 «Економічні науки». С. 174–183.
22. Бурик З.М. Концептуальні підходи до державного регулювання сталого розвитку в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 2(52). С. 45–52.
23. Квятковська Л.А. Реалізація принципів концепції сталого розвитку в діяльності підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1(48). С. 85–89.
24. Омаров Ш.А.О. Науково-практичні аспекти впровадження концепції сталого розвитку: зарубіжний і вітчизняний досвід. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 61–67.
25. Дем’янюк А.В. Сучасні підходи до забезпечення сталого розвитку територій в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2017. Вип. 13. С. 1083–1087.
26. Піддубна О.О. Динамічна модель сталого розвитку територіальної громади. *Причорномоські економічні студії*. 2017. Вип. 13-1. С. 187–190.

27. Гороховець С.В., Жаліло Я.А., Ковалівська С.В., Максютя А.А. та ін. Аналіз державних стратегічних документів України щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року. Аналітична доповідь. Київ : Інститут суспільно- економічних досліджень, 2017. 84 с.
28. Інститут соціально-економічних досліджень: Чи досягне Україна Цілей сталого розвитку? 2017. URL: <https://iser.org.ua/analitika/chi-dosiagne-ukrayina-tsilei-stalogo-rozvitku> (дата звернення 30.01.2021).
29. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Towards Sustainable Development. Transmitted to the General Assembly as an Annex to document A/42/427 – Development and International Co-operation: Environment. (Vols. 1–2). Paper presented of the Conference of NGOs. Geneva. Switzerland. June 1987. URL: <http://www.congo-education.net/> ; <http://www.un-documents.net/ocf-02.htm> (дата звернення 30.01.2021).
30. Beder S. The Role of Technology in Sustainable Development. *IEEE Technology and Society Magazine*. 1994. № 13(4). P. 14–19. URL: https://www.researchgate.net/publication/3226564_The_Role_of_Technology_in_Sustainable_Development (дата звернення 10.02.2021).
31. Wu J., Guo S., Huang H., Liu W. Information and Communications Technologies for Sustainable Development Goals: State-of-the-Art, Needs and Perspectives. *Computers and Society*. 2018. URL: <https://arxiv.org/pdf/1802.09345.pdf> (дата звернення 10.02.2021).
32. Vergragt Ph.J. How Technology Could Contribute to a Sustainable World. Boston: Tellus Institute. 2006. URL: https://greattransition.org/archives/papers/How_Technology_Could_Contribute_to_a%20Sustainable_World.pdf (дата звернення 10.02.2021).
33. Nolin J. Sustainable information and information science. *Information research*. 2010. № 2. VOL. 15. URL: <http://informationr.net/ir/15-2/paper431.html> (дата звернення 10.02.2021).
34. Walker N. Sustainable development goals are everyone’s business. 2017. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=nil-voker-tsili-staloho-rozvytku-tse-sprava-kozhnoho> (дата звернення 10.02.2021).
35. How the UN is supporting The Sustainable Development Goals in Ukraine: Sait United Nations in Ukraine. 2017. URL: <https://ukraine.un.org/en/sdgs> (дата звернення 10.02.2021).
36. Сьомич М.І. Миргородський субрегіон як об’єкт місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 2. URL: http://www.du.nauka.com.ua/pdf/2_2020/3.pdf (дата звернення 10.02.2021).
37. Стратегія сталого розвитку Миргородського субрегіону до 2028 р. URL: <http://myrgorod.pl.ua/files/images/Economika/Strategiya/strategiya.pdf> (дата звернення 5.02.2021).
38. Програма сталого розвитку туризму в Сумській області 2018–2022 роки. URL: http://sm.gov.ua/images/docs/turizm/17-session-37_7-skl.pdf (дата звернення 5.02.2021).
39. Стратегія сталого розвитку Доманівської об’єднаної територіальної громади Миколаївської області на 2018–2026 роки. URL: <https://domanivska-gromada.gov.ua/strategiya-stalogo-rozvitku-domanivskoi-ob%E2%80%99ednanoi-teritorialnoi-gromadi-mikolaiivskoi-oblasti-na-2018-%E2%80%932026-roki-1521720761/>; <https://drive.google.com/file/d/1IXkTYI4u7eR-AB2LOIZgyat0wLxswNmz/view> (дата звернення 5.02.2021).
40. Асоціація міст України: Розробляється стратегія сталого розвитку АСМС. 6 червня 2018 р. URL: <https://auc.org.ua/novyna/rozroblyayetsya-strategiya-stalogo-rozvytku-asms> (дата звернення 5.02.2021).
41. Звіт зі сталого розвитку корпорації «Оболонь» за 2015 рік. URL: <http://obolon.kiev.ua/ua/corporate-responsibility/social-reporting> (дата звернення 5.02.2021).
42. Sustainable development report «Nova Poshta». (2018). URL: https://novaposhta.ua/uploads/misc/doc/NOVA_POSHTA_CSR_report_2018_ENG.pdf (дата звернення 5.02.2021).
43. Sustainable development report «Nova Poshta». (2019). URL: https://novaposhta.ua/zvit_zi_stalogo_rozvitku_2019_en (дата звернення 5.02.2021).
44. Sustainable development FUIB. (2019). URL: <https://about.pumb.ua/en/growth> (дата звернення 12.02.2021).
45. UN E-GOVERNMENT SURVEYS. (2020). URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2020> (дата звернення 12.02.2021).
46. Громадянське суспільство України: цифри і факти. 13.04.2018. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadyanske-suspilstvo-ukrajiny-tsyfry-i-fakty> (дата звернення 12.02.2021).
47. Яблонський В.М., Андріученко Т.В., Бекешкіна І.Е. та ін. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку. Аналіт. доповідь. Київ : НІСД, 2018. 128 с.
48. Australia’s Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9–18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/australia> (дата звернення 12.02.2021).
49. Bulgaria’s Voluntary National Review. Paper presented for the High-level Political Forum under the auspices of ECOSOC. 7–16 July 2020. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=2052&menu=3170> (дата звернення 12.02.2021).
50. Canada’s Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9–18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=1049&menu=3170> (дата звернення 12.02.2021).
51. Denmark’s Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 10–19 July 2017. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=378&menu=3170> (дата звернення 12.02.2021).

52. Estonia's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum on Sustainable Development 2016 – Ensuring that no one is left behind. 11–20 July 2016. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/estonia> (дата звернення 12.02.2021).

53. France's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum on Sustainable Development 2016 – Ensuring that no one is left behind. 11–20 July 2016. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/france> (дата звернення 12.02.2021).

54. Germany's Voluntary National Review. (2016). Paper presented of the High-level Political Forum on Sustainable Development 2016 – Ensuring that no one is left behind. 11–20 July 2016. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/germany> (дата звернення 12.02.2021).

55. Latvia's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9–18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/latvia> (дата звернення 12.02.2021).

56. Lithuania's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9–18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/lithuania> (дата звернення 12.02.2021).

57. Netherlands's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 10–19 July 2017. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/netherlands> (дата звернення 12.02.2021).

58. Poland's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9–18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=804&menu=3170> (дата звернення 12.02.2021).

59. Romania's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9–18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/romania> (дата звернення 12.02.2021).

60. Sweden's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 10–19 July 2017. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/sweden> (дата звернення 12.02.2021).

61. Switzerland's Voluntary National Review. Paper presented of the High-level Political Forum. 9–18 July 2018. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/switzerland> (дата звернення 12.02.2021).

62. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland's Voluntary National Review. Paper presented for the High-level Political Forum under the auspices of ECOSOC. 9–18 July 2019. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/memberstates/unitedkingdom> (дата звернення 12.02.2021).

63. Ukraine's National Baseline Report. Sustainable Development Goals: Ukraine. Paper presented of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine at the press conference of the Cabinet of Ministers of Ukraine. 15 September 2017. Kyiv. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/library/sustainable-development-report/sustainable-development-goals--2017-baseline-national-report.html> (дата звернення 12.02.2021).

64. Estonia's Voluntary National Review. Paper presented for the High-level Political Forum under the auspices of ECOSOC. 7-16 July 2020. New York. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=68&menu=3170> (дата звернення 12.02.2021).

65. Ukraine's Voluntary National Review. Paper presented at the Regional Forum on sustainable for the unece region. 19 March 2020. Geneva. URL: <https://www.unecsc.org/rfsd.html> (дата звернення 12.02.2021).

66. Енциклопедія державного управління [Текст] : у 8 т. / наук.-ред. кол. : Ю.В. Ковбасюк Е 644 (голова) [та ін.] ; Національна академія державного управління при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 8 : Публічне врядування / наук.-ред. кол. : В.С. Загорський (голова), С.О. Телешун (співголова) [та ін.] ; Львівський регіональний інститут державного управління Національна академія державного управління при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 630 с.

67. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

УДК 352:332

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.5>

Кострубіцька Аліна Володимирівна,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри політичних наук і права

Київського національного університету будівництва і архітектури

ORCID ID: 0000-0002-7214-4789

Лук'янов Олексій Петрович,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук і права

Київського національного університету будівництва і архітектури

ORCID ID: 0000-0003-4220-0791

УПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ МІСТ В УКРАЇНІ

THE IMPLEMENTATION OF URBAN REVITALIZATION POLICY IN UKRAINE

Статтю присвячено актуальній науковій проблемі впровадження політики ревіталізації міст в Україні. Особливу увагу приділено належному правовому регулюванню окресленої проблеми та ролі органів публічної влади в імплементації політики ревіталізації. Визначено, що поняття «ревіталізація» розуміють як комплексний процес подолання просторових, економічних, соціальних, культурних, екологічних кризових явищ функціонування деградованих міських територій і створення передумов для їхнього сталого розвитку. Проаналізовано зарубіжний досвід впровадження політики відновлення деградованих територій міст таких країн, як Велика Британія, Франція, Німеччина, Сполучені Штати Америки та інших. На основі проведеного аналізу виокремлено певні особливості. Зокрема підкреслено, що Сполучені Штати Америки використовують фінансові інструменти і субсидіюють території задля покращення життя. Водночас інколи ревіталізація може стосуватися лише окремих районів, а не міста загалом. Визначено, що внаслідок політики ревіталізації у Великій Британії і Франції вдалося подолати низку кризових явищ, а досвід Німеччини дозволяє стверджувати, що інструменти громадської участі є ефективними. Проаналізовано прогалини на шляху до ревіталізації українських міст, серед яких є недофінансування, слабка інформаційна політика та низький рівень обізнаності на місцях, а також відсутність комплексної програми розвитку міст. У висновках розроблено рекомендації щодо впровадження політики ревіталізації міст в Україні. Запропоновано створення відповідних інституцій, залучення партнерської підтримки бізнесу, громадськості та органів місцевого самоврядування до розроблення нормативно-правової бази і програми ревіталізації.

Ключові слова: ревіталізація міст, публічна політика ревіталізації міст, реформування, сталий розвиток.

The article is devoted to the current scientific problem of implementing the policy of urban revitalization in Ukraine. Particular attention is paid to the proper legal regulation of the outlined problem and the role of public authorities in the implementation of urban revitalization policy. It is determined that the concept of urban revitalization is understood as a complex process of overcoming spatial, economic, social, cultural, environmental crisis phenomena of the functioning of degraded urban areas and creating conditions for their sustainable development. The foreign experience of implementing the policy of urban restoration of degraded territories in such countries as Great Britain, France, Germany, the United States of America and others is analyzed. Based on the analysis, certain features are figured out. In particular, it is considered that the United States uses financial instruments and subsidizes territories to improve life. It has been determined that a number of crises have been overcome as a result of the revitalization policy in Great Britain and France, in the same time the experience of Germany provides an opportunity to assert the effectiveness of the tools of public participation. The gaps on the path to revitalization of Ukrainian cities are analyzed, including underfunding, weak information policy and low level of awareness, as well as the lack of a comprehensive urban development program. The general conclusion is made with the recommendations for the implementation of urban revitalization policy in Ukraine. It is proposed to create appropriate institutions and attract partner support from business, the public and local governments to develop a revitalization program.

Key words: urban revitalization, public policy of urban revitalization, reforming, sustainable development.

На сучасному етапі розбудови демократичного суспільства в Україні важливого значення набуває проблема ревіталізації міст і відновлення міського середовища з метою підвищення рівня якості життя

населення. Промислові зони, розташовані у середмісті, досить часто перебувають у кризовому стані та потребують модернізації. З огляду на це, першочерговим завданням органів місцевого само-

врядування є пошук стратегічних шляхів розвитку українських міст. Відтак проблема впровадження політики ревіталізації міст в Україні є актуальною та потребує нагального вирішення.

Нині різні аспекти ревіталізації міст розкрито у низці праць науковців різних галузей науки. Зокрема, окреслену проблему розглянуто із погляду на державне управління, економіку, розвиток туристичної сфери, урбаністику та архітектуру тощо. Теоретико-методологічні засади впровадження політики ревіталізації досліджували такі науковці, як В. Біркентале, О. Бордун, М. Войчук, О. Гаталяк, С. Горблюк, Т. Громова, В. Дерев'янка, О. Єрмоленко, О. Левченко, Н. Пак, Н. Ситник, О. Сич, Д. Тарасенко, А. Ужва, А. Чечель та інші. Проте, незважаючи на розробленість окремих аспектів окресленої проблеми, поза увагою дослідників залишається низка важливих проблем, розв'язання яких сприятиме впровадженню політики ревіталізації міст в Україні.

Нині в Україні більшість міст потребують оновлення деградованих промислових територій у середмісті. Така ситуація склалася через те, що планування міст у радянський період відбувалось із урахуванням розвитку промислової економіки. Відтак здійснювалося жорстке функціональне розмежування території міста, де об'єкти промислового виробництва будувалися неподалік від житлових масивів. Наслідком такого планування стало те, що наразі пострадянські міста не створюють комфортних умов проживання для своїх мешканців. Окрім цього, внаслідок дій радянської влади такі міста переважно втратили свої історичні центри, а рівень розвитку культури та інфраструктури досі залишається низьким.

На деградованих територіях відбувається порушення основних сфер життєдіяльності міста, посилюються такі соціально-негативні явища, як «бідність, суспільне виключення, безробіття, низька доступність та якість публічних послуг, незадовільні умови проживання, злочинність, низький рівень освіти та соціального капіталу, депопуляція, а також екологічні проблеми» [1, с. 35]. Відтак проблема виникнення деградованих територій у містах потребує належної уваги з метою її роз'яснення та вироблення необхідних рекомендацій щодо її усунення.

Натомість сучасні європейські міста орієнтовані на забезпечення гідних і комфортних умов для проживання. Завдяки такій політиці публічної влади у жителів європейських міст формується відповідальність за розвиток міста, а також відчуття приналежності та рівних можливостей для всіх мешканців.

Аналіз зарубіжного досвіду продемонстрував, що важливу роль під час розвитку міст відіграють органи місцевого самоврядування [6, с. 40]. Одним із основних документів, яким керується публічна влада для досягнення мети щодо розвитку міста, є стратегія, що дозволяє визначити пріоритети, мету і завдання цих органів та поетапно їх реалізувати. Варто зазначити, що С. MacGregor під ревіталізацією розуміє процес оновлення або перебудови навколишнього середовища (в його найширшому соціальному, економічному, культурному, фізичному вимірах тощо) шляхом реалізації політики і програми, спрямованих на розвиток міських територій, які зазнали занепаду промисловості та набули статусу «депресивних» районів. Розвиток таких територій зазвичай передбачає взаємодію місцевих органів самоврядування, місцевої громади, іноді представників бізнесу. Внаслідок ефективної взаємодії усіх учасників цього процесу та реалізації комплексних дій у межах розробленої програми розвитку відбувається покращення економічних та соціальних умов у певній місцевості та, відповідно, підвищується рівень якості життя населення.

Варто зауважити, що процес ревіталізації міст є дороговартісним. Тому закордонні експерти рекомендують оцінювати програми розвитку міст щодо того, які вигоди отримують місцеві жителі від її реалізації. Зокрема, порівнюють результати до та після втручання у певну територію з метою її відновлення та розвитку. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки значного поширення набула програма відродження міст, яка надає дещо більших можливостей жителям, оскільки передбачає також прямі субсидії місцевим жителям (наприклад, для покращення житла), однак заходи із відродження міст зазвичай не є індивідуальними, а базуються в межах району (наприклад, модернізація кількох будинків або кварталів у районі), таким чином впливаючи на багатьох місцевих жителів незалежно від їхнього особистого соціально-економічного статусу [5].

Досвід Великої Британії і Франції свідчить про те, що впровадження політики ревіталізації сприяло подоланню кризових явищ завдяки ухваленню відповідних законодавчих актів і програм підтримки, а також створенню профільних інституцій. С. Горблюк наголошує на відсутності єдиного підходу до формування і впровадження політики ревіталізації міст [2, с. 204–206]. Нині до реалізації проєктів щодо ревіталізації міст у Великій Британії і Франції долучається все більше громадськості та представників приватного сектору. Натомість органи місцевого самоврядування стають більш

активними, створюючи інституції, що відповідають за реалізацію проєктів щодо відродження «депресивних» районів міст.

Досвід Німеччини відображає тісну співпрацю органів публічної влади та громадськості щодо ревіталізації міст. У Німеччині розроблено спеціальні програми із застосуванням інструментів громадської партисипації (встановлення тісної комунікації, участь громадськості у прийнятті управлінських рішень тощо). Відновлення деградованих територій проводять органи місцевого самоврядування Німеччини з урахуванням концепції сталого розвитку, зокрема чільне місце відведено проблемі ощадності ресурсів і програмі перебудови міста.

Отже, результати аналізу зарубіжного досвіду свідчать про постійне вдосконалення підходів до ревіталізації, інструментів її реалізації, а також можливості оцінювання її ефективності [1; 5]. Натомість в Україні досі не розроблені інструменти подолання кризових явищ розвитку міст (бідність, суспільне виключення, незадовільні умови проживання, безробіття тощо). Однією з основних проблем на шляху розвитку міст в Україні є відсутність теоретико-методологічних засад формування публічної політики ревіталізації міст в Україні та правового регулювання, що, у свою чергу, потребує належного доопрацювання.

У контексті наукового дослідження основоположною є думка С. Горблюка, що ревіталізація міст є комплексним процесом «подолання просторових, економічних, соціальних, культурних, екологічних кризових явищ функціонування деградованих міських територій і створення передумов для їхнього сталого розвитку» [1, с. 38]. До основних характеристик процесу ревіталізації науковець зараховує такі: 1) ревіталізація проводиться на деградованих міських територіях; 2) ревіталізація спрямована на забезпечення сталого розвитку деградованих територій міст; 3) ревіталізація передбачає комплексність та довгостроковість; 4) ревіталізація відбувається за активної участі органів місцевого самоврядування, що встановлюють партнерську взаємодію із громадськістю і представниками бізнесу [1 с. 38–39].

Деякі науковці-економісти (О. Бордун, О. Гаталюк, Т. Громова, О. Сич, А. Чечель та інші) наголошують на тому, що ревіталізація є одним із механізмів забезпечення сталого розвитку міст. Зокрема О. Сич зауважує, що розвиток міста передусім передбачає «перетворення, переосмислення і відродження наявних об'єктів промислової чи житлової нерухомості, впорядкування міського простору шляхом його ревіталізації» [3, с. 30].

Розкриваючи сутність поняття «ревіталізація», О. Сич зазначає, що це «комплексний процес відновлення урбанізованої території, яка піддалася процесу структурної деградації, спричинюючи кризовий стан, що унеможливує або суттєво ускладнює нормальний економічний та суспільний розвиток як цієї території, так і врівноважений розвиток цілого міста» [3, с. 27].

Науковці А. Чечель та Д. Тарасенко зауважують, що «сутність механізму реалізації стратегії ревіталізації промислових і постіндустріальних територій може бути визначена його цільовою спрямованістю, рівнем виробничої (господарської) діяльності, специфічними особливостями об'єкта управління (економічними і соціальними процесами), принципами функціонування на окремо взятій території» [4, с. 25]. Запропонований механізм забезпечує екологічно сталий соціально-економічний розвиток, упорядкування економічних відносин стосовно суб'єктів господарювання, визначення найважливіших та актуальних сфер розвитку суспільства, усунення суперечностей між продуктивними силами і виробничими відносинами тощо.

Як зазначають О. Амоша, В. Антонюк, О. Новікова, механізм реалізації стратегії розвитку території має формуватися на основі економічних принципів. Водночас такими основними принципами є: «інтеграція фінансових ресурсів, баланс інтересів, відповідальність, використання ефективних методів управління, використання ресурсів, задоволення потреб цільових груп» [7]. Ми вважаємо, що дотримання такої системи принципів під час впровадження політики ревіталізації міст в Україні допоможе сформувати структуру програми з розвитку міст, оскільки забезпечить комплексний підхід до врахування всіх можливих складників цього процесу.

Аналіз досвіду України із ревіталізації міст свідчить про виникнення низки проблем стосовно впровадження ефективної політики. Зокрема, одними із найвагоміших причин відсутності проєктів із модернізації деградованих територій є низький рівень фінансування, непоінформованість членів територіальної громади, некомпетентність органів місцевого самоврядування, а також відсутність комплексної програми сталого розвитку міст [3, с. 30]. Така ситуація значно сповільнює процес розвитку міст та євроінтеграційні процеси в Україні загалом.

Донині в Україні не розроблено комплексну програму ревіталізації міст, однак існують деякі спроби відновлення промислових об'єктів і територій за рахунок міжнародних грантів. Окрім того,

в межах реалізації міжнародних освітніх програм відбувається ознайомлення слухачів закладів вищої освіти та інших учасників із європейським досвідом ревіталізації деградованих територій міст. Зокрема, у 2020 році на базі Львівського національного університету імені Івана Франка реалізовано проєкт Жана Моне «Ревіталізація міст – досвід ЄС для України» (EUREVIT). Метою організації цього проєкту стало проведення літньої школи «Ревіталізація міст – досвід ЄС для України» (EUREVIT) для студентів, викладачів, органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадськості з метою формування знань про політику ЄС щодо оновлення міст та їхнього сталого розвитку. У межах дискусії учасники обговорювали досвід європейських країн щодо впровадження якісної політики ревіталізації міст.

Варто зауважити, що процес ревіталізації має свій унікальний контекст місця, тобто історичні передумови його виникнення, соціальний, культурний та архітектурний зміст тощо. За таких умов неможливо реалізувати загальні припущення щодо відновлення цієї території, оскільки слід завжди враховувати індивідуальні особливості місцевості, її просторову, соціальну та культурну специфіку. Отже, під час імплементації політики ревіталізації міст в Україні важливо зберегти культурно-історичну спадщину.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати деякі пропозиції щодо впровадження політики ревіталізації міст в Україні:

– враховуючи необхідність ревіталізації деградованих територій міст в Україні, створити інсти-

туції, які відповідатимуть за розроблення і реалізацію проєктів із модернізації цих територій;

– розробити нормативні документи, що регулюватимуть діяльність інституцій із ревіталізації міст, а також рекомендації із чітко зазначеними інструментами щодо реалізації поставленої мети та оцінювання ефективності проведеної ревіталізації;

– під час формування механізму реалізації ревіталізації міст в Україні існує необхідність дотримання таких принципів, як інтеграція фінансових ресурсів, баланс інтересів та відповідальності, використання ефективних методів управління, використання ресурсів, задоволення потреб цільових груп;

– сформувати партнерську взаємодію органів місцевого самоврядування, громадськості та представників бізнесу із їхньою безпосередньою участю у проєктах із ревіталізації деградованих територій міст;

– на основі діагностики розробити програму ревіталізації міст із урахуванням просторового, соціального, економічного та культурного вимірів задля задоволення потреб та очікувань зацікавлених сторін.

Отже, проблема впровадження політики ревіталізації міст в Україні потребує застосування комплексного підходу до її вирішення, зокрема до розроблення правового регулювання і створення програми ревіталізації міст в Україні. Ефективність процесу ревіталізації міст забезпечується партнерською взаємодією між органами місцевого самоврядування, громадськістю та представниками приватного сектору.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Горблюк С. Ревіталізація міста: сутність та ключові характеристики. *Збірник наукових праць НАДУ. Теорія і практика публічного управління*. 2020. Вип. 2. С. 34–41.
2. Горблюк С. А. Становлення політики ревіталізації міст у Великій Британії та Франції. Регіональне управління та місцеве самоврядування. С. 196–207. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/10/15.pdf> (дата звернення: 20.11.2021).
3. Сич О. А. Використання коштів ЄС для фінансування ревіталізації міст (досвід Польщі). Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. *Механізми ефективного розвитку прикордонних територій* : зб. наук. праць. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». 2014. Вип. 4(108). С. 208–214.
4. Чечель А. О., Тарасенко Д. Л. Концептуальні основи формування механізму реалізації стратегії еколого-економічного розвитку. *МЕНЕДЖЕР. Економіка*. 2018. № 2(79). С. 22–29.
5. De la Roca J., Navarrete J., Larrain I. Urban revitalization: assessment methodologies and expected impacts. IDB Technical Note. 2017. 65 p.
6. MacGregor C. Urban regeneration as a public health intervention. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*. 2010. Is. 19(3). P. 38–51.
7. Novikova O.F., Amosha O.I., Antonjuk V.P. et al. Sustainable development of the industrial region: social aspects : monogram. NAS of Ukraine, Institute of economics and industry. Donetsk, 2012. 534 p.

УДК 338; 351

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.6>

Чала Ніна Дмитрівна,

доктор наук із державного управління, професор,
керівник наукового Центру аналітики та бізнес-моделювання сталого розвитку,
професор кафедри маркетингу та управління бізнесом
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
ORCID ID: 0000-0002-0356-9003

Китаєв Андрій Сергійович,

PhD-студент, керівник Центру енергоменеджменту
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
ORCID ID: 0000-0001-5860-8690

Андросов Єгор Вадимович,

PhD-студент
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
ORCID ID: 0000-0002-7040-0291

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

THE MECHANISMS OF GOVERNANCE THE DEVELOPMENT RENEWABLE ENERGY IN UKRAINE

Сталий розвиток країни потребує надійних поставок енергії за доступною ціною, енергії, що має низький вплив на навколишнє середовище та низькі викиди парникових газів. Однак 85% попиту на первинну енергію забезпечується звичайним спалюванням викопного палива. Намагання країн зменшити залежність від викопних джерел енергії зумовлює державне стимулювання впровадження відновлюваних джерел енергії. Невизначеність у поставках енергії загрожує функціонуванню економіки та національній безпеці, тому питання щодо її вироблення та поставки є пріоритетними в державній політиці незалежно від рівня розвитку країни. Розвинений енергоринок здатний регулювати джерела поставки енергоносіїв ринковим механізмом. Раціональна поведінка учасників ринку спрямована на закупівлю енергоносіїв за нижчою ціною. Задля запобігання монополістичній змові на ринку та забезпечення збереження екології держава втручається в ринкові механізми регулювання енергоринку.

Розвиток відновлюваної енергетики в Україні є визначеним пріоритетом державної політики, який відповідає світовим тенденціям розвитку енергетики та стратегічним вимогам щодо зміцнення енергетичної стійкості країни. Тим часом криза дефолту, що розгорнулася в 2020 році на ринку електроенергії на тлі пандемії COVID-19, створює передумову для невиконання зобов'язань низки державних енергетичних компаній через завищені фінансові зобов'язання щодо придбання «зеленої» електроенергії.

Аналіз вразливості енергосистеми України та її «зеленої» складника, що наведено в роботі, змушує переглянути підходи до економічних моделей, що експлуатуються в цій галузі. У роботі ланцюг виробництва енергії аналізується з позиції створення цінності для споживача, що дає розуміння недосконалості ринкового механізму і слугує обґрунтуванням авторських пропозицій. Для підтвердження релевантності авторських ідей наведено обґрунтування інвестиційної привабливості проєкту СЕС та його споживчої цінності, представлено економічні характеристики проєкту.

За таких умов пошук ефективних економічних моделей для розвитку «зеленої» генерації стає одним із пріоритетів для дослідників та практиків у галузі енергетичних проєктів. Метою представленого дослідження є систематизація проблем проєктів сонячних електростанцій, орієнтованих на продаж електроенергії за «зеленим» тарифом, та розробка критеріїв для створення економічних моделей автономних сонячних електростанцій, орієнтованих на задоволення ринкового попиту цільових аудиторій.

Щоб уникнути кризових процесів в енергетичному секторі України, державні органи мають стимулювати проєкти з розвитку альтернативної енергетики для автономної та стійкої місцевої енергетичної системи.

Ключові слова: енергетика, енергетична безпека, ринок електроенергії, відновлювані джерела енергії, сонячні електростанції, економічні моделі, автономні енергетичні системи, електромобілі, зарядні пристрої, нічний тариф на електроенергію.

The sustainable development of the country requires reliable energy supplies at an affordable price, which have a low impact on the environment and low greenhouse gas emissions. However, 85% of primary energy demand is provided by conventional fossil fuel combustion. Attempts by countries to reduce dependence on fossil energy sources lead to government incentives for the introduction of renewable energy sources. Uncertainty in energy supply threatens the functioning of the economy and national security, so the issues of its production and supply are a priority in public policy, regardless of the level of development of the country. The developed energy market is able to regulate the sources of energy supply by the market mechanism. The rational behavior of market participants is aimed at purchasing energy at a lower price. In order to prevent monopolistic collusion on the market and ensure the preservation of the environment, the state intervenes in market mechanisms of energy market regulation.

The development of renewable energy in Ukraine is a definite priority of state policy, which corresponds to global energy development trends and the strategic demand for strengthening the country's energy sustainability. Meanwhile, the default crisis unfolding in 2020 in the electricity market against the background of the COVID-19 pandemic, creates a precondition for the default of a number of state-owned energy companies due to inflated financial obligations to buy green electricity.

The illustrated vulnerabilities of Ukraine's energy system and its "green" component force us to reconsider our approaches to the economic models used in this sector. The updated economic approach was demonstrated on the example of a review and description of an improved model of consumer value creation, based on an analysis of the real market situation and the needs of stakeholders. The author's ideas were illustrated on the example of substantiation of investment attractiveness of the SES project and its consumer value, economic characteristics of the project are presented.

Under such conditions, the search for effective economic models for the development of green generation becomes one of the priorities for researchers and practitioners in the field of energy projects.

The purpose of the study is to systematize the problems of existing projects of solar power plants focused on the sale of electricity at a green tariff, and to develop criteria for developing economic models of autonomous solar power plants focused on meeting market demand of target audiences. In order to avoid crisis processes in the energy sector of Ukraine, state bodies should stimulate projects for the development of alternative energy for autonomous and sustainable local energy system.

Key words: energy, energy security, electricity market, renewable energy, solar power plants, economic models, autonomous energy systems, electric cars, chargers, night electricity tariff.

Актуальність та науково-практична цінність. Державне втручання на енергоринку має бути спрямоване на забезпечення стабільності поставок електроенергії, екологічності та доступної вартості для населення (домогосподарств). У кожній країні залежно від кліматичних умов, наявності й доступності інших джерел енергії розробляється державна політика у сфері енергетики з фокусом на більш доступні та економічні джерела енергії [6; 8; 9]. А. Ятцев у своїй роботі зазначає, що «напруженість між силами енергетичного ринку та невдачами енергетичного ринку є не лише центральним пунктом найбільш актуальних енергетичних питань сьогодні, але вона також є центральним геополітичним нарративом ХХ століття» [10].

Більшість рішень державної політики у сфері енергетики спрямовані на впровадження тарифного регулювання і фінансового стимулювання розвитку відновлюваних джерел енергії [7]. М. Бурке та Дж. Стефенс розглядають відновлювальну енергетику як шлях до децентралізації, посилення демократії та вирішення проблем зміни клімату [5]. Аналіз наукового доробку в цій сфері [4] показує, що вчені фокусуються на обґрунтуванні заходів державної політики щодо максимального поширення використання сонячних, вітрових станцій, водночас проблемам енергоринків та втручанню держави в ринкові механізми приділяється мало уваги. Важливими аспектами, на

які спрямовуються наукові дискусії, є пошук найкращої моделі функціонування енергоринку, розкриття інформації та межі державного втручання задля регулювання поведінки учасників ринку. У роботах Д. Брауна та А. Ескерта [1] досліджено поведінку учасників ринку та приклади спекулятивної змови на енергоринку Альберти.

Мета і завдання. Метою представленої роботи є аналіз ситуації на енергетичному ринку України та причин виникнення катастрофічної кризи неплатежів у 2020 році у фокусі державного регулювання енергоринку та поведінки споживачів на ньому, опис інвестиційної моделі для підтримки рентабельності об'єктів альтернативної енергетики.

Відповідно до поставленої мети мають бути розв'язані такі завдання:

1) аналіз ситуації на енергетичному ринку України в 2020 році;

2) аналіз чинної економічної моделі для сонячних електростанцій в Україні;

3) обґрунтування інвестиційної моделі для будівництва СЕС, яка базується на ланцюзі створення споживчої цінності.

Аналіз ситуації на енергетичному ринку України в 2020 році. Вплив пандемії COVID-19 у 2020 році відбився на показниках діяльності всіх галузей економіки. Показовим є той факт, що єдиним джерелом енергії, яке продемонструвало збільшення відпуску на 3% під час карантинних заходів у світі, була відновлювана енергетика,

насамперед завдяки новим проектам вітрової та сонячної енергетики, завершеним за минулий рік (2020), та через те, що відновлювані джерела енергії зазвичай завершуються перед іншими джерелами електроенергії. Незважаючи на знижений попит на електроенергію, електромережам вдалося збільшити частку вітрових та сонячних електростанцій [2]. На українському енергоринку впродовж 2020 року спостерігалися схожі тенденції: стрімке зростання будівництва сонячних електростанцій, зміна структури національної економіки внаслідок дії пандемії COVID-19 та скорочення попиту на електроенергію під час карантину.

Оскільки стратегічною метою у сфері енергетики в Україні визначено забезпечення в кінцевому енергоспоживанні до 2020 року 11% ВДЕ [22], а у первинному енергопостачанні до 2035 року – 25% ВДЕ [21], механізми державного управління цією галуззю спрямовано на стимулювання розвитку відновлюваних джерел енергії. Основними інструментами державної політики стимулювання розвитку українського сектора ВДЕ є встановлення «зеленого» тарифу на електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел, та заохочувального тарифу на теплову енергію з ВДЕ [15]. Додатково для стимулювання розвитку сектора передбачено можливість укладання довгострокових договорів на закупівлі електроенергії, виробленої за «зеленим» тарифом, до 2030 року [13], а також низку податкових пільг [12; 14]. Проте чинна законодавча база не здатна врегулювати проблему накопичення критичної заборгованості перед виробниками електроенергії з ВДЕ, що показано нижче.

Упродовж 2020 року в Україні на фоні пандемії COVID-19 розгортається криза неплатежів на ринку електричної енергії, що пов'язано зі зниженням попиту на електроенергію під час карантину; зміною структури національної економіки та застосуванням «зеленого» тарифу, який значно збільшує вартість енергії, виробленої з ВДЕ [3]. Зростання заборгованості було настільки критичним, що прем'єр-міністр України змушений був домовлятися з інвесторами у відновлювану енергетику [19] щодо добровільного зниження гарантованого державою прибутку через зниження тарифу на вироблену електроенергію в обмін на зобов'язання держави забезпечити вчасні розрахунки з реструктуризацією заборгованості, що виникла [16]. Станом на 1 серпня 2020 року борги за вироблену «зелену» електроенергію становили 22,4 млрд грн, причому 40% цієї суми (9 млрд грн) уряд зобов'язався виплатити до кінця 2020 року,

решту 60% (13,4 млрд грн) – протягом наступного року, по 15% загальної суми боргу щоквартально.

Протягом 2020 року будівництво СЕС зростало стрімкими темпами та всупереч індикативним показникам державного регулювання досягло 150% запланованого у Плані розвитку генерації з ВДЕ до 2020 року [22], водночас ВЕС та електростанції на біопаливі будувалися повільно. У результаті було досягнуто 50% передбачених Планом показників для ВЕС, 20% Плану для електростанцій на біопаливі. Енергетичний ринок України у 2019 році становив 153,967 млрд кВт*год на суму 245,453 млрд грн із долею всіх ВДЕ – 22,487 млрд грн (9% платежів ринку) за вироблені 3,6% електроенергії. За підсумками 10 місяців 2020 року встановлена потужність ВЕС та СЕС дорівнює 1,11 ГВт та 5,98 ГВт, а фактичне виробництво – 2,57 млрд кВт*год та 5,78 млрд кВт*год відповідно.

З 1 квітня 2020 року «зелені» тарифи на електричну енергію, вироблену суб'єктами господарювання на об'єктах електроенергетики, що використовують альтернативні джерела енергії, та надбавки до «зелених» тарифів за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва, встановлені Національною Комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, – на рівні від 2,1954 до 15,807 грн/кВт*год (з ПДВ), тобто середній «зелений» тариф становить 9,0012 грн/кВт*год (із ПДВ) [18]. Водночас вартість «зеленої» електричної енергії в країнах ЄС становить близько 4,15 грн/кВт*год (з усіма податками).

Отже, середній «зелений» тариф в Україні значно вищий, ніж у країнах ЄС. Це зумовлює інвестиційну привабливість галузі. За три квартали 2020 року у сектор альтернативної енергетики надійшло інвестицій на суму 1,2 млрд доларів США [11]. На будівництво СЕС встановленою потужністю 12 ГВт буде залучено інвестицій на суму 7,2 млрд доларів, переважно від іноземних компаній. Побудова в найкоротший термін та введення в експлуатацію СЕС такою потужністю приведе до річної виробітки сонячної електроенергії в обсязі 14,4 млрд кВт*год із подальшим виникненням відповідно до законодавчого регулювання [13] гарантованих державою зобов'язань з її викупу на суму 66,240 млрд грн на рік. В умовах державного регулювання галузі це означає зростання ціни на електроенергію для споживачів. Зменшення «зеленого» тарифу на електричну енергію, вироблену суб'єктами господарювання на об'єктах електроенергетики, що використовують альтернативні джерела енергії, спроможне вирішити проблему критичних неплатежів у галузі, але призведе до невиконання державою власних зобов'язань перед іноземними інвесторами.

Отже, у рамках чинної економічної моделі функціонування енергетики в Україні розвиток відновлюваної енергетики обмежений такими сценаріями:

- балансування на межі беззбитковості компанії відновлюваної енергетики через обмеження їхніх доходів;

- суттєве збільшення ціни на електроенергію – у 2,5 рази, за умов 100-відсоткового переходу всіх споживачів українського ринку на «зелену» енергію.

Обидва сценарії ведуть до виникнення конфлікту в трикутнику відносин «державне регулювання – споживач – виробник енергії ВДЕ». За таких обставин вкрай гостро постає проблема розробки економічних моделей для розвитку альтернативної енергетики. Вирішення цієї проблеми може полягати у площині скорочення ланцюгів створення споживацької цінності та створення вертикально інтегрованих систем локальної генерації для сталого розвитку. На прикладі аналізу економічних моделей господарювання СЕС обґрунтуємо це рішення.

Чинна економічна модель для сонячних електростанцій в Україні. Проаналізуємо типовий для ринку України проєкт промислової СЕС із встановленою потужністю 800 кВт у Миколаївській області. Реалізація проєкту потребувала від інвестора вкладення власного капіталу в обсязі 100 000 євро та залучення кредитного ресурсу в обсязі 500 000 євро. При розрахунку інвестиційної привабливості й термінів окупності генерацію електроенергії інвестиційного проєкту було розраховано в обсязі 960 000 кВт*год/рік із подальшим продажем на загальному ринку за «зеленим» тарифом. На початку 2019 року «зелений» тариф становив 0,16 євро за 1 кВт*год [20], що дало змогу прогнозувати отримання валового прибутку від реалізації електроенергії в обсязі 153 600 євро/рік. Після сплати податків та з урахуванням операційних витрат компанії-оператора проєкту чистий прибуток інвестора становив до 130 000 євро/рік. За таких умов компанія українського інвестора мала протягом 10 років заробити 1 300 000 євро, з яких 500 000 євро мало бути витрачено на повернення кредиту, 250 000 євро сплачено як відсотки за залучення коштів, а 100 000 євро – повернення власних інвестицій. У такому разі чистий дохід інвестора за 10 років мав скласти 450 000 євро. Отже, інвестор, вкладаючи в проєкт будівництва СЕС власний капітал у обсязі 100 000 євро, отримав би на нього доходність 22,5%.

Проте з 1 квітня 2020 року «зелені» тарифи на закупівлю електроенергії у промислових СЕС із встановленою потужністю до 10 МВт було

знижено до 0,112 євро за 1 кВт*год [18], а після підписання Меморандуму про взаєморозуміння – ще на 15%, до 0,0952 євро за 1 кВт*год [19]. Такі зміни суттєво вплинули на показники інвестиційної привабливості та прибутковості проєкту. Зокрема, отримання чистого прибутку інвестором у нових умовах зменшувалось до 75 000 євро/рік (після сплати податків та скорочення операційних витрат). За таких умов компанія-оператор проєкту протягом 10 років отримає 750 000 євро, з яких 500 000 євро буде витрачено на повернення кредиту та 250 000 євро буде сплачено як відсотки за залучення коштів.

Таким чином, дії державного регулятора призвели до кардинальної зміни умов на ринку та його інвестиційної привабливості. Український інвестор у результаті реалізації проєкту понесе збитки, хоча спочатку проєкт був прибутковий.

Підбиваючи підсумки, перелічимо інвестиційні ризики, з якими стикаються інвестори будівництва СЕС в Україні:

- збільшення початкових інвестиційних витрат (зміна вартості комплектування, корупційна рента під час розмитнення або підключення до мереж, затримка під час будівництва тощо);

- зменшення операційного прибутку (ламання обладнання, вимушені простой, підвищення оплати персоналу, зміна ставок на оренду земельної ділянки, зміна тарифу на «зелену» електроенергію, несплата за відпущену електроенергію, витрати на юристів та суди);

- кардинальна зміна державного регулювання галузі (зміна закупівлі електроенергії за «зеленим» тарифом на закупівлю в межах «зелених» аукціонів).

Для зменшення інвестиційних ризиків рекомендується використовувати інвестиційну модель, яка базується на ланцюзі створення споживчої цінності [17].

Обґрунтування інвестиційної моделі для будівництва СЕС, яка базується на скороченні ланцюга створення споживчої цінності. Наявні моделі експлуатації СЕС в Україні зорієнтовані на продаж виробленої електроенергії державному оператору ринку – державному підприємству «Гарантований покупець» за тарифом, який визначений постановою державного регулятора та гарантований державою. При цьому не враховуються сезонні коливання генерації СЕС залежно від інтенсивності сонячного світла та погодинний запит ринку на постачання електроенергії, що має власні піки та спади. За цих обставин приваблива інвестиційна модель для СЕС має вирішувати дві задачі:

- досягнення балансу між генерацією СЕС та споживанням виробленої електроенергії з метою

уникнення потенційних втрат електроенергії, що відправлена в мережу, але не знайшла свого покупця;
 – збереження тарифів на продаж електроенергії на рівні економічної доцільності та окупності проєктів СЕС.

Технічне вирішення цих проблем передбачає впровадження в структуру генерувальних модулів систем накопичення енергії (СНЕ), що дозволяє забезпечити накопичення та балансувати видачу електроенергії в мережу з урахуванням попиту на неї. Завданням технічного рішення є забезпечення необхідних показників накопичення потужності з використанням технологій, що дають змогу зберегти економічну доцільність проєктів.

Економічне вирішення проблем також передбачає створення гарантованого попиту на електроенергію, що виробляється СЕС, та підвищення прибутковості її продажу шляхом створення споживчої цінності та використання автономних вертикально інтегрованих систем генерації, що орієнтовані на локальне споживання.

Актуальна модель створення споживчої цінності СЕС представлена на рис. 1. Електрична енергія виробляється СЕС. Компанія, що володіє СЕС, забезпечує виробництво електроенергії, структура УкрЕнерго / ОблЕнерго надає послугу з транспортування енергії, ДП «Гарантований Покупець» та компанія-енерготрейдер забезпечують продаж електроенергії, після чого споживач використовує її у своєму виробничому процесі для трансформації в продукт або послугу, за яку отримує гроші. Кожен з учасників цього ланцюга додає цінності до продукту – електроенергії перед її трансформацією в кінцевий продукт або послугу, за який буде отримано гроші.

Недосконалість такої моделі проявляється при коливаннях, або пікових навантаженнях. Якщо до неї додати гілочку «накопичення електроенергії» та «споживання», то створюються коопераційні партнерські відносини і зменшується залежність від ДП «Гарантований Покупець». У такій конфігурації етапи «виробництво» та «споживання» мають здійснюватися в межах однієї компанії, або компанії з виробництва та споживання мають бути пов'язані довготривалими зв'язками кооперації. На рис. 2 представлено удосконалений ланцюг створення споживчої цінності.

В удосконаленій моделі створення споживчої цінності додається етап «накопичення та зберігання», на якому вироблена електроенергія накопичується в спеціальному пристрої, а потім через зарядні станції відбувається зарядка електротранспорту (електромобілі, електровелосипеди, електросамокати). У такому ланцюгу створення споживчої цінності СЕС надає стабільний доступ до безплатної електроенергії, система накопичення енергії регулює її видачу для споживача в потрібний час, зарядна станція забезпечує доступ електротранспорту до електричних мереж. Електротранспорт надає послуги кінцевим споживачам, які сплачують за них гроші. У такий спосіб відбувається балансування та зменшуються втрати виробленої електроенергії, якщо відсутній попит на ринку внаслідок коливань. Для електротранспорту використання СЕС створює додаткову конкурентну перевагу. Така модель створення споживчої цінності СЕС є більш інвестиційно привабливою.

Проаналізуємо інвестиційну привабливість запропонованого вдосконаленого ланцюга ство-

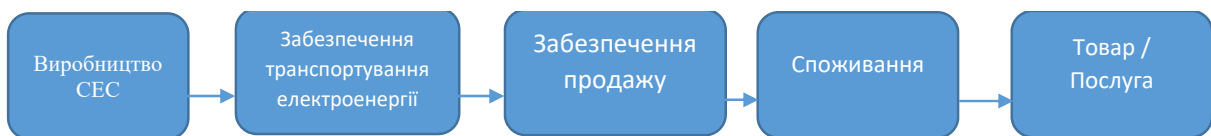


Рис. 1. Діюча модель створення споживчої цінності СЕС

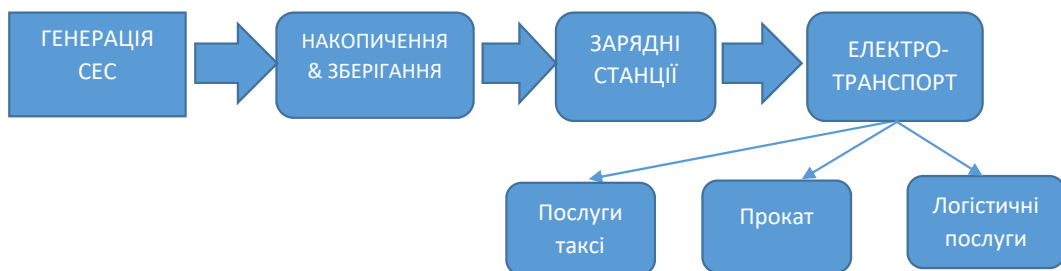


Рис. 2. Удосконалена модель створення споживчої цінності СЕС

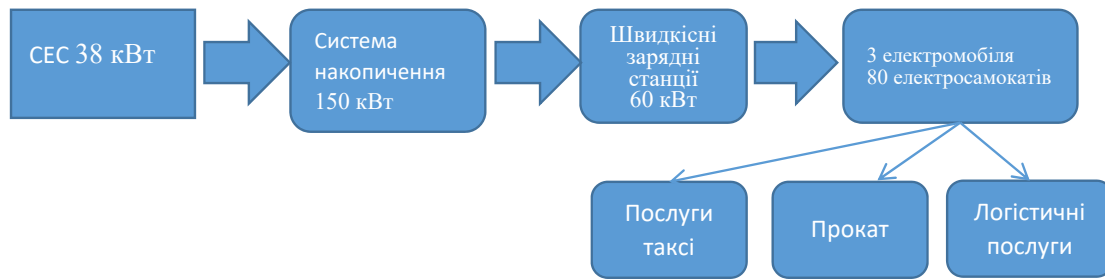


Рис. 3. Ланцюг створення споживчої цінності СЕС на прикладі проекту університетського енергетичного модуля

рення споживчої цінності на прикладі проекту університетського енергетичного модуля для Національного університету «Києво-Могилянська академія». Інженерно-технічно цей ланцюг складається із СЕС зі встановленою потужністю 38 кВт, системи накопичення енергії з запасом ємності 150 кВт, швидкісної зарядної станції потужністю 60 кВт із трьома постами видачі потужності, трьома електромобілями та 80 електричними самокатами (рис. 3).

Інвестиційна привабливість проекту пояснюється тим, що будуть використовуватися можливості зі створення доданої вартості на різних етапах споживання. Передбачається трансформація та накопичення електричної енергії з двох джерел – сонячної електростанції (0 грн/кВт*год) та міської мережі (за стандартним тарифом – 3,6 грн/кВт*год) з метою продажу електроенергії для заряджання електромобілів та електросамокатів (швидка зарядка – 9 грн/кВт*год або повільна зарядка – 4,5 грн/кВт*год). Передбачається продаж електроенергії для заряджання електротранспорту в такому співвідношенні: 80% – швидка зарядка та 20% – повільна зарядка, що має забезпечити середню ціну продажу електроенергії 8,1 грн/кВт*год. У наведеному прикладі частину гарантованого попиту на електроенергію, що виробляється СЕС, забезпечено потребами заряджання електротранспорту, який може надаватися в оренду. Користувачами електросамокатів можуть бути студенти, які, власне, безпосередньо навчаються в університеті. Отже, можемо говорити, що заряджання електротранспорту і надання в оренду власного електротранспорту створить автономний підрозділ продажів електроенергії з цільовою аудиторією «студенти».

Така економічна модель зі скороченим ланцюгом створення споживчої цінності дає змогу одразу перетворювати вироблену електроенергію на послуги прокату, перевезень, доставки, чим пояснюється інвестиційна привабливість такого проекту (табл. 1).

Наведений приклад проекту встановлення СЕС для Національного університету «Києво-

Таблиця 1

Основні показники інвестиційної привабливості проекту встановлення СЕС для Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Показник	Значення
Вартість проекту, грн	5 460 248
ЕВІТДА	2 224 788
NPV	3 415 176
Термін окупності проекту, років	2,78
Вартість електроенергії для споживачів, грн/кВт*год	8,1

Могилянська академія» свідчить, що в разі використання вдосконаленого ланцюга створення споживчої цінності та формування системи продажу електроенергії з визначеною цільовою аудиторією споживачів можна значно покращити інвестиційну привабливість встановлення СЕС за наявного державного регулювання. Розрахунки повернення інвестицій для проекту встановлення СЕС для Національного університету «Києво-Могилянська академія» показують, що ціна продажу електроенергії може бути в 2,2–2,7 раза вище (3,25 грн за 1 кВт*год проти 8,1 грн за 1 кВт*год), ніж чинний «зелений» тариф для промислових СЕС.

Розглянута в роботі економічна модель зі скороченим ланцюгом створення споживчої цінності може використовуватися не тільки для інвестиційних проектів СЕС, але й загалом для проектів відновлюваної енергетики, що орієнтовані на локальний попит.

Висновки та рекомендації:

1. Сучасна політика країн у світі незалежно від рівня економічного розвитку спрямована на зниження залежності від викопних джерел енергії, забезпечення надійності поставок енергоносіїв та збереження навколишнього середовища. Цим зумовлено, що уряди всіх країн впроваджують заходи зі стимулювання розвитку відновлюваних джерел енергії. Державне регулювання цієї сфери в Україні загалом

намагається наслідувати світовий досвід, проте про недосконалість заходів, що проводяться для стимулювання розвитку ВДЕ, свідчить криза платежів.

2. У сучасних умовах використання «зеленого» тарифу або «зелених» аукціонів в Україні робить напрям розвитку ВДЕ інвестиційно непривабливим. Водночас порушення процедур повного циклу прийняття публічних рішень, зокрема, діагностики проблеми, розробки Зеленої та Білої книг, проведення консультацій зі стейкхолдерами, призводить до втрати довіри інвесторів до галузі альтернативної енергетики в Україні.

3. Впровадження проєктів ВДЕ з використанням запропонованої в цій роботі економічної

моделі зі скороченим ланцюгом створення споживчої цінності значно підвищує інвестиційну привабливість. З метою підвищення прибутковості проєктів ВДЕ рекомендується в ланцюг створення споживчої цінності додавати модуль із продажів виробленої електроенергії, наприклад послуги зарядки електротранспорту чи інші.

4. З метою досягнення балансу між генерацією СЕС та споживанням виробленої електроенергії заради уникнення потенційних втрат електроенергії, що відправлена в мережу, але не знайшла свого покупця, в структуру генерувальних модулів необхідно включати системи накопичення енергії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Brown D., Eskert A. Pricing Patterns in Wholesale Electricity Markets: Unilateral Market Power or Coordinated Behavior? (with Andrew Eckert). Forthcoming at Journal of Industrial Economics.
2. Global Energy Review 2020 The impacts of the Covid-19 crisis on global energy demand and CO2 emissions Flagship report – April 2020. URL: <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2020/renewables#abstract>
3. Kytaiev A, Chala N, Androsoy Y. Failures of energy policy in Ukraine in the context of energy security priorities. *Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal*. 2020; 23(3):111–124. doi:10.33223/epj/127509 ; *Energy Policy Journal*. URL: <https://epj.min-pan.krakow.pl/>
4. Alagappan L., Orans R., Woo C.K., What drives renewable energy development?, *Energy Policy*, Volume 39, Issue 9, 2011, P. 5099–5104, ISSN 0301-4215, <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.06.003> (<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421511004575>)
5. Burke M.J., Stephens J.C. Political power and renewable energy futures: A critical review. *Energy Research & Social Science*. Volume 35, January 2018, P. 78–93. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629617303468>
6. Salsabila Ahmad, Mohd Zainal Abidin Ab Kadir, Suhaidi Shafie, Current perspective of the renewable energy development in Malaysia, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume 15, Issue 2, 2011, P. 897–904, ISSN 1364-0321, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2010.11.009> (<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364032110003783>)
7. Souvik Sen, Sourav Ganguly, Opportunities, barriers and issues with renewable energy development – A discussion, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume 69, 2017, P. 1170–1181, ISSN 1364-0321, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.09.137> (<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364032116306487>)
8. Umar K. Mirza, Nasir Ahmad, Khanji Harijan, Tariq Majeed, Identifying and addressing barriers to renewable energy development in Pakistan, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume 13, Issue 4, 2009, P. 927–931, ISSN 1364-0321, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2007.11.006> (<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364032107001566>)
9. Xiaofeng Xu, Zhifei Wei, Qiang Ji, Chenglong Wang, Guowei Gao, Global renewable energy development: Influencing factors, trend predictions and countermeasures, *Resources Policy*, Volume 63, 2019, 101470, ISSN 0301-4207, <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.101470> (URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301420719303174>).
10. Yatchew A. Economics of energy, big ideas for the non-economist. *Energy Research & Social Science*. Volume 1, March 2014, P. 74–82. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2214629614000188>
11. Білявський М. Орієнтири розвитку альтернативної енергетики України до 2030 р. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/orientyry-rozvytku-alternatyvnoi-energetyky-ukrainy-do-2030r#a1>
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів : Закон України від 23 листопада 2018 р. № 2628-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2628-19>
13. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
14. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів : Закон України від 9 липня 2010 р. № 2480-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2480-17#Text>
15. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20 лютого 2003 р. № 555-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>
16. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії : Закон України від 21 липня 2020 р. № 810-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810-20#Text>

17. Портер М.Э. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 715 с.

18. Постанова НКРЕКП від 25.03.2020 р. № 723. URL: <https://www.nerc.gov.ua/?id=50518>

19. Про схвалення Меморандуму про взаєморозуміння щодо врегулювання проблемних питань у сфері відновлюваної енергетики в Україні : Постанова НКРЕКП від 17 червня 2020 р. № 1141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1141874-20#Text>

20. Про встановлення «зелених» тарифів на електричну енергію та надбавки до «зелених» тарифів за дотримання рівня використання обладнання українського виробництва для суб'єктів господарювання : Постанова НКРЕКП від 24 грудня 2019 р. № 3111. URL: <https://www.nerc.gov.ua/index.php?id=48257>

21. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : Розпорядження КМУ № 605-Р від 18 серпня 2017 р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>

22. Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року : Розпорядження КМУ № 902-Р від 1 жовтня 2014 р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80#Text>

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ:

ВДЕ – відновлювані джерела енергії

СЕС – сонячні електростанції

ВЕС – вітрові електростанції

СНЕ – система накопичення енергії

SPP – solar power plan

РОЗДІЛ 3 ПУБЛІЧНА СЛУЖБА

УДК 35.082.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.7>

Багрін Ольга Андріївна,

кандидат наук із державного управління,

доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування

НТУ «Дніпровська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-6819-2948

СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ АКСІОЛОГІЧНОГО ТРАНЗИТУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

CURRENT STATE OF FORMATION OF THE CIVIL SERVICE POTENTIAL OF UKRAINE UNDER THE AXIOLOGICAL TRANSIT: CHALLENGES AND PROSPECTS

У статті розкрито особливості і сутність формування потенціалу державної служби України в умовах аксіологічного транзиту. Проаналізовано стан наукової розробленості зазначеної проблематики та з'ясовано, що формування потенціалу державної служби України в умовах аксіологічного транзиту, його значення, актуальність і необхідність розгляду на сучасному етапі державотворення для сфери державного управління не дістали належної уваги.

Показано загальну характеристику стану наукової розробленості проблематики формування потенціалу державної служби України та виокремлено напрями досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі державного управління та суміжних наук: 1) дослідження, які присвячені державній службі як соціальному інституту; 2) дослідження, що стосуються розвитку, вдосконалення та забезпечення реалізації державної кадрової політики; 3) дослідження, присвячені розгляду теоретико-методологічних підходів до використання людського потенціалу та організаційно-правових аспектам вступу, проходження державної служби, які включають у себе такі важливі складники, як професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації, адаптація, оцінювання, ротація та мотивація; 4) дослідження, предметом яких є етичні засади державної служби, забезпечення її доброчесності та відкритості; 5) дослідження, що стосуються розкриття аксіологічних засад і підходів формування та функціонування інституту державної служби.

Підкреслено, що питання формування потенціалу державної служби України більшою мірою розглядається науковцями в контексті визначення професіоналізму, професіоналізації та професійної компетентності без урахування впливу зміни ціннісних настанов державної служби на кожному з етапів комплексного реформування системи державного управління.

На основі аналізу офіційних статистично-аналітичних даних показано сучасний стан, вимоги та перспективи формування потенціалу державної служби України в умовах аксіологічного транзиту та доведено, що формування професійного потенціалу значною мірою залежить від суспільних відносин, політики держави та засобів її реалізації.

Ключові слова: аксіологічний транзит, державна служба, державні службовці, компетентнісний підхід, модернізація, наставництво, потенціал, професійний потенціал, професійний розвиток, професіоналізм, система заслуг.

The article reveals the features and essence of the formation of the potential of the civil service of Ukraine in the conditions of axiological transit, analyzes the state of scientific elaboration of the problem of the formation of the potential of the civil service of Ukraine in the conditions of axiological transit and establishes that the formation of the potential of the civil service of Ukraine in the conditions of axiological transit, its significance, relevance and necessity consideration at the present stage of the creation of the state for the sphere of public administration has not received due attention.

The general characteristic of the state of scientific development of the potential of the civil service of Ukraine is shown and the directions of scientific researches of domestic and foreign scientists in the field of public administration and related sciences are singled out: first, researches devoted to civil service as a social institution; secondly, research on the development, improvement and implementation of state personnel policy; thirdly, research on theoretical and methodological approaches to

the use of human resources and organizational and legal aspects of entry, civil service, which include such important components as: training, retraining and advanced training, adaptation, evaluation, rotation and motivation; fourth, research on the ethical principles of the civil service, ensuring its integrity and openness; fifth, research on the disclosure of axiological principles and approaches to the formation and functioning of the civil service. It is determined that despite the significant scientific interest in the problems of formation and development of the civil service, the degree of research on the formation of the potential of the civil service is insufficient. It is emphasized that the issue of civil service capacity building in Ukraine is considered by scholars in the context of defining professionalism, professionalization and professional competence without taking into account the impact of changing civil service values at each stage of comprehensive public administration reform.

Based on the analysis of official statistical and analytical data, the current state, requirements and prospects of capacity building of the civil service of Ukraine in axiological transit are shown and it is proved that the formation of professional capacity largely depends on public relations, state policy and means of its implementation.

Key words: *axiological transit, civil service, civil servants, competence approach, modernization, mentoring, potential, professional potential, professional development, professionalism, merit system.*

Постановка проблеми. Сучасні системні перетворення та трансформаційні процеси у сфері державної служби України актуалізували необхідність забезпечення інституціональної стабільності державної служби за допомогою формування потенціалу державної служби України на основі демократичних цінностей, при цьому транслювання цінностей державної служби має відповідати сучасному етапу розвитку держави, спиратися на успішні зарубіжні практики його формування та транслювання, бут здатним забезпечити принципово новий поступальний підхід до взаємодії державних службовців і суспільства, сприяти вдосконаленню функціонування органів державної влади, забезпечувати інституційну пам'ять (спадкоємність традицій, наступництво, цінності), соціальну стабільність та подальший суспільний розвиток. Аксиологічний транзит своєю чергою виступає своєрідним процесом транслювання, переосмислення, оновлення, зміни та передачі ціннісних норм, важливою умовою їх адаптації і відтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість досліджень свідчить про стійкий дослідницький інтерес до цієї проблематики, адже в роботах вітчизняних і зарубіжних учених у галузі державного управління та суміжних наукових галузей, таких як соціологія, право та психологія, значна увага приділяється проблемам розвитку державної служби, дослідженню аксіологічних засад і підходів до формування та функціонування інституту державної служби, кадрового забезпечення державної служби, розвитку професійної компетентності державних службовців, створення системи оцінювання державних службовців, управління персоналом у сфері державної служби тощо.

На підставі аналізу дослідженості науковцями проблематики формування потенціалу державної служби в умовах аксіологічного транзиту нами виокремлено такі напрями дослідження: 1) дослід-

ження, які вивчають державну службу як соціальний інститут на теренах сучасної України; 2) дослідження, що стосуються розвитку, вдосконалення та забезпечення ефективної реалізації державної кадрової політики; 3) дослідження, присвячені розгляду основних теоретико-методологічних підходів до використання людського потенціалу та організаційно-правові аспекти вступу і проходження державної служби, які включають в себе такі важливі складники, як професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації, адаптація, оцінювання, ротація та мотивація; 4) дослідження, що вивчають проблеми формування потенціалу державної служби, впровадження її етичних засад, забезпечення її доброчесності та відкритості; 5) дослідження, що стосуються розкриття аксіологічних засад і підходів формування і функціонування інституту державної служби.

Зокрема, вагомий внесок у дослідження проблем розвитку державної служби, актуальних питань функціонування, організації, нормативно-правового забезпечення зробили такі вчені, як В. Авер'янов, Дж. Брайсон, Т. Бовард, П. Ворона, Р. Войтович, С. Газарян, Н. Гончарук, С. Дубенко, О. Линдюк, В. Малиновський, В. Мартиненко, М. Михальченко, А. Михненко, Т. Мотренко, Н. Нижник, Р. Науменко, О. Оболенський, А. Оболонський, В. Олуйко, Н. Обушна, М. Осійчук, Т. Пахомова, Л. Прудіус, М. Сагайдак, С. Серьогін, Л. Стельмащук, Л. Смогунов, Ю. Сурмін, С. Утман та ін.

Основні теоретико-методологічні підходи до використання людського потенціалу та організаційно-правові аспекти вступу і проходження державної служби, дослідження професійного становлення особистості, професійного розвитку та професіоналізації державної служби знайшли відображення у працях А. Акімова, О. Антонової, М. Армстронга, Н. Артеменко, І. Барцица, Р. Беккужина, К. Бекінга, Г. Бертуччі, Т. Василевської, С. Верби, О. Воронька, Н. Гончарук, П. Джойса,

О. Заїки, С. Зелінського, Н. Калашник, С. Калашнікової, В. Куйбиди, І. Лаврінчука, О. Линдюк, Н. Липовської, А. Маркової, О. Марценюк, І. Нинюк, О. Носик, О. Окіса, М. Орлів, О. Пархоменко-Куцевіл, М. Пірен, І. Поліщук, Л. Прудіус, А. Рачинського, С. Селіванова, І. Сурай, С. Хаджирадевої та ін.

Встановлено, що на сучасному етапі формування потенціалу державної служби України реформування державної служби безпосередньо впливає як на якість потенціалу державної служби, так і на сам факт його існування. Аксіологічний транзит при цьому розглядається як поступовий процес переходу, якісного оновлення, зміни ціннісних настанов відповідно до суспільних трансформацій, викликів, потреб і запитів, зорієнтований на визнання особистісно-ціннісних професійних орієнтацій як ключових чинників для формування потенціалу державної служби.

Формування потенціалу державної служби в умовах аксіологічного транзиту більше спрямоване на попередження соціальної напруженості, попередження конфліктів та суспільну злагодженість у професійній діяльності державних службовців за допомогою подолання суперечностей між професійним обов'язком, моральними й особистісними мотивами діяльності, виконуючи своєрідну роль «інтегратора» в суспільстві.

Мета статті. Метою статті є розкриття сутності, сучасного стану, проблем та перспектив формування потенціалу державної служби України в умовах аксіологічного транзиту.

Виклад основного матеріалу. На нинішньому етапі розвитку в Україні триває процес становлення і розвитку державної служби, спрямований на зміцнення його демократичного, правового і соціального характеру, метою якого є формування потенціалу державної служби, забезпечення і передачі цінностей державної служби, забезпечення високого рівня її професіоналізму, що відповідає кращим вітчизняним і міжнародним традиціям та дає змогу на цій основі створити умови для економічного зростання, соціального і суспільного благополуччя громадян.

Сутність аксіологічного транзиту в процесі формування потенціалу державної служби України відображає взаємозумовленість інституціональної, ціннісно-нормативної, особистісно-професійної складової частини розвитку державної служби з огляду на темп змін, вектор спрямованості, характер змін та результативність. Аксіологічний транзит є процесом, який передбачає трансформацію, показує перехідний стан від одного етапу розвитку до іншого, передбачає якісні зміни

інституціонального, соціокультурного, модернізаційного і трансформаційного процесів розвитку державної служби з огляду на сучасні процеси державотворення.

Ціннісний складник формування потенціалу державної служби здатний як виконувати роль регулятора (каталізатора), так і стати бар'єром інституціональних змін. У контексті нашого дослідження пропонуємо поняття «аксіологічний транзит у сфері державної служби» визначити як планомірний процес переходу, якісного оновлення, зміни ціннісних орієнтацій у напрямі їх осучаснення, з вектором розвитку на людиноцентристський підхід та визнання особистісно-ціннісних професійних орієнтацій як ключових аспектів для формування потенціалу державної служби. Отже, аксіологічний транзит є способом формування, збереження, розвитку, передачі національно-державних і особистісно-професійних цінностей, важливим фактором та умовою розв'язання багатьох завдань у сфері державної служби.

Погоджуємося з поглядами А. Рачинського, що на сучасному етапі державотворення в Україні важлива роль належить саме розвитку персоналу органів державної влади, адже саме персонал державної служби є важливим фактором та одночасно базовим суб'єктом динамізації суспільно-політичного та економічного розвитку держави та модернізації її базових інститутів [1]. Тобто сучасні трансформаційні процеси вимагають мобільного пристосування державних службовців до нових умов розвитку, а це своєю чергою стає неможливим без розвитку професійного потенціалу державних службовців, постійного оновлення їхніх знань, умінь та навичок.

Сучасний етап розвитку демократичної, соціальної, правової держави потребує відповідності високим вимогам реалій управління державою. Діяльність у сфері управління на всіх рівнях вимагає від кожного окремого державного службовця високих моральних, професійних і особистих якостей, належного рівня освіти та підготовки, культури, етики, загальної обізнаності, мобільності, наполегливості, ініціативності та самовіддачі [2]. Необхідність формування потенціалу державної служби України в умовах аксіологічного транзиту зумовлена низкою причин, серед яких:

- необхідність адаптації інституту державної служби до стандартів Європейського Союзу;
- новий стан соціальних відносин у країні;
- необхідність забезпечення результативності й ефективності діяльності органів виконавчої

влади всіх рівнів в умовах політичної й економічної конкуренції;

- невисокий престиж державної служби;
- подолання плінності кадрів;
- створення умов для розвитку професійного потенціалу, професійного становлення державних службовців тощо [3, с. 12].

У дослідженні І. Сурай «Формування й розвиток еліти в державному управлінні України» (2014) показано, що на сучасному етапі розвитку аксіологічний (ціннісний) підхід до підвищення ефективності державної служби набуває особливого значення, адже включає критерій заслуги, тобто компетенційно-меритократичний підхід, за допомогою якого формуються ціннісні орієнтири професійної діяльності державних службовців у сфері державної служби [4]. Таким чином, на думку дослідниці, успішна реалізація компетентісно-меритократичного підходу дає змогу вирішити низку проблем щодо якісного відбору, добору, просування кадрів, розвитку персоналу, ефективного оцінювання, планування та максимального розвитку професійного потенціалу (шляхом розвитку індивідуальних здібностей кожного окремого працівника та створення подальшого синергетичного ефекту усіх службовців в організації).

На думку В. Кравченка, цінності державної служби загалом і державних службовців зокрема мають специфічні особливості, які пов'язані із загальною управлінською культурою (політична нейтральність, чесність і непідкупність, економічне і управлінське мислення, суворе дотримання законності, державний управлінський професіоналізм, ефективність, якість і оперативне виконання завдань і обов'язків, компетентність тощо). До базових цінностей державної служби науковець пропонує зараховувати такі цінності, як істинний патріотизм, відданість народу та нації, національні ідеї, національно-духовна свідомість, повага і вільне володіння державною мовою, відстоювання національних інтересів, національна гідність та політико-правова культура державного службовця [5]. Таким чином, без дотримання зазначених базових і специфічних принципів неможливо реформувати й удосконалити систему державного управління.

На нашу думку, цінності державної служби пов'язані насамперед із культурою управління, що змінюється залежно від часових параметрів, впливу зовнішнього середовища та внутрішніх чинників, адже цінності державної служби, цінності органів державної влади, цінності кожного окремого державного службовця необхідно розглядати в тісній взаємодії і взаємозумовленості.

Основні вимоги щодо необхідності формування потенціалу державної служби закладені в чинному Законі України «Про державну службу» [6], Національній рамці кваліфікації [7], проєкті Стратегії сталого розвитку України до 2030 року та інших нормативно-правових документах. Ці документи визначають, що державна служба в Україні має здійснюватися з обов'язковим дотримання таких принципів: верховенства права та законності; професіоналізму; патріотизму; доброчесності; ефективності; забезпечення рівного доступу до державної служби; політичної неупередженості; прозорості та стабільності.

Зазначені принципи свідчать про наявність підвищених вимог до рівня професіоналізму державних службовців і необхідності постійного розвитку їхнього особистісно-професійного потенціалу з метою виваженого прийняття управлінських рішень і надання якісних публічних послуг населенню країни, забезпечення ефективності державної служби, підвищення іміджу державної служби, дотримання і передачі цінностей державної служби та забезпечення її спадкоємності (наступності).

Відповідно до річного звіту Національного агентства України з питань державної служби за 2018 рік, кількість посад державної служби за штатним розписом становить 244 605 (категорії «А» – 198 осіб, категорії «Б» – 63 268, категорії «В» – 181 139), з яких вакантних посад 31 087 (категорії «А» – 53, категорії «Б» – 7099, категорії «В» – 23 935), фактична чисельність працюючих державних службовців становить 209 785 (категорії «А» – 145, категорії «Б» – 55 821, категорії «В» – 153 819) [8].

Загальна кількість прийнятих на державну службу осіб становить 45 351, зокрема, за результатами конкурсу – 28 114 (категорії «А» – 14, категорії «Б» – 4938, категорії «В» – 23 162), за переведенням – 17 237 (категорії «Б» – 2428, категорії «В» – 14 809) [8]. Кількість звільнених державних службовців за 2018 рік становить 32 503 особи, з яких категорії «А» – 68, категорії «Б» – 6275, категорії «В» – 26 160 [8].

Нині саме професіоналізм є одним із ключових принципів функціонування інститутів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні, а формування потенціалу державної служби є стратегічною метою для забезпечення його високого рівня.

Аналіз офіційних статистично-аналітичних показників у сфері державної служби та стану ефективності державної служби України відповідно до даних європейського аналітичного центру та програми підтримки вдосконалення врядування та менеджменту

SIGMA (англ. – Support for Improvement in Governance and Management) [9] за допомогою індикаторів (професійність державної служби забезпечується належними управлінськими стандартами та методами управління людськими ресурсами; рівень утримання новопризначених державних службовців; орієнтація на заслуги та ефективність відбору державних службовців; припинення державної служби та переведення державних службовців на нижчі посади на основі особистих якостей та досягнень; професійний розвиток і навчання державних службовців; індикатор дисциплінарних процедур для державних службовців; індикатор доброчесності державних службовців тощо) уможливив такі висновки: 1) кількість державних службовців, порівняно з попередніми роками, зменшується через проведення спеціалізованих заходів модернізації і реформування державної служби, політику сталого розвитку, оптимізації і раціоналізації системи органів державної влади з метою зменшення кількості державних службовців та підвищення їх професійного розвитку; 2) стабільною є тенденція професійної підготовки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»; 3) позитивною є тенденція щодо підвищення кваліфікації державних службовців порівняно з попередніми роками; відбулися важливі законодавчі зміни у сфері відбору та призначення на посади державних службовців тощо [9]. Однак існують такі прогалини, як відсутність інформаційної системи управління людськими ресурсами, що перешкоджає належному моніторингу реалізації політики та законодавства у сфері державної служби, низька ефективність управління персоналом у системі державної служби і відсутність всеохоплюючої політики та плану заходів із доброчесності в державному секторі та ін.

Отже, «аксіологічний» складник формування потенціалу державної служби має включати перш за все спонукальну спрямованість (заохочення), відіграє важливу роль у спрямуванні індивідуальної дії на колективну. Отже, саме на розумінні соціальної природи цінностей, формування ціннісних орієнтирів особистості та їх впливу на роз-

виток духовних, моральних і творчих основ базується аксіологічний підхід.

На нашу думку, формування потенціалу державної служби в контексті аксіологічного транзиту має забезпечити стабільність, поступовість і наступність державної служби, сформувати почуття єдності і цілісності, а процес аксіологічного транзиту показує перехід і зміну цінностей державної служби відповідно до сучасних вимог суспільства і вибраного вектора євроінтеграції України [10]. Отже, до основних цінностей сучасного періоду розвитку державної служби України можна зарахувати людиноцентризм, гуманізм, законність, відкритість та транспарентність, професіоналізм, відповідальність, демократичність, наступність, доброчесність, лідерство та ін. Для формування потенціалу державної служби України в сучасних умовах необхідне проведення комплексу заходів організаційного, правового і ресурсного характеру, а саме: створення системи підтримки формування потенціалу державної служби та розвитку професійного потенціалу державних службовців; комплексне оцінювання професійної діяльності державних службовців та використання ефективних методів мотивації до професійного розвитку; встановлення залежності між результатами професійної діяльності, професійного розвитку і подальшим кар'єрним просуванням на основі «системи заслуг»; впровадження інституту наставництва з поєднанням методів формальної, неформальної і інформальної освіти як складників розвитку професійного потенціалу державних службовців та формування потенціалу державної служби України [10].

Саме тому забезпечення передачі цінностей державної служби за допомогою формування та розвитку потенціалу державних службовців, орієнтація на особистісно-професійний розвиток державних службовців мають остаточно закріпити поступ демократичного державотворення в Україні, адже основною суперечністю у становленні європейського світогляду в Україні є домінування цінностей політичного характеру над суспільними, що й гальмує перехідний процес, злам старої «пострадянської» системи як на загальнодержавному рівні, так і на рівні мислення окремих індивідів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рачинський А. Служби управління персоналом : особливості створення і функціонування. *Державне будівництво*. 2008. № 2. URL: www.kbuara.kharkov.ua/e-book./db/2008-2/doc/3/04.pdf
2. Гончарук Н.Т. Керівний персонал у сфері державної служби України : формування та розвиток : монографія. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2007. 239 с.
3. Артеменко Н.Ф. Управління професіоналізацією кадрів державної служби України : дис. ... канд. наук із держ.упр. : 25.00.03 / Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. Дніпро, 2010. 244 с.

4. Сурай І.Г. Формування й розвиток еліти в державному управлінні України : автореф. дис. ... д-ра наук із держ. упр. : 25.00.03 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2014. 36 с.
5. Кравченко О.О. Управління державною службою в Україні на шляху до вдосконалення : монографія / за заг. ред. Н.П. Матюхіної. Сімферополь : Кримський письменник, 2010. 210 с.
6. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
7. Про затвердження Національної рамки кваліфікації : постанова Кабінету Міністрів України від 23 лист. 2014 р. № 1341 / Кабінет Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2014. № 101. С. 3700.
8. Річний звіт Національного агентства України з питань державної служби за 2018 рік. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/PRO%20NADS/PLANI%20TA%20ZVITI/zvit-nads-2018-stisnuto.pdf>
9. Звіт програми SIGMA про базові вимірювання «Принципи державного управління» за червень 2018 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-presentation2018/09.2018/11.09.2018Ukraine%20Baseline%20Measurement%20Report%202018_UA.pdf
10. Багрим О.А. Формування потенціалу державної служби України в умовах аксіологічного транзиту : дис. ... канд. наук із держ. упр. : 25.00.03 / Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Дніпро, 2020. 250 с.

УДК 35:005.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.8>

Качан Яна Віталіївна,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Інституту підготовки кадрів державної служби
зайнятості України
ORCID ID: 0000-0002-4078-7747

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

PUBLIC SERVANTS' PROFESSIONALIZATION IN TERMS OF STATE FORMATION

У статті обґрунтовано актуальність дослідження професіоналізації як важливого чинника підвищення якості діяльності органів публічної влади, що сприяє створенню ефективних територіальних громад і покращенню життя населення. Автором розкрито підходи до сутності поняття "професіоналізація публічного службовця". Визначено, що у наукових джерелах наразі спостерігається відокремлення професіоналізації державних службовців і професіоналізації посадовців органів місцевого самоврядування. Унаслідок роботи із науковими джерелами виокремлено функції професіоналізації публічних службовців. Визначено групи критеріїв щодо рівня професіоналізму публічного службовця під час його професіоналізації. Описано систему закладів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації публічних службовців, де здійснюється навчання за спеціальностями, спрямованими на підготовку кадрів галузі публічного управління та адміністрування. Проаналізовано статистичні дані про кількість державних службовців за останні два роки, звернено увагу на плінність кадрів, зменшення кількості держслужбовців. Наголошено на необхідності професіоналізації публічних службовців із урахуванням потреб євроінтеграції України, зокрема приведення вимог до професійних якостей публічних службовців у відповідність до європейських стандартів публічної служби, збільшення кількості публічних службовців, які мають професійну освіту, стимулювання їх до здобуття професійної освіти у галузі публічного управління та адміністрування; оновлення кадрового складу на принципах меритократії; розроблення і запровадження системи фахової підготовки публічних службовців на засадах сучасних вимог до професіоналізму на публічній службі; створення належних умов для професійного зростання та індивідуального професійно-кваліфікаційного розвитку фахівців.

Ключові слова: професіоналізація публічних службовців, професіоналізація державних службовців, професіоналізація посадовців органів місцевого самоврядування.

The article justifies the relevance of the study of professionalization as an essential factor in improving the quality of public authorities, which contributes to the creation of effective territorial communities and improves the quality of life of the population. The author reveals approaches to the definition of "professionalization of public servants". In various scientific sources, we observe a separation of professionalization of public servants and professionalization of local government officials. As a result of work with scientific sources, public servants' professionalization is singled out. The author identified and grouped criteria to identify the level of professionalism of public servants in their professionalization. This article describes the system of training, retraining, and qualification advancement of public servants, where education is carried out in specialties. The analysis of statistical data in the last two years attracts attention to staff turnover and reduction in the number of civil servants. There is an emphasized need for professionalization of civil servants, taking into the requirements of Ukraine's European integration, in particular bringing the requirements for professional qualities of civil servants in line with European public service standards. There is a need to increase the number of civil servants with professional education by stimulating getting a qualification in public administration; personnel renewal on the principles of meritocracy; development and implementation of a system of professional training of public servants on the basis of modern requirements for professionalism in the public service; creating appropriate conditions for professional growth and individual professional development of specialists.

Key words: professionalization of public servants, professionalization of civil servants, professionalization of local government officials.

В умовах структурних інституційних перетворень, формування тенденцій до спрощення і зменшення структурного і функціонального складу органів виконавчої влади в умовах децентралізації

влади, необхідності побудови ресурсно-спроможних територіальних громад і підвищення якості життя населення актуалізується питання професіоналізації публічних службовців. Цього вимагає

як законодавство України, зокрема Закон України «Про державну службу», в якому державна служба визначається як публічна, професійна, політично неупереджена діяльність [7] осіб, котрі обіймають посади в органах державної влади, так і сама логіка державно-управлінської діяльності, що зумовлює залежність професіоналізму осіб, уповноважених здійснювати функції держави, від якості управлінських рішень, можливості їх громадської підтримки та загалом довіри громадськості до політичної системи держави.

Питання професіоналізації публічних службовців в Україні досліджували Л. Антонова, Н. Гончарук, Л. Кійко, Ю. Ковбасюк, В. Луговий, С. Серьогін, К. Сидорова, В. Сороко та інші.

Незважаючи на певну розробленість цієї проблеми та беручи до уваги прийняття нормативно-правових актів у публічному управлінні, модернізацію підходів державної політики у цій галузі та виникнення нових суспільних викликів, ми маємо підстави для більш детального вивчення цього явища.

Слід зазначити, що у теорії державного управління поняття «професіоналізація публічних службовців» зазвичай розглядається як процес і, зважаючи на його багатовимірність, тлумачиться у широкому та вузькому значеннях. Окрім того, ми зауважимо, що науковці здебільшого розмежовують поняття «професіоналізація державних службовців» і «професіоналізація посадовців органів місцевого самоврядування».

У широкому значенні професіоналізація державних службовців – це процес оволодіння певною особою професією державного службовця як своїм постійним заняттям, що передбачає набуття нею комплексу професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок, необхідних для якісного виконання поставлених перед нею завдань у межах своєї посади; це перманентний процес розвитку особистості протягом усієї професійної кар'єри (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації, самоосвіта, стажування) і практичної діяльності службовця на цій посаді [3, с. 368].

У вузькому значенні поняття тлумачиться відповідно до етапів і рівнів професійного розвитку державного службовця. Тоді його пов'язують із процесом професійного навчання державних службовців, який включає, на думку В. Сороко, впровадження принципів державної політики, орієнтованої на забезпечення постійного зростання кількості службовців із професійною освітою у галузі державного управління; цільову підготовку висококваліфікованих фахівців державного управління відповідно до прогнозованої потреби;

постійну актуалізацію змісту та оновлення державних стандартів професійного навчання, що відповідає перспективам розвитку державного управління, держави і суспільства загалом; збільшення обсягів державного замовлення на професійне навчання службовців із урахуванням спеціалізації форм навчання [10].

Безумовним є переконання, що професіоналізація прямо пов'язана із професійною діяльністю публічного службовця і ґрунтується на наявному ресурсі сучасних спеціальних знань, професійному навчанні, здатності до інновацій, комунікативній компетентності, аналітичних здібностях тощо.

На зв'язок професіоналізації публічних службовців із професійною діяльністю, професійним розвитком та самовдосконаленням наголошує і В. Луговий, вважаючи, що кадровий складник професіоналізації убачається в освітньо-професійному вимірі, який пов'язується із прагненням людей до професійного вдосконалення [5, с. 19].

Аналіз наукових джерел дає підстави виокремити декілька підходів до сутності поняття «професіоналізація публічних службовців»:

- педагогічний, коли професіоналізація тлумачиться як професійне навчання, що розкривається через професійно-кваліфікаційний розвиток, підготовку до майбутньої професійної діяльності, перепідготовку, підвищення кваліфікації, самоосвіту та набуття професійних знань, умінь та навичок унаслідок навчання [9, с. 129];

- соціологічно-діяльнісний, коли професіоналізацію розуміють як професійну реалізацію та самореалізацію публічного службовця під час професійної діяльності, завдяки чому він долучається до соціальних цінностей організації, що сприяє формуванню професійної свідомості та культури, загальній готовності до професійної діяльності;

- соціологічно-стратифікаційний, коли професіоналізація сприяє визначенню соціального статусу через професійну діяльність, тобто певна посада обумовлює претензію на статус, виного-роду, привілеї тощо;

- соціально-економічний, коли професіоналізацію розуміють як умову розвитку людських трудових ресурсів, як процес залучення (або вилучення) індивіда до/із соціально-економічної практики через сферу зайнятості [9].

Доречно зазначити, що по своїй суті професіоналізація публічних службовців є відкритою системою, що активно взаємодіє із викликами сьогодення завдяки виконанню відповідних функцій, а саме:

- 1) вивченню зовнішнього середовища та адаптації до нього;

2) створенню умов і можливостей для досягнення мети під час реалізації управлінських функцій та здійсненні державного управління чи забезпечення функцій держави;

3) організації ефективної діяльності системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

4) дотриманню цінностей системи державного управління на основі мотивації суб'єктів соціального управління, розвитку професійної етики і культури.

Наразі Л. Антонова, акцентуючи увагу на діяльності публічних службовців органів місцевого самоврядування, зазначає, що професіоналізація службовців органів місцевої влади є не тільки опорою для стабільності розвитку місцевого самоврядування, але і покликана сприяти завершенню розпочатої децентралізації та посиленню місцевого самоврядування, його реальної здатності здійснювати повноцінне управління на місцевому рівні [2].

С. Сergyogin і Н. Гончарук пропонують розглядати професіоналізацію публічних службовців як поєднання трьох складників:

1) розвиток професії;

2) розвиток публічного службовця як фахівця і професіонала;

3) розвиток публічних службовців як специфічної соціально-професійної групи [8, с. 138].

Ми звертаємо увагу, що система професіоналізації кадрів органів публічної влади зосереджує увагу і на особистісному розвитку публічних службовців. Можна виділити такі групи критеріїв для визначення рівня професіоналізму публічного службовця під час його професіоналізації: зовнішні (загальні) критерії як оцінка результативності та ефективності здійснення професійної діяльності; внутрішні (психологічні) критерії як характеристика професійно важливих якостей, рівень професійних знань, умінь і навичок; професійна мотивація; особливості професійної взаємодії, якість комунікацій; професійна самооцінка і рівень знань; морально-етичні засади; здатність до саморегуляції (стресостійкість, неконфліктність, толерантність, асертивність тощо).

Увага до проблеми професіоналізації публічних службовців-практиків та науковців наразі активувалася через декларування вимог до професійної державної служби (Закон України «Про державну службу», 2015). Попередні спроби модернізації діяльності публічних службовців державного і місцевого рівнів були спрямовані на вдосконалення їхньої професійної діяльності, раціоналізацію прийняття управлінських рішень, упровадження електронного документообігу

тощо, проте, як показала практика, очікуваний ефект не був досягнутий, оскільки більшість публічних службовців не мали фахової освіти.

Одним із напрямів, які можуть значно впливати на перебіг реформування і виконання функцій держави загалом, є формування професійного складу публічних службовців, тобто йдеться про всеосяжну професіоналізацію у системі публічного управління, посилення вже вироблених та апробованих підходів в управлінні персоналом державних органів та органів місцевого самоврядування.

В Україні існує система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Широкий спектр завдань щодо вдосконалення системи професійного навчання зумовив зміну поглядів на підготовку публічних службовців. Започаткування спеціальності «Публічне управління та адміністрування» стало реакцією на переосмислення ролі науки та освіти відповідно до сучасних завдань державної політики. Цю підготовку в Україні забезпечують більше ста ліцензованих навчальних закладів.

До лютого 2021 року головним вищим навчальним закладом у цій системі вважалася Національна академія державного управління при Президенті України (далі – НАДУ) та її регіональні інститути (Дніпропетровський, Львівський, Одеський та Харківський), де проводилося навчання за магістерською програмою керівного персоналу вищої і середньої ланок державного управління та місцевого самоврядування на базі вищої освіти, а також підготовка науково-педагогічних і наукових працівників за спеціальностями освітньої і наукової галузей «Державне управління» та іншими спеціальностями, спрямованими на підготовку для професійної діяльності у публічному управлінні.

Унаслідок реорганізації НАДУ при Президенті України та регіональні інститути втратили свою автономність, а Україна – спеціалізований національний заклад вищої освіти для підготовки публічних службовців України. Оцінювати результати такого заходу наразі не представляється можливим, проте, на нашу думку, виглядає дещо сумнівною перспектива підвищення якості рівня підготовки фахівців і підвищення кваліфікації державних службовців та посадовців органів місцевого самоврядування у непрофільних навчальних закладах в умовах запровадження стандарту вищої освіти за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» у найближчій перспективі.

Професіоналізація публічної служби зумовлює безперервність циклу навчання публічних служ-

бовців, що відбувається шляхом поєднання системи безперервної професійної освіти (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації, самоосвіта, стажування) і практичної діяльності на посаді.

Підвищення кваліфікації як один із провідних видів навчання публічних службовців, завдяки якому забезпечується безперервність та актуальність протягом усієї трудової кар'єри, здійснюється закладами освіти, установами, організаціями, які мають право надавати відповідні освітні послуги незалежно від форми власності.

За тривалістю та інтенсивністю програми підвищення кваліфікації поділяються на:

- довгострокові (професійні (сертифікатні) програми підвищення кваліфікації обсягом не менше двох кредитів ЄКТС;

- короткострокові програми обсягом 0,2 – 1 кредит ЄКТС.

- За змістом програми підвищення кваліфікації поділяються на:

- загальні програми – це програми, що охоплюють загальні питання державного управління і місцевого самоврядування, питання запобігання корупції, зміни у законодавстві з питань державної служби, служби в органах місцевого самоврядування, європейської та євроатлантичної інтеграції із забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, підвищення рівня володіння іноземною мовою, яка є офіційною мовою Ради Європи, державною мовою, а також інші питання, визначені відповідними державними, регіональними, місцевими програмами і стратегіями;

- спеціальні програми – це програми, що охоплюють питання функціонування та основних напрямів діяльності окремого державного органу, органу місцевого самоврядування [6].

Програми підвищення кваліфікації можуть передбачати очну (денну або вечірню), дистанційну і змішану (очну та дистанційну із використанням спеціальних інтернет-платформ, веб-сайтів тощо) форми навчання.

Організація підвищення кваліфікації публічних службовців здійснюється з урахуванням рекомендацій експертно-консультативної ради НАДС. Зокрема, впродовж 2020–2021 років було погоджено понад 500 програм. Така кількість програм підви-

щення кваліфікації дає змогу забезпечити навчання публічних службовців за програмами, які є найбільш актуальними у їхній професійній діяльності.

Набувають поширення інноваційні форми професійного навчання. З 2020 року запрацював Портал управління знаннями НАДС. Наразі на Порталі вже зареєстровано 119 провайдерів освітніх послуг, понад 3 тисячі державних органів та органів місцевого самоврядування, понад 60 тисяч користувачів [1].

Удосконалення роботи органів публічної влади нерозривно пов'язане також із ефективним менеджментом та якістю надання соціальних послуг. Адже результативна діяльність органів публічної влади дає змогу значно покращити вирішення міжгалузевих управлінських завдань шляхом оптимізації прийняття державно-управлінських рішень і підвищення їхньої якості, забезпечити продуктивність, доцільність і результативність реалізації державної політики на всіх рівнях.

На жаль, досить вагомою проблемою для системи публічного управління є плінність кадрів, що негативно впливає не лише на якість надання публічних послуг, але і на якість здійснення важливих реформ в українському суспільстві.

Статистичні дані про кількість державних службовців відповідно до звітності Національного агентства України з питань державної служби представлені на табл. 1 [11].

За результатами кількісного аналізу державних службовців ми можемо зазначити зменшення кількості посад за штатним розписом на 8 588 одиниць, фактично працюючих держслужбовців – на 1 921 осіб і зменшення вакансій на 7 509 одиниць. І хоча тенденцію до зниження показників кількості вакансій ми можемо вважати позитивною, проте за загального зменшення інших показників, представлених у таблиці, наявність такої кількості вакансій свідчить про кадрову проблему у системі публічної служби.

Європейські амбіції України змістили питання про професіоналізацію кадрів органів публічної влади на перше місце. ЄС, підтримуючи прагнення України, висловлює своє зацікавлення у професійному зростанні представників органів публічної влади України, що підтверджується фінансуванням освітніх програм із підвищення професіоналізації

Таблиця 1

Інформація про фактичну кількість державних службовців у 2020–2021 роках

Показники	2020 рік	IV квартал 2021 року
Кількість посад за штатним розписом	219 844	211 256
Фактична чисельність працюючих держслужбовців	176 527 осіб	174 606 осіб
Кількість вакансій	39 949	32 440

службовців органів місцевого самоврядування і державних службовців, наданням технічної і методичної допомоги з метою формування і в нашій країні сучасного управлінського менеджменту.

Л. Кійко наголошує, що в умовах євроінтеграції нашої держави професіоналізація державної служби має спрямовуватися на забезпечення органами публічної влади розвитку тільки високпрофесійної державної служби в Україні, здійснюватись із урахуванням позитивного європейського досвіду і формуватись або адаптуватись у вигляді стандартів, яких слід дотримуватись під час виконання службових обов'язків публічними службовцями, зокрема:

- якісно виконувати поставлені завдання відповідно до своїх посадових інструкцій;
- орієнтуватися на виконання потреб споживачів публічних послуг у разі їх звернення до органу публічної влади;
- оновлювати і постійно вдосконалювати свої професійні якості, знання і навички;
- цікавитися можливостями для свого подальшого кар'єрного зростання і професійного розвитку;
- мати мотивацію для постійного підвищення своїх знань і проходити підвищення кваліфікації [4, с. 3].

На нашу думку, в умовах європейської інтеграції України професіоналізація персоналу публічної служби має передбачати такі напрями:

- приведення вимог до професійних якостей публічних службовців у відповідність до європейських стандартів публічної служби;
- підвищення якості кадрового забезпечення публічної служби (збільшення кількості публічних службовців, що мають професійну освіту; стимулювання їх до здобуття професійної освіти у галузі публічного управління та адміністрування; оновлення кадрового складу на принципах меритократії);
- розроблення і запровадження системи фахової підготовки публічних службовців на основі сучасних вимог до професіоналізму на публічній службі;
- створення належних умов для професійного зростання та індивідуального професійно-кваліфікаційного розвитку публічних службовців.

Отже, виклики соціального-економічного поступу України, незавершеність і несистемність проведення реформ у всіх галузях, наявний позитивний досвід зарубіжних країн щодо здійснення ефективного публічного управління та місцевого самоврядування спонукають до усвідомлення потреби у професіоналізації публічних службовців.

Необхідність вирішення важливих соціально-економічних завдань та виконання функцій держави на державному і місцевому рівнях зумовлює потребу у формуванні потужного потенціалу управлінців, які на засадах служіння суспільству та громадам із урахуванням міжнародних зобов'язань нашої країни, уявлень та очікувань населення були би здатні професійно виконувати свої функції та обов'язки.

Професійну підготовку публічних службовців із упевненістю можна визначити як одне із першочергових завдань професіоналізації персоналу публічної служби, адже саме на цьому етапі відбувається опанування знань, необхідних для прийняття управлінських рішень і формування нової ідеології забезпечення сталого розвитку.

Питання про реалізацію права на навчання має розглядатись у двох взаємопов'язаних аспектах: створення нових умов для навчання, зокрема планування окремого часу для якісного освоєння знань, розвитку вмінь і навичок, а також запровадження дієвих мотивів, що актуалізує потребу у створенні нового мотиваційного механізму, який не просто зобов'язує, але і стимулює публічного службовця постійно оновлювати свої професійні вміння та навички, свідомо прагнути до професійного розвитку.

Вагомим чинником підвищення якості професіоналізації у сучасних умовах є реалізація політики цифрового розвитку у сфері професійного навчання публічних службовців і подальше запровадження стандарту вищої освіти за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування».

Питання про теоретико-методологічне обґрунтування професіоналізації публічних службовців потребує подальшого дослідження і стане об'єктом подальших наукових розробок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алюшина Н. Політика сталого розвитку неможлива без професіоналізації публічної служби: офіційний сайт НАДС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nads.gov.ua/news/nataliya-alyushina-politika-stalogo-rozvitku-nemozhлива-bez-profesionalizaciyi-publichnoyi-sluzhbi> (дата звернення: 26.12.2021).
2. Антонова Л. В. Професіоналізація державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування як напрям реалізації теорії лідерства в публічному управлінні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 1. С. 1–13. Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/1_2020/6.pdf
3. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.) ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 6 : Державна служба. 2011. 524 с.

4. Кійко Л. Професіоналізація державних службовців: теоретичний аспект. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Edu/2010_23/fail/Kiyko.pdf
5. Луговий В. І. На службі професіоналізації державного управління. *Вісник державної служби України*. 2003. № 2. С. 18–24.
6. Підвищення кваліфікації : офіційний сайт НАДС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya/pidvishchennya-kvalifikaciyi> (дата звернення: 29.12.2021).
7. Про державну службу: [Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII]. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. С. 28. Ст. 149.
8. Серьогін С., Гончарук Н. Формування якостей керівника у державному управлінні. *Вісник НАДУ*. 2003. № 3. С. 137–147.
9. Сидорова К. Г. Особливості співвідношення категорій «професіоналізм», «професіоналізація» та «компетентність» у контексті реалізації процесу професійного навчання державних службовців в Україні. *Економіка та держава*. 2012. № 12. С. 128–130.
10. Сороко В. М. Досвід та актуальні проблеми кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування в сучасних умовах [Електронний ресурс]. Офіційний інтернет-сайт Державного фонду сприяння місцевому самоврядуванню в Україні. Режим доступу: http://www.municipal.gov.ua/data/loads/soroko_2007.doc (дата звернення: 28.12.2021).
11. Статистичні дані КСДС: офіційний сайт НАДС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nads.gov.ua/diyalnist/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv/kilkisnij-sklad-derzhavnih-sluzhbovciv> (дата звернення: 19.12.2021).

РОЗДІЛ 4

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

УДК 351.88

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.9>

Годлевська Валентина Юрїївна,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Вінницького державного педагогічного університету
імені М. Коцюбинського
ORCID ID: 0000-0001-8115-5116

Кононенко Валерій Васильович,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Вінницького державного педагогічного університету
імені М. Коцюбинського
ORCID ID: 0000-0001-5177-2885

КІБЕРБЕЗПЕКА: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ІСПАНІЇ

CYBER SECURITY: PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY OF SPAIN

У статті висвітлено особливості державного управління у сфері кібербезпеки Іспанії. Із початком пандемії у світі значно збільшилася кількість кібератак як на державні, так і на приватні структури. Тому гарантування і забезпечення безпеки у кіберпросторі стало одним із стратегічних пріоритетів розвинених країн через його безпосередній вплив на національну безпеку, на конкурентоспроможність компаній і на процвітання суспільства загалом. Значних успіхів у розробленні власної системи Національної кібербезпеки досягла Іспанія. Ця система, очолювана головою уряду, сформована із трьох органів: Ради національної безпеки (Consejo de Seguridad Nacional) як делегованої комісії уряду з національної безпеки; Національної ради із кібербезпеки (Consejo Nacional de Ciberseguridad), що є складовою частиною Ради національної безпеки, допомагаючи голові уряду спрямовувати і координувати політику національної безпеки у сфері інформаційної безпеки, а також сприяючи координації, співпраці між державними адміністраціями, між ними та приватним сектором; Ситуаційного комітету (El Comité de Situación), який за підтримки Департаменту внутрішньої безпеки підтримує управління кризовими ситуаціями у будь-якій сфері, які через свою масштабність перевищують можливості застосування звичайних механізмів. Окреме місце у забезпеченні безпеки у кіберпросторі Іспанії посідає Національний криптологічний центр, що підпорядковується Національному розвідувальному центру при Міністерстві оборони. Починаючи із 2013 року, в Іспанії один раз у декілька років ухвалюється Національна стратегія із кібербезпеки. Досвід цієї держави засвідчив успішність заходів, що впроваджуються. Підтвердженням цього є те, що глобальний індекс кібербезпеки, підготовлений Міжнародним союзом телекомунікацій Організації Об'єднаних Націй, ставить Іспанію на 7-ме місце у світі.

Ключові слова: Іспанія, державне управління, національна безпека, інформатизація, кіберпростір, кібербезпека, кібератаки.

The article reflects the features of public administration in the field of cybersecurity in Spain. Since the beginning of the pandemic, the number of cyberattacks both against government agencies and private ones has significantly increased in the world. Therefore, guaranteeing and ensuring security in cyberspace has become one of the strategic priorities of developed countries through its direct impact on national security, the competitiveness of companies and the prosperity of society as a whole. Spain has made significant progress in developing its own national cybersecurity system. Its national security system, headed by the head of government, is formed of three bodies: the National Security Council (Consejo de Seguridad Nacional)

as a delegated government commission on national security; The National Council for Cybersecurity (Consejo Nacional de Ciberseguridad), which is part of the National Security Council, helps the head of government to direct and coordinate national security policy in the field of cybersecurity, and also promotes coordination, cooperation between public administrations and between public administrations and the private sector; The Situation Committee (El Comité de Situación), with the support of the Department of Homeland Security, supports crisis management in any area, which, due to its scale, exceeds the capabilities of conventional mechanisms. A separate place in ensuring security in cyberspace in Spain is occupied by the National Cryptological Center, which is under the jurisdiction of the National Intelligence Center under the Ministry of Defense. Since 2013, Spain has adopted a National Cybersecurity Strategy every few years. The experience of this state has shown the success of the measures being taken, which is confirmed by the fact that the global cybersecurity index prepared by the United Nations International Telecommunications Union puts Spain in 7th place in the world.

Key words: Spain, public administration, national security, informatization, cyberspace, cybersecurity, cyber attacks.

Глобальна інформатизація у сучасному світі активно управляє існуванням та життєдіяльністю держав світової спільноти. Інформаційні технології застосовуються під час вирішення завдань забезпечення національної, військової, економічної безпеки тощо. Водночас одним із фундаментальних наслідків глобальної інформатизації стало виникнення принципово нового середовища протиборства конкуруючих держав – кіберпростору. Під цим поняттям розуміють сукупність взаємопов'язаних інформаційних ресурсів, програмного забезпечення, баз і банків даних, які обробляються у комп'ютерних мережах та у пов'язаній із ними інфраструктурі разом із об'єктами, що підпадають під їхній контроль та управління. Під час формування глобального кіберпростору відбувається конвергенція військових та цивільних комп'ютерних технологій, у провідних зарубіжних державах інтенсивно розробляються нові засоби та методи активного впливу на інформаційну інфраструктуру потенційних противників, створюються різні спеціалізовані кібернетичні центри і підрозділи командування, основним завданням яких є захист державних інформаційних інфраструктур.

Кіберсвіт вимагає постійного пристосування до технологічного розвитку та все більшої складності кібератак. Адаптація до цих реалій передбачає покращення можливостей запобігання та розроблення більш ефективних заходів реагування на атаки. Це також вимагає більшої координації та співпраці, з одного боку, на національному рівні, між усіма рівнями державної адміністрації та приватними компаніями і структурами, а з іншого – на міжнародному рівні.

Із початком пандемії у світі значно збільшилася кількість кібератак як на державні, так і на приватні структури. Таке збільшення пов'язане зі створенням «ідеального сценарію» для кіберзлочинців, якому сприяло не лише зменшення інвестицій у безпеку внаслідок кризи, але і тому, що відбувався поспішний процес «цифровізації», який більшість компаній, особливо МСП, зму-

шена була поспішно впроваджувати задля адаптації до технічних вимог дистанційної роботи.

Значних успіхів у розробленні власної системи Національної кібербезпеки досягла Іспанія. Глобальний індекс кібербезпеки (GCI), підготовлений Міжнародним союзом телекомунікацій Організації Об'єднаних Націй, ставить Іспанію на 7-ме місце у світі (попереду лише Сполучене Королівство, США, Франція, Литва, Естонія і Сінгапур) [1, р. 5]. Досвід цієї країни є цікавим для пізнання та аналізу.

Кібербезпека є новим витком інформаційної безпеки, а кіберпростір окремих країн і світу загалом через певну новизну активно досліджується.

Джерельною базою статті стало іспанське законодавство, що регулює державне управління у сфері кібербезпеки, а також матеріали іспанської преси.

Аналізуючи науковий доробок іспанських дослідників, варто виокремити колективну монографію «Необхідність усвідомлення національної кібербезпеки. Кіберзахист: пріоритетний виклик». Автори (Таррео Хільгадо Х. Т., Ролдан Тудела Х. М., Муньос Луїс Х., Акоста Пастор О., де Рохас Діас Е. С.) зосередили увагу на трактуванні понять «тотальна війна», «асиметрична війна», «кібервійна»; на проблемі транскордонних загроз, їхніх основних видів, «кіберзахисту» в оборонній політиці та позиціях щодо міжнародного співробітництва; на висвітленні питань пристосованості користувачів, установ і компаній до мінливих обставин кіберпростору [2]. Особливості державного управління у сфері кібербезпеки в Іспанії знаходять віддзеркалення у наукових публікаціях Балестероса Мартіна М., Фернандеса Дельгадо Л., Пеня Муньоса Х., Реґо М., Артеґа Мартіна Ф. та інших [1; 3; 4; 5; 6].

Наукова цінність цієї статті полягає в тому, що вперше в українській науці зроблено спробу висвітлити процес становлення і функціонування державного управління у сфері кібербезпеки Іспанії.

В Іспанії із початку пандемії було зареєстровано понад 150 тисяч кібератак [7]. Одна із найпотужніших із них сталась у березні 2021 року на Державну службу зайнятості Іспанії. Метою

кібератаки, на думку іспанців, була «дискредитація не тільки державної установи, але і самої іспанської держави, а також поява невдоволення громадськості через скасування тисячі призначень по всій Іспанії та параліч оброблення даних про допомогу із безробіття, особливо під час кризи» [8]. Хвиля кібератак на сайти Національного інституту статистики (INE) та щонайменше чотирьох міністерств (освіти, економіки, промисловості та юстиції) відбулась у квітні 2021 року [9; 10].

Система національної безпеки Іспанії, яку очолює голова уряду, складається із трьох органів: Ради національної безпеки (Consejo de Seguridad Nacional) як делегованої комісії уряду з національної безпеки; Національної ради із кібербезпеки (Consejo Nacional de Ciberseguridad) та Ситуаційного комітету (El Comité de Situación).

Цю систему доповнюють Постійна комісія з кібербезпеки (La Comisión Permanente de Ciberseguridad); компетентні державні органи та Група реагування на інциденти комп'ютерної безпеки (Computer Security Incident Response Team); Національний форум із кібербезпеки (Foro Nacional de Ciberseguridad) як елемент державно-приватного співробітництва [11, р. 43440].

Одним зі структурних елементів Ради національної безпеки (РНБ) Іспанії є Національна рада із кібербезпеки, яка є складовою частиною Ради національної безпеки, що допомагає голові уряду спрямовувати та координувати політику національної безпеки у сфері кібербезпеки, а також сприяє координації, співпраці та відносинам співпраці між державними адміністраціями, між ними і приватним сектором відповідно до закону «Про Уряд» (1997) [12, р. 35085]. Національна рада із кібербезпеки, очолювана держсекретарем, директором Національного розвідувального центру та директором Національного криптологічного центру, створена Угодою Ради національної безпеки від 5 грудня 2013 року [13]. Склад цієї Ради відображає спектр сфер діяльності департаментів, органів та відомств державного управління, які мають компетенцію у питаннях кібербезпеки, для координації тих дій, які потрібно вирішувати спільно задля підвищення рівня безпеки. У виконанні своїх функцій Національна рада з кібербезпеки підтримується Департаментом національної безпеки (Departamento de Seguridad Nacional).

На Національну раду з кібербезпеки покладені такі функції:

- підтримання рішень Ради національної безпеки з питань кібербезпеки шляхом аналізу, вивчення і пропозицій ініціатив як на національному, так і на міжнародному рівнях;

- зміцнення відносин координації, взаємодії та співпраці між різними державними адміністраціями, які мають компетенцію, пов'язану зі сферою кібербезпеки, а також між державним і приватним секторами;

- сприяння розробленню нормативних пропозицій у сфері кібербезпеки для розгляду РНБ;

- надання підтримки Раді національної безпеки у виконанні нею функцій із перевірки ступеня відповідності Стратегії національної безпеки щодо кібербезпеки і сприяння її перегляду;

- перевірка ступеня відповідності Національній стратегії кібербезпеки та звітування перед РНБ;

- здійснення оцінки ризиків і загроз, аналіз можливих кризових сценаріїв, вивчення їхньої можливої еволюції, підготовка та оновлення планів реагування і формулювання рекомендацій щодо проведення навчань із кризового управління у сфері кібербезпеки, оцінка результатів їх виконання;

- сприяння доступності наявних ресурсів, проведення досліджень, аналіз можливостей державних адміністрацій розробляти ефективні заходи реагування відповідно до наявних засобів, які мають бути виконані (у координації із компетентними органами та відповідно до компетенції різних державних адміністрацій, залучених у сферу кібербезпеки);

- сприяння оперативній координації між компетентними органами та органами влади, коли цього вимагають ситуації, що впливають на кібербезпеку, та коли Спеціалізований ситуаційний комітет не в змозі діяти.

Рада збирається за ініціативою свого очільника щонайменше кожні два місяці або стільки разів, скільки він вважає за потрібне, враховуючи обставини, що впливають на кібербезпеку.

Із метою спрямування і координації дій із управління кризовими ситуаціями у грудні 2013 року був створений Ситуаційний комітет [13], який за підтримки Департаменту внутрішньої безпеки підтримує управління кризовими ситуаціями у будь-якій сфері, які через свою масштабність перевищують можливості реагування звичайних механізмів, покращує координацію між різними державними адміністраціями, сприяє швидкості та гнучкості у реагуванні на ці ситуації. Комітет має універсальний характер для всієї системи національної безпеки [11, р. 43450]. Він регулює роботу Спеціалізованого ситуаційного комітету (відповідна Постанова РНБ від 22 січня 2018 р.) [14].

Із січня 2019 року щомісячно проводяться конференції Комітету, на яких розглядаються актуальні питання національної безпеки, а також питання, спрямовані на зміцнення системи націо-

нальної безпеки та потенціалу реальної підтримки органів влади у кризових ситуаціях. У них беруть участь представники міністерств та організацій, які входять до складу Ситуаційного комітету. Департамент внутрішньої безпеки як постійний робочий орган РНБ координує ці зустрічі для виконання поставлених перед ним завдань щодо підтримання у системі задіяних постійних механізмів зв'язку.

Вперше Ситуаційний комітет було залучено під час управління надзвичайною ситуацією у галузі охорони здоров'я через пандемію COVID-19 улітку 2020 року відповідно до закону «Про національну безпеку» [15].

З метою сприяння міжвідомчій координації на оперативному рівні у сфері інформаційної безпеки була створена Постійна комісія з кібербезпеки, очолювана Департаментом національної безпеки. Вона надає допомогу Національній раді з кібербезпеки в аспектах, пов'язаних із технічною та оперативною оцінкою ризиків і загроз для безпеки ІТ систем. Комісія складається з органів та агенцій, представлених у Національному центрі координації рятувальників (CNCS) із оперативними обов'язками. Це орган, відповідальний за надання допомоги щодо аспектів, пов'язаних із технічною та операційною оцінкою ризиків і загроз інформаційній безпеці.

Діяльність Комісії є частиною процедури антикризового управління у сфері кібербезпеки. Зазначена процедура встановлює її функції, спрямовані на виявлення та оцінку ризиків і загроз; спрощення процесу прийняття рішень і забезпечення оптимальної та скоординованої реакції державних органів. Окрім того, вона містить різні рівні активації системи національної безпеки та інструкції із управління публічною комунікацією.

Стратегічну та інституційну основу кібербезпеки доповнюють компетентні органи державної влади з питань безпеки мереж та інформаційних систем, національні Групи реагування на інциденти комп'ютерної безпеки (CSIRT), включені до національного законодавства. Національні CSIRT у співпраці з автономними і приватними CSIRT сприяють реалізації ініціатив, спрямованих на досягнення цілей національної стратегії.

У 2020 році був створений Національний форум із кібербезпеки з метою просування культури кібербезпеки, надання підтримки промисловості, проведення досліджень, а також сприяння навчанню шляхом державно-приватного співробітництва під егідою Ради національної безпеки.

У 2013 році була затверджена перша в історії Іспанії Національна стратегія кібербезпеки

(ENCS). У документі визначено керівні принципи і загальні напрямки дій для подолання проблеми, пов'язаної із вразливістю кіберпростору для країни. У 2017 році її змінила нова стратегія, а 30 квітня 2019 року була затверджена нині діюча Національна стратегія кібербезпеки, яка встановила п'ять цілей і сім напрямків дій, поділених на 65 заходів задля їх досягнення. Щороку складається звіт для визначення ступеня реалізації. Національна стратегія кібербезпеки є документом, який відображає необхідність покращення ІКТ-безпеки в Іспанії, детально описує цілі та заходи для їх досягнення.

З огляду на загальні цілі та напрями діяльності, встановлені для їх досягнення, документ сформовано із п'яти розділів. Перший розділ під назвою «Кіберпростір за межами глобального спільного простору» містить огляд сфери кібербезпеки. У другому розділі «Загрози та виклики у кіберпросторі» визначаються основні загрози кіберпростору, їхні різновиди. У третьому розділі визначено мету, принципи і завдання кібербезпеки. Наступний розділ присвячений таким напрямкам дій та основним заходам: зміцненню потенціалу протистояння загроз у кіберпросторі; гарантуванню безпеки і стійкості стратегічних активів Іспанії; посиленню спроможності розслідувати та переслідувати кіберзлочини, гарантувати безпеку громадян, захист прав і свобод у кіберпросторі; сприянню безпеці кіберпростору на міжнародній арені, сприяючи відкритому, безпечному та надійному кіберпростору на підтримку національних інтересів тощо. У п'ятому розділі під назвою «Кібербезпека у системі національної безпеки» визначено структуру кібербезпеки Іспанії [11, р. 43437].

Окреме місце у забезпеченні безпеки у кіберпросторі Іспанії посідає Національний криптологічний центр, який підпорядковується Національному розвідувальному центру при Міністерстві оборони.

Основна інформація про особливості функціонування центру міститься у відповідних законодавчих актах та постановах. Зокрема, закон від 6 травня 2020 року, що регулює функціонування Національного розвідувального центру, покладає на нього виконання функцій, пов'язаних із безпекою інформаційних технологій (стаття 4.е) та захистом інформації (стаття 4.ф). Водночас на його директора покладено відповідальність за керівництво Національним криптологічним центром (стаття 9.2.ф) [16, р. 16441].

Зазначений центр було створено у 2002 році, а його діяльність регулюється Королівським указом від 12 березня 2004 року [17]. Із моменту

створення його робота була спрямована на зниження ризиків і загроз у кіберпросторі, використання безпечних засобів і систем (він є органом із сертифікації), на сприяння навчання, координації та комунікації між усіма залученими агентами, збереження секретної і конфіденційної інформації. Національний криптологічний центр також відіграє центральну роль у розробленні та впровадженні Системи національної безпеки (ENS) і Національної стратегії кібербезпеки.

Інформаційну безпеку нині вважають питанням національної безпеки, фундаментальною віссю суспільства та його економічних систем, тому протягом останніх двох десятиліть кібербезпека стала одним із пріоритетних питань керівництва іспанської держави. Це спричинило створення

при Міністерстві оборони та Раді національної безпеки низки відповідних структур, які забезпечують нормальне функціонування інформаційного простору державних і приватних установ Іспанії, намагаються своєчасно відстежувати кіберзагрози та адекватно реагувати на кібератаки, застосовуючи сучасні методи і технології. Починаючи із 2013 року, один раз на декілька років ухвалюється Національна стратегія кібербезпеки, яка дозволяє формувати цілі та розробляти заходи задля досягнення і підтримання високого рівня безпеки державних інформаційних систем та мереж, оскільки природа, тип і дії кібератак постійно змінюються, а заходи безпеки повинні постійно оновлюватися, щоб бути ефективними.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ballesteros Martín M. Á. El ciberespacio lleva años consolidándose como un entorno de alta relevancia económica y social, pero también de inseguridad. *Actuarios*. 2021. № 48. P. 4–8. Режим доступу: <https://www.actuarios.org/wp-content/uploads/2021/03/Actuarios-48-web-low.pdf>
2. Necesidad de una conciencia nacional de ciberseguridad. La ciberdefensa: un reto prioritario. Ministerio de Defensa, Instituto Español de Estudios Estratégicos, 2013. 337 p. Режим доступу: <https://publicaciones.defensa.gob.es/necesidad-de-una-conciencia-nacional-de-ciberseguridad-la-ciberdefensa-un-reto-prioritario-n-137-libros-papel.html>
3. Fernández Delgado L. España y la ciberseguridad: hora de remangarse. *Economía industrial*, 2018. P. 27–36.
4. Peña Muñoz J. de la. Ciberseguridad: España no invierte. *Revista SIC: ciberseguridad, seguridad de la información y privacidad*. 2016. Vol. 25. № 122. P. 6.
5. Rego M. Aprovechar el talento que hay en España sobre ciberseguridad. *Byte España*. 2015. № 224. P. 58–59.
6. Arteaga Martín F. Ciberseguridad en España: ¿problema u oportunidad? *Política exterior*. 2015. Vol. 29. № 163. P. 148–156.
7. Moreno Rosalina. En España se han registrado más de 150.000 ciberataques desde el inicio de la pandemia. *El Confidencial*. Режим доступу: <https://confidencial.com/20211021-270846/>
8. Un ciberataque deja sin servicio la web y el sistema informático del SEPE. *El Confidencial*. Режим доступу: https://www.elconfidencial.com/tecnologia/2021-03-09/ciberataque-sepe-cae-web-ataque-informatico-sin-servicio_2983887/
9. Otto C., M. A. Méndez, Ignacio Cembrero. Una oleada de ciberataques tumba las webs del INE, Justicia, Economía y más ministerios. *El Confidencial*. Режим доступу: https://www.elconfidencial.com/tecnologia/2021-04-23/ciberataques-ccn-cni-justicia-ine-interior_3047336/
10. Méndez Manuel A. C. Otto. Así se descubrió el ciberataque al Gobierno que tiene en vilo al CNI y a la Guardia Civil. *El Confidencial*. Режим доступу: https://www.elconfidencial.com/tecnologia/2021-04-24/ciberataque-cobalt-strike-ine-ministerios-ransomware_3048224/
11. Orden PCI/487/2019, de 26 de abril, por la que se publica la Estrategia Nacional de Ciberseguridad 2019, aprobada por el Consejo de Seguridad Nacional. *Boletín Oficial del Estado*. 2019. № 103. 30 de abril. P. 43437–43455.
12. Ley 50/1997, de 27 de noviembre, del Gobierno. *Boletín Oficial del Estado*. 1997. № 285, 28 de noviembre. P. 35082–35088.
13. La Estrategia de Ciberseguridad Nacional. 2013. Gobierno de España Presidencia del Gobierno. Режим доступу: <https://www.dsn.gob.es/estrategias-publicaciones/estrategias/estrategia-ciberseguridad-nacional>
14. Orden PRA/32/2018, de 22 de enero, por la que se publica el Acuerdo del Consejo de Seguridad Nacional, por el que se regula el Comité Especializado de Situación. *Boletín Oficial del Estado*. 2018. № 20. 23 de enero. P. 8179–8185.
15. Ruiz Enebral A. El Gobierno prepara el primer ejercicio de gestión de crisis de Seguridad Nacional. *ECD Confidencial Digital*. Режим доступу: https://www.elconfidencialdigital.com/articulo/seguridad/gobierno-prepara-primer-ejercicio-gestion-crisis-seguridad-nacional/20200828134032157212.html?__cf_chl_tk=T.agiL_1UcTvrRxUN6_vLExezmiRgI.QkfpMdgTgFA0-1637501400-0-gaNycGzNBtE
16. Ley 11/2002, de 6 de mayo, reguladora del Centro Nacional de Inteligencia. *Boletín Oficial del Estado*. 2002. № 109. P. 16440–16444.
17. Real Decreto 421/2004, de 12 de marzo, por el que se regula el Centro Criptológico Nacional. *Boletín Oficial del Estado*. 2004. № 68. P. 12203–12204.

РОЗДІЛ 5 ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.98

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.10>

Астахов Дмитро Володимирович,

аспірант кафедри психології

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ORCID ID: 0000-0003-4422-5976

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК МЕТОД ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ГРУПОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ В КОМАНДАХ ФАХІВЦІВ ІКТ-СФЕРИ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL TRAINING AS A METHOD FOR OPTIMIZING PROFESSIONAL GROUP INTERACTION IN TEAMS OF ICT SPECIALISTS

У статті проаналізовано проблему професійної групової взаємодії. Зазначено, що групова згуртованість та сприятливий соціально-психологічний клімат виступають одними з важливих факторів, що зумовлюють характер професійної групової взаємодії та ефективність виконання спільної діяльності. Виокремлено чинники, які визначають рівень згуртованості колективу. Розкрито умови забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі і шляхи його покращення. Представлено особливості професійної діяльності фахівців ІКТ-сфери. Зазначено, що успішна діяльність компаній у ІКТ-сфері залежить не тільки від кваліфікації фахівців та їх вміння і бажання працювати, але й від вміння ефективно взаємодіяти під час роботи над спільним проектом. Вказано, що проведення соціально-психологічних тренінгів із командами фахівців ІКТ-сфери може виступати доцільним засобом опанування навичок ефективної групової взаємодії. Розкрито специфіку соціально-психологічного тренінгу, визначено його ключові завдання, форми та методи, а також умови його проведення. Наголошено на тому, що проведення соціально-психологічних тренінгів у професійних командах допомагає зміцнювати неформальні зв'язки між членами команди, створювати довірливі відносини, вирішувати різні проблемні ситуації, підвищувати рівень особистісної відповідальності за прийняття спільних рішень.

З урахуванням специфіки професійної діяльності фахівців ІКТ-сфери розроблено та представлено програму соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на оптимізацію групової взаємодії. Розкрито завдання тренінгу, умови його проведення, охарактеризовано групи вправ, які використовуються в роботі. Зроблено висновки про те, що представлений соціально-психологічний тренінг для фахівців ІКТ-сфери може виступати одним із дієвих методів покращення комунікації між членами професійних команд, підвищення загального рівня згуртованості, оптимізації соціально-психологічного клімату.

Ключові слова: соціально-психологічний тренінг, професійна групова взаємодія, фахівці ІКТ-сфери, групова згуртованість, соціально-психологічний клімат, комунікація.

The article analyzes the problem of professional group interaction. It is noted that group cohesion and a favorable socio-psychological climate are one of the important factors that determine the features of professional group interaction and the effectiveness of joint activities. The factors that determine the level of team cohesion are highlighted. The conditions for ensuring a favorable socio-psychological climate in the team are disclosed. The ways of improving the socio-psychological climate have been determined. The features of the professional activity of ICT specialists are presented. It is shown that the successful activities of ICT companies depend not only on the qualifications of specialists and their ability and willingness to work, but also on the ability to effectively interact while working on a common project. It is designated that conducting socio-psychological trainings with teams of ICT specialists can be means of mastering the skills of effective group interaction. The specificity of socio-psychological training is revealed, its key tasks, forms and methods, as well as the conditions for its implementation, are determined. It is noted that conducting socio-psychological trainings in professional teams helps to strengthen informal ties between team members, create trusting relationships, resolve various kinds of problem situations, and increase the level of personal responsibility for making common decisions.

Taking into account specifics of professional activity of ICT specialists, a program aimed at optimizing group interaction of socio-psychological training has been developed and presented. The tasks of the training, conditions for its implementation are revealed. Groups of exercises used in the work are characterized. It is concluded that the presented socio-psychological training for ICT specialists can be one of the most effective methods for improving communication between members of professional teams, increasing the overall level of cohesion, and optimizing the socio-psychological climate.

Key words: socio-psychological training, professional group interaction, ICT specialists, group cohesion, socio-psychological climate, communication.

Вступ. Сучасна сфера інформаційно-комунікаційних технологій є однією з тих сфер діяльності, що стрімко розвиваються, при цьому особливості виконання професійних завдань у ній пов'язані з необхідністю організації командної роботи. У зв'язку з цим на ринку праці актуальною залишається потреба у кваліфікованих фахівцях, здатних до плідної командної роботи, оскільки загальновідомим є той факт, що основою ефективного функціонування будь-якої компанії є наявність професійних команд, члени якої виконують свої професійні обов'язки на високому рівні. Незважаючи на прогресивний розвиток ІКТ-технологій, нині є певний дефіцит професіоналів, які можуть продуктивно взаємодіяти під час роботи над різними проектами. Проблема врахування у процесі підготовки фахівців у цій галузі важливості опановування навичок професійної групової взаємодії, окрім отримання суто професійних знань та навичок, порушується фахівцями не один рік, але питання залишається невирішеним [2]. Тому особливо гострим є запит щодо пошуку шляхів створення оптимальних умов для оволодіння необхідними компетенціями, що сприяють ефективній професійній взаємодії. При цьому важливо, щоб фахівці почувались єдиною згуртованою командою, що, безумовно, матиме позитивне значення як для кожного конкретного члена команди, так і для організації загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей командної роботи фахівців ІКТ-сфери представлено в роботах Ф. Брукс, Г. Вейнберг, Н. Вірт, А. Войскунського, О.В. Волконської, С. Макконелла, Ш. Текл, Б. Шнейдермана та інш. Теоретичні та практичні аспекти соціально-психологічного тренінгу знайшли відображення в дослідженнях таких науковців, як І.В. Вачков, Ю.Н. Ємельянов, В.П. Захаров, Л.М. Карамушка Г.А. Ковальова, Л.А. Петровської, О.В. Сидоренко, Т.С. Яценко та ін.

Формулювання цілей статті. Мета роботи – проаналізувати соціально-психологічний тренінг як метод, представити теоретичні положення авторського соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на оптимізацію групової взаємодії у командах фахівців ІКТ-сфери.

Виклад основного матеріалу. Відносини в різних організаціях, незважаючи на регламентацію посадовими інструкціями, положеннями та іншими організаційними та розпорядчими документами, формуються під впливом як зовнішніх обставин, так і внутрішніх факторів, зокрема рівня згуртованості групи та домінуючого соціально-психологічного клімату. Так, згуртованість колективу виявляється в емоційній привабливості та взаємоприв'язаності її членів, їх прагненні до збереження групового членства, єдності цінностей та цілей учасників групової взаємодії [11]. Можна виокремити низку провідних чинників, що визначають рівень згуртованості колективу: емоційна привабливість членів групи; схожість членів групи між собою; спосіб міжособистісної взаємодії; особливості групових цілей; рівень задоволеності членами групи діяльністю, що виконується, та своїм положенням у групі;

стиль керівництва та особливості прийняття групових рішень. Так, емоційна привабливість сама по собі не забезпечує ані продуктивної спільної діяльності, ані високого рівня згуртованості, проте без емоційної привабливості неможливо уявити згуртований колектив. Якщо говорити про схожість членів групи, важливими є, перш за все, спорідненість цінностей, поглядів та соціальних орієнтацій членів групи. На згуртування групи значно впливає й спосіб взаємодії між членами групи. Група, діяльність якої заснована на кооперації, а не суперництві, і в якій домінує мотив співробітництва має набагато більше шансів стати згуртованою. Варто зазначити, що саме під час кооперації зменшується кількість внутрішньогрупових конфліктів, створюється можливість для вільного та відкритого спілкування членів групи, розширюється обмін інформацією між партнерами. Цілі, які ставляться групою або задаються керівництвом, допомагають згуртуватися, лише якщо вони відповідають потребам членів групи, можуть бути прийняті як власні, особисті цілі, а також, якщо група може розраховувати на успішне їх досягнення. Важливими характеристиками будь-якої групової цілі є чіткість та однозначність її постановки, зрозумілість для кожного члена групи. Задоволеність кожним членом діяльністю групи та своїм положенням у ній також суттєво впливає на показник згуртованості. Чим більше члени групи задоволені, тим вищою становиться згуртованість колективу. Колегіальний, кооперативний стиль керівництва та змога кожного члена групи брати участь у розробці спільного рішення сприяє згуртуванню колективу. Отже, стає зрозуміло, що згуртованість виступає важливою характеристикою будь-якого колективу, оскільки згуртована група злагоджено функціонує, при цьому перебування в такій групі є комфортним для всіх її учасників.

Загальновідомим є той факт, що сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі передбачає наявність довірливих відносин, взаємопідтримки, загальної позитивної атмосфери. Для цього потрібно забезпечити як у команді, так і в організації загалом правильне й ефективне спілкування з дотриманням низки умов: 1) наявність у команді спеціалістів різної кваліфікації, що, з одного боку, мотивує працівників-початківців на подальший професійний розвиток, з іншого боку, стимулює професіоналів підтримувати високий власний рівень кваліфікації; 2) чисельність колективу. Найоптимальніше, якщо такий колектив складається з 5-9 осіб. Коли колектив занадто малий, це породжує занепокоєність його членів із приводу персональної відповідальності за прийняття різних рішень, зі збільшенням чисельності колективу ефективність роботи кожного може знижуватися, у тому числі внаслідок порушення активної комунікації, а також збільшується ризик формування мікрогруп, що може призводити до конфліктів зниження загального показника згуртованості та погіршення соціально-психологічного клімату; 3) статевовікова структура колективу. Варто зазначити, що згуртованість, оптимальний соціально-

психологічний клімат, як правило, властиві неоднорідним колективам, члени яких мають змогу реалізувати власні статево-вікові особливості. У таких колективах відносини є більш різноманітними, емоційно насиченими та стабільними водночас; 4) відкритість колективу до взаємодії з іншими людьми та колективами, оскільки соціальна ізоляція має негативний вплив на показник згуртованості групи; 5) психологічна сумісність членів колективу, що забезпечує безконфліктне спілкування, погодження індивідуальних дій під час виконання спільної діяльності, взаємне прийняття партнерами один одного, злагодженість потреб, мотивів, інтересів, цінностей [12].

Досліджуючи проблеми соціально-психологічного клімату в колективі, можна виокремити шляхи, які сприяють його покращенню: 1) організація сумісної діяльності працівників, заохочування прояву активності, ініціативності, креативності; 2) виявлення спільних інтересів, які можуть об'єднати членів колективу; 3) організація проведення працівниками спільного вільного часу; 4) активізація діяльності кожного співробітника; 5) врахування інтересів кожного працівника, вибір компромісного рішення різного роду ситуацій у колективі; 6) розвиток комунікативної культури та навичок спілкування [3; 6; 7].

Характер спілкування в колективі має провідне значення у процесі виконання спільної діяльності. Так, якщо спілкування між членами колективу налагоджено не достатньо якісно та ефективно, то, відповідно, прийняття різних рішень та виконання відповідних завдань часто є несвоєчасним або некоректним, що може призводити до суттєвих порушень у роботі та виступати додатковим чинником виникнення конфліктів у колективі. Слід зазначити, що від майстерності спілкування та взаємодії в колективі та в організації загалом залежать ступінь взаєморозуміння між колегами, чіткість виконання завдань, задоволеність персоналу своєю працею, соціально-психологічний клімат.

Здійснення професійної діяльності фахівцями ІКТ-сфери зазвичай відбувається під час командної роботи. Відповідно, одним із ключових завдань керівництва будь-якої організації цієї галузі виступає забезпечення оптимальної взаємодії членів професійних команд. Важливим фактором для отримання високих результатів діяльності, успішного виконання різноманітних проектних завдань виступає злагодженість командної роботи, оскільки, як відомо, робота цілої команди може продемонструвати набагато кращі результати, ніж робота окремої людини [2; 9]. Слід зазначити, що дієвим засобом оптимізації групових взаємовідносин, підвищення рівню згуртованості професійної команди, створення сприятливого соціально-психологічного клімату загалом є проведення соціально-психологічних тренінгів.

Саме поняття «тренінг» має кілька значень, зокрема: виховання, навчання, підготовка, тренування, розвиток. Тренінг – це метод активного навчання, спрямований на розвиток знань, умінь, навичок та соціаль-

них установок [4]. Робота під час тренінгу допомагає вирішувати різні проблеми, які можуть виникати в процесі функціонування групи. Окрім цього, учасники групи під час тренінгу можуть не тільки розібратися в різноманітних ситуаціях, які виникали або виникають у групі під час розв'язання різних завдань, але й краще зрозуміти свої почуття й переживання, що матиме позитивне значення для кожної конкретної особистості. Застосування тренінгових форм роботи дає змогу оцінити весь потенціал особистості: рівень та обсяг її компетенцій, які мають провідне значення в професійній діяльності, її здатність до взаємодії, до прийняття рішень тощо [10].

Соціально-психологічний тренінг (СПТ) являє собою активний груповий метод розвитку та вдосконалення особистості та спрямований на зміну тих чи інших особистісних характеристик і поведінки особистості, необхідних для роботи у колективі. Слід зазначити, що групова робота сприяє глибокій особистісній трансформації кожного учасника процесу. Основними параметрами соціально-психологічного тренінгу, які відрізняють його від інших форм групової роботи, є такі:

- тренінг проводиться із психічно здоровими людьми;

- відбувається активне залучення всіх учасників тренінгу до роботи;

- в процесі тренінгу вирішуються завдання щодо розвитку і вдосконалення індивідуально-психологічних якостей, які є необхідними для ефективного функціонування особистості загалом [1].

Сфера застосування соціально-психологічного тренінгу є досить широкою, зокрема, доцільним є його проведення з метою врегулювання міжгрупових та внутрішньогрупових відносин, управління процесами групової динаміки, управління окремими явищами і сторонами колективного життя, в якому формується відповідальне ставлення до виконання професійних завдань та праці [3].

Участь у соціально-психологічних тренінгах допомагає учасникам зміцнювати неформальні зв'язки в команді, створювати дружні відносини, вирішувати різні проблемні ситуації, підвищувати рівень особистісної відповідальності за прийняття спільних рішень.

У практичній психології є різноманітні форми соціально-психологічного тренінгу, які умовно можна поділити на три групи. Так, до першої групи СПТ належать тренінги, які орієнтовані на розвиток умінь та навичок у сфері спілкування, зокрема вміння вести дискусію, вміння вирішувати конфлікти, навички самопрезентації та ін. До другої групи СПТ належать тренінги, які націлені на поглиблення досвіду аналізу ситуації спілкування та взаємодії, тобто підвищення здатності аналізувати себе, партнера по комунікації, групової ситуації загалом. Третя група СПТ представлена тренінгами, які спрямовані на зміну особистісних мотивів поведінки учасників [4]. На нашу думку, під час розробки соціально-психологічного тренінгу для фахівців ІКТ-сфери, спрямованого на формування навичок

групової взаємодії, доцільною є інтеграція вищепредставлених форм.

Основними загальними цілями СПТ є: розвиток соціально-психологічної компетентності особистості, тобто здатності ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми; виявлення можливих психологічних проблем індивідів, що заважають ефективному особистісному функціонуванню; поліпшення суб'єктивного самопочуття і зміцнення психологічного здоров'я та благополуччя; сприяння процесу особистісного розвитку, реалізації творчого потенціалу, досягненню оптимального рівня життєдіяльності і відчуття особистісного успіху та гармонії. Відповідно, ключовими завданнями соціально-психологічного тренінгу виступають: 1) аналіз психологічних закономірностей, механізмів і ефективних способів міжособистісної та групової взаємодії; 2) оволодіння необхідними соціально-психологічними знаннями щодо специфіки спілкування та взаємодії в різних ситуаціях; 3) формування соціально-психологічних навичок учасників тренінгу; 4) розвиток здатності адекватно розуміти себе та інших [5].

До основних методів СПТ належать дискусійні методи, ігрові методи та методи, які засновані на невербальній активності учасників. У процесі розробки СПТ можна виокремити два основних підходи. У межах першого підходу спочатку визначається модель тренінгу відповідно до розроблених проблем, формується програма і для неї комплектується необхідна група. У межах іншого підходу першочергово визначаються проблеми або виявляється специфіка функціонування наявної соціальної чи професійної групи, а потім планується та проводиться тренінг [10].

Для того щоб організувати та провести якісний та ефективний соціально-психологічний тренінг, у професійній команді фахівців як ведучий має обов'язково виступати професійний психолог. Слід зазначити, що саме ці фахівці зможуть завдяки використанню різних методів, технік та прийомів об'єктивно оцінити особливості взаємодії в межах тієї чи іншої професійної команди, виявити перспективи для покращення показників згуртованості та психологічного клімату, в разі потреби скорегувати програму тренінгу відповідно до потреб та можливостей членів тієї чи іншої групи.

Отже, соціально-психологічний тренінг є одним із найбільш ефективних методів оптимізації взаємостосунків та злагодженості у взаємодії в межах колективу, що має важливе значення у процесі виконання різних професійних завдань.

Враховуючи специфіку діяльності фахівців ІКТ-сфери, а також особливості їх командної роботи, ми розробили програму соціально-психологічного тренінгу, метою якого стали підвищення згуртованості команди та побудова ефективної групової взаємодії у професійних командах фахівців ІКТ-сфери. Головними завданнями роботи були розвиток почуття відповідальності у кожного члена команди, формування довірливих взаємовідносин у команді, розуміння кожним учасником своєї ролі та функції у команді, створення та підтримання сприятливого психологічного клімату у команді. Програма тренінгу містить 8 занять, тривалість кожного 2 години. Враховуючи об'єктивні обставини сьогодення та той факт, що більшість професійних команд фахівців ІКТ-сфери нині працюють дистанційно, форма проведення тренінгу є дистанційною, але цей тренінг може бути також реалізований в умовах реального часу. Кожне заняття мало свою мету та певні етапи, зокрема це: привітання учасників тренінгу, налаштування на роботу, робоча фаза (реалізації мети заняття), емоційна розрядка, рефлексія (обговорення, підбиття підсумків заняття, отримання зворотного зв'язку).

Слід зауважити, що на початку проведення тренінгу обов'язковим є інформування учасників про мету, завдання тренінгу, роз'яснення правил роботи в групі, погодження групових цілей з індивідуальними цілями кожного члена тренінгової групи. Значна увага приділяється розгляду важливості групової взаємодії під час роботи команди над проектом.

Програма тренінгу має три основні блоки: 1) інформаційно-теоретичний; 2) діяльнісний; 3) рефлексивний. Відповідно до мети тренінгу та завдань нами було підбрано комплекс прав, які умовно можна поділити на чотири основні групи. Так, перша група вправ була спрямована на більш глибоке пізнання учасниками один одного, на формування інтересу один до одного не тільки, як до фахівця, але і як до особистості. Особлива увага під час виконання та обговорення вправ цієї групи приділяється виявленню того, як почуватися фахівець у команді, наскільки йому комфортно працювати, чи задоволений він своєю приналежністю до цієї команди. Друга група вправ була спрямована на формування та підтримання у членів групи мотивації на виконання спільної діяльності, оскільки, як відомо, фахівці ІКТ-сфери спільно працюють над розробкою різних проєктів. До третьої групи вправ увійшли вправи, які були спрямовані на формування згуртованості команди. Слід зазначити, що успішність виконання вправ цієї групи залежала від злагодженої роботи всієї команди, саме тому під час обговорення кожен з учасників мав змогу побачити та усвідомити, які фактори впливали на кінцевий результат виконаних завдань, а які, навпаки, перешкоджали їх виконанню. Четверта група вправ була орієнтована на формування сприятливого психологічного клімату в групі. Також під час тренінгу застосовуються вправи для розігріву групи, зняття психоемоційного напруження, покращення комунікації між членами групи.

Оцінка ефективності запропонованої програми тренінгу передбачає не тільки отримання зворотного зв'язку від учасників, але й проведення комплексної діагностики з використанням надійного та валідного психодіагностичного інструментарію, що дає змогу виявити рівень згуртованості команди, особливості психологічного клімату та характер групової взаємодії.

Висновки. Успішна діяльність компаній у ІКТ-сфері залежить не тільки від кваліфікації фахівців та

їх вміння і бажання працювати, але й від вміння ефективно взаємодіяти під час роботи над спільним проєктом. У зв'язку з цим доцільним є проведення з командами фахівців соціально-психологічних тренінгів, що позитивно впливатиме на збільшення неформальних зв'язків, створення довірливих відносин у команді, вирішення проблемних ситуацій, зняття напруження, прояснення для кожного учасника його ролі в команді. Окрім цього, соціально-психологічний тренінг сприяє розкриттю індивідуальності людини, що дає змогу

залишатися собою під час виконання різних командних завдань. Запропонований соціально-психологічний тренінг для фахівців ІКТ-сфери може виступати одним із методів покращення групової взаємодії у професійних командах, комунікації між учасниками, підвищення рівня групової згуртованості, оптимізації соціально-психологічного клімату.

Перспектива подальших досліджень полягає в запровадженні представленої програми соціально-психологічного тренінгу в роботі компаній ІКТ-сфери.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алимбиева Е. О. Психологический тренинг как средство повышения сплоченности коллектива организации. *Молодой ученый*. 2019. № 46(284). С. 383–384.
2. Астахов Д. В. Психологічні аспекти групової взаємодії фахівців інформаційно-комунікаційних технологій. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. Вип. 9. С. 14–20. DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.2>
3. Базалійська Н. П., Микитюк С. С. Удосконалення соціально-психологічного клімату на промисловому підприємстві. *Східна Європа: бізнес та управління*. 2017. Вип. 1(06). С. 24–31.
4. Горбатова Е. А. Теория и практика психологического тренинга : учебное пособие. Санкт-Петербург : Речь, 2010. 317 с.
5. Зенько Н. Н. Теория и методика тренинга. Общие основы организации : практическое пособие. Гомель : ГГУ имени Ф. Скорины, 2018. 47 с.
6. Зудова І. Ю., Котелевська А. В. Формування сприятливого соціально-психологічного клімату трудового колективу підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки* : електронне наукове фахове видання. 2017. Вип. 20. С. 341–344. URL: <http://global-national.in.ua/archive/20-2017/68.pdf>
7. Кравець І. М., Совира Н. Р. Соціально-психологічний клімат в трудовому колективі та шляхи його поліпшення “*Modernization of socioeconomic systems: the new economic conditions*” International scientific conference, Sept. 28th, 2016, Kielce, Poland: proceedings of the conference. Kielce : Baltija Publ. Pt. II. P. 73–76.
8. Оптимізація групової взаємодії в малих групах : посібник / за наук. ред. П. П. Горностая; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 126 с.
9. Орлова О. М. Особливості управління персоналом в ІТ-сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 11. С. 117–120.
10. Практикум із групової психокорекції : підручник / С. Д. Максименко, О. О. Прокоф'єва, О. В. Царькова, О. В. Кочкурова. Мелітополь : Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2015. 414 с.
11. Соціальна психологія : навч. посіб. / Н. Ю. Волянюк, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна та ін. ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
12. Холодницька А. В. Оптимізація соціально-психологічного клімату в колективі в сучасних умовах. Регулювання соціально-трудових відносин: сучасний стан та перспективи розвитку : колективна монографія / під заг. ред. І. І. Кичко. Ніжин : ФОП Лук'яненко В. В. ТПК «Орхідея», 2017. С. 94–105. URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/16453>

УДК 159.923.2:378.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.11>

Білозерська Світлана Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0001-9636-1756

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

VALUE ORIENTATIONS AS A COMPONENT OF THE PROFESSIONAL IMAGE OF A FUTURE TEACHER

У статті акцентовано увагу на ціннісних орієнтаціях як основній складовій частині професійного іміджу майбутнього вчителя, адже стратегія формування професійного іміджу вчителя є нині однією з провідних у вітчизняній освіті, оскільки в його структурі, як і в структурі особистості педагога, цінності займають особливе місце. Доводиться, що в структурі професійного іміджу ціннісні орієнтації постають внутрішнім каркасом всієї його структури.

Розкрито сутність поняття професійний імідж, виходячи з аксіологічних позицій. Обґрунтовано важливість аксіологічного підходу у спрямованості педагогічної діяльності на формування системи гуманістичних, соціальних, морально-духовних, професійних та особистісних ціннісних орієнтацій особистості, без якої неможливий особистісний та професійний розвиток майбутнього педагога.

Зосереджено увагу на аксіологічних орієнтирах, які дають змогу розкривати особистісний потенціал на основі цінностей та організувати процес конструювання професійного іміджу майбутнього педагога в рамках ціннісних координат, властивих українській освіті та культурі, а також акцентувати на ціннісному компоненті, що включає формування особистісних якостей, відповідних педагогічній діяльності.

Розглянуто процес створення іміджу як складної комплексної діяльності, значна частина якої здійснюється в просторі внутрішнього світу людини. Сутність ж педагогічної діяльності полягає в тому, що вона не може бути тільки для себе, її сенс у переході діяльності «для себе» в діяльність для іншого, в залученні іншого до цінностей культури, у сприйнятті іншого як цінності. Природний і усталений механізм формування професійного іміджу дає змогу визначати його як спеціально сформований образ, як результат діяльності когнітивної та афективної сфери майбутнього педагога.

Доведено, що імідж аксіологічно орієнтованого майбутнього педагога, його психологічні та візуальні характеристики, які виявляються в педагогічній діяльності, говорять про готовність майбутнього педагога до самоствердження, самоактуалізації, самовизначення.

Ключові слова: аксіологізація, аксіологічний підхід, педагогічна діяльність, професійний імідж, цінності, ціннісні орієнтації.

The article focuses on value orientations as a major component of the professional image of a future teacher, since the strategy of forming the professional image of a teacher is today one of the leading in the national education, because in its structure, as well as in the structure of the teacher's personality, values have a special place. It is argued that value orientations appear in the professional image as the internal framework of its entire structure.

The essence of the concept of professional image is revealed, proceeding from axiological viewpoint. It is the axiological approach that directs pedagogical activity to the formation of a system of humanistic, social, moral and spiritual, professional and personal value orientations of the individual, without which personal and professional development of the individual is impossible.

Given the need to solve psychological and pedagogical problems in the process of image formation, the axiological approach allows to reveal personal potential on the basis of values and organize the process of constructing the professional image of the future teacher within the values of Ukrainian education and culture, as well as focus on the value component which includes the formation of personal qualities related to pedagogical activities.

The process of image creation is a complex activity, a significant part of which is carried out in the sphere of the person's inner world. The essence of pedagogical activity is that it cannot be only for itself, its meaning is in the transition of activity "for oneself" into activity for another, in the involvement of that other in the values of culture, in the perception of others as a value.

The natural and established mechanism of formation of professional image allows us to define it as a specially formed image, as a result of activity of cognitive and affective sphere of the future teacher. The image of the axiologically oriented teacher, his psychological and visual characteristics, which are manifested in pedagogical activity, speak about the readiness of the teacher for self-affirmation, self-actualization, and self-determination.

Key words: axiologization, axiological approach, pedagogical activity, professional image, values, value orientations.

Проблема цінностей неминуче виникає в ті історичні епохи, коли суспільна ідеологія терпить кризу. Саме це і спостерігається нині в сучасному українському суспільстві, де відбуваються складні і суперечливі процеси, пов'язані зі зміною їхніх сутнісних характеристик. Характерна особливість цих процесів полягає в тому, що вони пов'язані з ламкою світогляду, переоцінкою і переосмисленням сформованої системи поглядів і цінностей. Проте в перехідні кризові періоди розвитку виникають нові ціннісні орієнтації, нові потреби та інтереси, а на їхній основі перебудовуються і якості особистості. Орієнтирами у великому потоці зовнішньої інформації про соціальні явища суспільства виступають цінності, які визначають вибір ставлення людини до соціуму, до його професійної реалізації, характеризуючи її життєву позицію, спрямованість прагнень, а також сумірність потреб і способів їх задоволення.

Можна стверджувати, що без ціннісного підходу не може існувати суспільство. Саме тому соціальним замовленням суспільства є активна особистість, яка творчо мислить і готова до ініціативної, соціальної, освітньої та професійної діяльності. Тобто українському суспільству потрібні спеціалісти, в яких уже сформовано професійний імідж належного рівня. З огляду на це в теорії і практиці педагогічної освіти в центрі уваги стали питання формування професійного іміджу майбутнього вчителя, який базується на гуманістичному розвитку особистості, вихованні її духовних цінностей.

Вибір саме аксіологічного підходу як методологічної основи формування професійного іміджу майбутніх учителів дає змогу визначити зміст цього процесу як систему цінностей, опанування яких потенційно спрямоване на реалізацію ціннісно-світоглядного складника розвитку педагогічної освіти в Україні, утвердження функціональності й універсальності гуманістичних ідей. Цей підхід проявляється в необхідності формування системи гуманістичних соціально-моральних ціннісних орієнтацій особистості, без якої неможливий розвиток суспільства, а також соціальний та професійний розвиток особистості. У випускника має скластися закінчена стійка система ціннісних орієнтацій, яка надалі іманентно визначатиме його життєвий і професійний шлях.

Водночас необхідно зауважити, що становлення особистості сучасного педагога в гармонії із загальнолюдськими цінностями і культурою залежить від ціннісних підстав освіти. Тому нині формування професійного іміджу на основі ціннісного підходу в умовах професійного навчання є досить актуальним.

Проблема функціонування ціннісної системи в освіті, аксіологічні аспекти в підготовці майбутнього вчителя, які є передумовою формування професійного іміджу вивчалися такими українськими вченими, як М. Боришевський, В. Бондаренко, Т. Калюжна, І. Ткачова. На думку вчених, саме цінності додають стійкості особистості педагога, визначають моральні принципи, спрямовують інтереси і потреби, регулюють мотиваційну сферу, що є важливим у формуванні професійного іміджу [2; 7; 13].

У науковій літературі значення терміна «професійний імідж» часто розкривається як уявлення про людину як про фахівця, професіонала своєї справи. Е. Бекетов вважає: «Професійний імідж – це персоніфікований образ професії, тобто узагальнений, емоційно забарвлений образ типового професіонала, що має символічний характер і психологічний вплив на оточуючих» [2, с. 196]. Професійний імідж, на думку А. Калюжного, – це «образ людини, який визначається професійними характеристиками, що має як позитивну, так і негативну сторони» [9, с. 14].

Як соціальний феномен, імідж майбутнього педагога розрахований на соціальні та етичні очікування, задоволення потреб суб'єктів педагогічного процесу. У соціально-педагогічній взаємодії професійний імідж забезпечує його носію оволодіння певними парадигмами-еталонами-зразками позитивного іміджу, що призводить до успіху, тоді як відсутність іміджу призводить індивіда до невдачі. Таким чином, імідж вчителя – не просто психічний образ професії, стереотип свідомості як відображення реальності, а попередньо принципово оброблена з метою мінімізації негативних рис та максимізації позитивних якостей майбутнього професіонала модель особистості вчителя, цілеспрямований змодельований еталон-зразок, що утворюється в певній соціокультурній ситуації.

На наш погляд, оволодіння зазначеними характеристиками та постійне їх вдосконалення дає змогу організувати процес конструювання професійного іміджу в рамках ціннісних координат.

За результатами дослідження сутності концепції цінностей І. Ткачова доходить висновку, що цінності – це сукупність реальних об'єктів (знарядь та засобів праці, споживчих товарів і т. д.) та абстрактних ідей, що мають велике значення для суспільства або особистості. Цінності виникають у практичній діяльності людей, коли вони не тільки вивчають властивості природних та соціальних явищ, але й намагаються оцінити їх із позиції встановлення їхньої користі для свого життя. Для розвитку особистості вони, з одного

боку, є основою формування індивідуальних життєвих пріоритетів, з іншого – виконують функцію регулятора соціальної взаємодії з іншими людьми. Система індивідуальних людських цінностей є результатом засвоєння нею провідних цінностей суспільства, але цей процес не може бути механічним перенесенням соціальних цінностей у людську свідомість, а є складним, багатограним [13].

Зазначимо, що багатогранність трактування центрального для аксіології поняття «цінність» зумовлена неоднозначністю у вирішенні проблеми об'єктивного-суб'єктивного, матеріального-ідеального, індивідуального-громадського щодо характеристики ціннісної системи. В. Абушенко зазначає: «Конструктивність поняття цінність пов'язана насамперед із розробкою типологій цінностей на рівні «ідеальних типів», що забезпечує роботу зі створення емпіричних типологій. У цих випадках цінності визначаються як будь-який предмет, матеріальний або ідеальний, ідея або явище, щодо яких індивіди або групи займають позицію оцінки, приписуючи їм важливу роль у своєму житті, і прагнення до володіння якими відчують як необхідність, або як ті, до яких прагнуть як до мети або розглядають як засіб досягнення мети, або як предмет будь-якої природи, який має значимість для суб'єкта та здатність задовольняти його потреби» [1, с. 56].

В. Сластьонін та Г. Чижакова узагальнюють, що у вітчизняній філософській літературі цінність визначається як здатність речей чи ідей виступати засобом задоволення потреб окремих індивідів і соціальних груп, значення речей, ідей для життя предмета, специфічна форма виявлення відносин між суб'єктом і об'єктом із метою задоволення потреб суб'єкта, специфічні знання в структурі індивідуальної та суспільної свідомості, які є орієнтирами особистості та суспільства [11]. Нам імпонує авторське визначення цінностей як специфічних утворень у структурі індивідуальної свідомості, які є ідеальними моделями та орієнтирами діяльності особистості.

Актуальність вивчення цінностей особистості в рамках професійної підготовки визначається тим фактом, що вони є фундаментом її спрямованості і світоглядної позиції в соціальному та професійному розвитку та входять у структуру професійного іміджу вчителя. Своєю чергою цінності відображають структуру, специфіку мотивів і ціннісних орієнтацій педагогічної діяльності, рівень розкриття творчого потенціалу, задоволеність повнотою реалізації професійних знань, здібностей, потреб, можливості самовираження особистості, ступінь усвідомлення власної необхідності

як суб'єкта культурного розвитку, потребу в самоосвіті і саморозвитку.

Однією з найвідоміших наукових позицій із цього питання є концепція І. Ісаєва, який виділив три ієрархічні рівні в системі педагогічних цінностей. Перший рівень – це соціально-педагогічні цінності, що поєднують ідеї, принципи, норми, правила, що регулюють освітню діяльність та спілкування. Вони сконцентровані в суспільній свідомості у формі моралі, педагогічної етики, філософії освіти та ін. Другий рівень складається з професійних та групових цінностей. Ця група є сукупністю ідей, концепцій, норм, що регулюють професійно-педагогічну діяльність щодо самостійних професійних груп, колективів, освітніх установ різного типу. Цей набір є цілісною когнітивно-активною системою, що характеризується стабільністю і циклічністю. Третій рівень – індивідуально-особистісні цінності, які є складним соціально-психологічним утворенням, що поєднує цільову і мотиваційну спрямованість орієнтацій [6]. Спираючись на думку вченого, можна говорити, що кожен майбутній педагог, асимілюючи суспільно-педагогічні та професійно-групові цінності, розбудовує власну особистісну систему цінностей.

Без звернення до цінностей, механізмів і технологій переведення суспільних цінностей в особистісні неможливе формування іміджу майбутнього фахівця. Цінності визначають змістовну основу професійної освіти, де освітній процес – це передача не будь-якого, а значимого знання, що володіє певною цінністю і має бути усвідомленим і осмисленим особистістю. Університетська освіта має сприяти тому, щоб для кожного студента ці цінності відповідали змісту його життя, при цьому активуючи внутрішній аксіологічний потенціал особистості, пропонуючи йому гуманізм і творчу свободу при виборі засобів і методів самовиховання, саморозвитку та самоосвіти.

За словами Н.Ф. Голованова, «для освіти в рамках аксіологічного підходу надзвичайно важливим є розуміти, що у світі цінностей сама соціокультурна реальність, життя людини та суспільства є об'єктивною. Життєві цінності стають змістом виховання; розвитку; навчання, образно кажучи, саме вони спрямовують підрастаюче покоління і вирішують проблему «як жити?»» [5, с. 98].

Аксіологічний підхід ґрунтується на процесі осмислення й оволодіння різними цінностями. Саме вони забезпечують цілісність і стійкість особистості, утворюють загальну спрямованість її інтересів і прагнень, певну ієрархію індивідуальних переваг, формують рівень бажань особис-

тості, тому так важливо сформувати в майбутнього педагога ціннісну систему. Однак цінності мають і особистісні прояви – ціннісні орієнтації (ставлення, переконання, інтереси, прагнення, бажання, наміри). Саме ціннісні орієнтації визначають ставлення особистості до навколишнього світу і до неї самої. Ціннісні орієнтації можна визначити як спрямованість суб'єкта на діяльність та певні цінності, які можуть формуватися в процесі цієї діяльності.

Такий підхід зумовлює процес формування професійного іміджу майбутнього вчителя як ціннісно зорієнтованої діяльності. З урахуванням цих положень особливого значення набуває ціннісно-мотиваційний компонент підготовки. Водночас формування когнітивно-процесуального компонента діяльності (знання, вміння, навички) також зумовлене ціннісними орієнтаціями особистості.

На думку В. Сластьоніна, система ціннісних орієнтацій вчителя виступає як один зі структурних утворень його професійного і особистісного розвитку. У структурі професійно педагогічної діяльності вченим охарактеризовано такі педагогічні цінності: цінності-цілі, які визначають концепцію особистості майбутнього педагога в сукупності Я-особистісного і Я-професійного; цінності-засоби як концепція педагогічного спілкування, техніки і технології, інноватики та ін.; цінності-відносини, які розкривають всю сукупність відносин педагогічного процесу і формування позиції щодо професійно-педагогічної діяльності; цінності-якості, представлені багатогранністю діяльних, поведінкових якостей особистості; цінності-знання, які визначають особистісну і професійну компетентність майбутнього педагога. Як домінуючі визначаються цінності-цілі – логічний фундамент сенсу професійної діяльності [12].

Три ієрархічні рівні в системі ціннісних орієнтацій особистості виділяє С. Бубнова. Вони відповідають трьом рівням вивчення: 1) найбільш узагальнені, абстрактні цінності: духовні, соціальні, матеріальні; 2) цінності, що закріплюються в життєдіяльності та виявляються як властивості особистості: товариськість, допитливість, активність, домінантність тощо; 3) найбільш характерні способи поведінки особистості як засобу реалізації та закріплення цінностей-властивостей [4].

Поряд із багаторівневістю, що проявляється в їхній ієрархічній будові, надзвичайно важливою властивістю системи ціннісних орієнтацій є її багатовимірність, яка полягає в тому, що «критерій їхньої ієрархії – особистісна значимість – включає різні змістовні аспекти, зумовлені впливом різних типів та форм соціальних відносин» [4, с. 40].

По суті, молода людина нині опиняється в точці перетину кількох ідентифікаційних полів: традиційної культури і сучасної, етнічної та полікультурної, патріархальної і феміністської, професійної та сімейно-побутової і т. д. У кожній із них відбувається «перегляд ієрархії цінностей, зумовлений опозицією аксіологічних форм свідомості і діяльності до раціоналізованих форм освоєння дійсності» [10 с. 13]. Під цими раціоналізованими формами освоєння часто розуміються вироблені століттями традиції і норми, які мають культурну зумовленість. Їх засвоєння є невід'ємною частиною процесів інкультурації та соціалізації особистості. Саме професійна освіта виконує функцію вторинної соціалізації й інкультурації особистості у світі професії.

Ми схиляємося до думки науковців, згідно з якою цінність пронизує всі площини людської психіки – від потреб до ідеалів, містить реальний компонент поведінки. Цінності є своєрідним орієнтиром руху особистості та соціуму, сприяють їхній трансформації, визначають «майбутнє обличчя» суспільства. Це пов'язано з тим, що «привласнення» особистістю цінностей соціуму сприяє формуванню системи, що самоорганізовується, породжує психічні новоутворення та спирається на них під час переходу на якісно новий суб'єктний рівень. Цінності є реальним життєвим ресурсом особистості, який формує цілі й сенс життя, а також забезпечує реалізацію суб'єктності особистості як цілісної психологічної системи.

Повний цикл формування ціннісних орієнтацій у педагогічному вузі може містити такі етапи: уявлення студентів про цінності; усвідомлення власних ціннісних орієнтацій; прийняття ціннісної орієнтації; реалізація ціннісних орієнтацій у педагогічній діяльності та поведінці; закріплення ціннісної орієнтації в орієнтації особистості та перехід її у статус якості особистості, тобто у своєрідний потенційний стан; актуалізація потенційної ціннісної орієнтації, що виявляється в якостях особистості майбутнього вчителя.

Нам імпонує наукова думка Т. Калужної про те, що процес інтерналізації ціннісних орієнтацій, здійснюваний у розвитку на основі позитивно значимих цінностей, переходить від можливості усвідомлення вербально вираженої цінності до її внутрішнього засвоєння з урахуванням позитивного емоційного сприйняття, потім до можливості її реалізації, консолідації і навіть до здатності актуалізувати значущі для діяльності та поведінки ціннісні орієнтації [7].

Отже, ціннісні орієнтації – це порівняно стійке соціально зумовлене, вибіркоче ставлення

людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ та ідеалів, що розглядаються як об'єкти, цілі чи засоби задоволення потреб життєдіяльності особистості [15]. Вони проявляються в певній спрямованості свідомості та поведінки, є їхнім орієнтиром, визначаючи структуру професійного іміджу.

Розглядаючи імідж як емоційно забарвлений стереотип сприйняття образу вчителя у свідомості вихованців, колег, соціального оточення, масової свідомості, А.А. Калюжний зазначав, що в процесі його формування реальні якості тісно переплітаються з тими, які приписуються йому оточуючими [9].

Однак при такому підході не враховується компонент професійної освіти, який відповідає за формування особистості фахівця, що володіє впорядкованою системою ціннісних орієнтацій, що є основою для становлення професійних орієнтацій, під якими розуміються орієнтації на реалізацію професійних цілей і завдань у контексті їх ціннісного розгляду. Це дає змогу осмислити роль цінностей як визначального початку педагогічної діяльності і об'єктивно вимагає ініціювати пошук нової ціннісної парадигми. Вона дасть змогу по-новому визначити цілі, принципи і зміст освіти майбутніх фахівців, буде перешкоджати деформації ідеї гуманізації в практиці її реалізації. Орієнтація на цю тенденцію актуалізує інтеграцію ціннісних підстав традиційної та інноваційної професійної педагогічної освіти.

Теоретико-методологічний аналіз проблеми формування професійного іміджу дає змогу уявити кроки в реалізації ціннісного (аксіологічного) потенціалу в освіті студентів вузу і формування їхньої культури.

По-перше, великі можливості закладені в самому освітньо-педагогічному процесі, який розуміється як послідовний ряд порівняно самостійних і взаємопов'язаних етапів передачі і засвоєння знань і цінностей. Звісно ж, кожен окремий етап і взаємозв'язок між ними мають включати елементи вільного вибору, що поширюються і на цінності, яким віддається перевага.

По-друге, задовольнивши первинний інтерес до предмета, студент за допомогою викладача йде далі, тобто починає виявляти себе рефлексивний бік свідомості, підключається творчий і моральний потенціал.

По-третє, виявляється власне особистісний рівень відносин між студентом та викладачем, активізація і стимуляція зусиль із самоосвіти й самовиховання.

По-четверте, оскільки провідним суб'єктом аналізованого процесу виступає викладач, наяв-

ність і ступінь ціннісних орієнтацій в освітньому процесі залежать від професійних і моральних якостей останнього. Викладач інтерпретує подію або явище як буття цінності.

По-п'яте, у зміст самого навчального матеріалу мають входити адекватні теоретичні уявлення (філософія, аксіологія). Ціннісний стрижень світогляду в такому разі буде досить міцним і надійним.

По-шосте, ціннісно-оцінний зв'язок виникає тоді, коли в системі «викладач-студент» студент не відволікається від своїх переживань, емоцій, а навпаки, прагне їх врахувати, спирається на особисту емоційну реакцію на те, що значиме для нього.

Таким чином, процес формування професійного іміджу необхідно розглядати з позиції його позитивного впливу на гармонізацію суб'єкт-суб'єктних відносин у системі «викладач – студент» та якісну характеристику авторитету педагога. З огляду на це В.Н. Черепанова визначає імідж педагога як інтегративну характеристику зовнішнього та внутрішнього змісту особистості вчителя [14].

Так, зовнішній вигляд допомагає людині звернути на себе увагу. Вчитель усім своїм зовнішнім виглядом має прихилити до себе учнів і дорослих. У манері одягатися проявляється одне з головних правил: гарно виглядати – значить виявляти повагу до оточуючих. Це означає, що вимоги до зовнішнього вигляду людини допомагають педагогові поліпшити професійний імідж.

Проте провідний складник професійного педагогічного іміджу – це внутрішня відповідність образу професії. Тут має бути увазі внутрішнє ухвалення майбутнім педагогом цінностей, вироблення особистісних якостей, відповідних професії вчителя. Цьому сприятимуть адекватна самооцінка, впевненість у собі, соціальна та особиста відповідальність, бажання змінюватись і постійно самовдосконалюватись.

З психологічного погляду інтерес становить структура іміджу, розроблена В.Н. Черепановою, яка виділяє два взаємопов'язаних складники у структурі іміджу: статичне ядро (Я-концепція, цінності, установки, знання, вміння) та більш рухливу зовнішню частину (візуальний, аудіальний, ольфакторний та кінестетичний образи). Ядро іміджу включає кілька рівнів: 1) поверхневий (містить знання про імідж, уявлення про шляхи його формування); 2) соціально фіксовані установки, що складаються на основі знань та уявлень і впливають на набір цих даних; 3) система ціннісних орієнтацій, які є основою формування іміджу; 4) глибинний (Я-концепція; цінності інтегруються в особистість, якщо не вступають у суперечність з Я-концепцією) [14, с. 115].

Внутрішня складова частина професійного іміджу – це внутрішній світ людини, уявлення про її духовний та інтелектуальний розвиток, інтереси, цінності, її особистість загалом. Професійно значущими для майбутнього педагога є такі основні групи особистісних якостей:

- 1) якості, що дають змогу розуміти внутрішній світ учнів, співпереживати йому;
- 2) якості, що забезпечують володіння собою;
- 3) якості, що сприяють активному впливу на учня.

Теоретичний аналіз проблеми дає змогу стверджувати, що найважливішим елементом внутрішньої структури професійного іміджу є ціннісні орієнтації. Ми розглядаємо ціннісні орієнтації як складні утворення, що увібрали в себе різні рівні і форми взаємодії громадського та індивідуального в особистості, певні форми взаємодії внутрішнього і зовнішнього для особистості, специфічні форми усвідомлення особистістю навколишнього світу, свого минулого, сьогодення і майбутнього, а також суті власного Я.

Ціннісні орієнтації визначають духовний стрижень майбутнього педагога, виражають його ставлення до світу і до самого себе, впливають на спрямованість та зміст соціальної активності, наповнюють життя змістом. Вони становлять основний канал засвоєння студентами духовної

культури суспільства та аксіологічних знань, є системотворчим елементом світогляду.

Формування власної системи цінностей є основою формування професійного іміджу майбутнього вчителя. Ця система включає цінності, пов'язані з утвердженням особистістю соціальної ролі в професійному середовищі (визнання оточенням, престиж тощо), цінності, що задовольняють потребу в педагогічному спілкуванні та розширюють його коло (спілкування з дітьми, колегами, батьками, обмін досвідом тощо), цінності, які спрямовані на саморозвиток творчої особистості (розвиток професійних і творчих здібностей, самовдосконалення тощо), цінності, що дають змогу самореалізуватися (втілення власних ідей тощо), і цінності, що дають змогу задовольнити прагматичні потреби (заробітна плата, відпустки, кар'єрний ріст тощо).

Отже, в основі професійного іміджу майбутнього педагога є процес оволодіння ціннісними орієнтаціями, а ідеал педагога є одним з їх проявів. Таким чином, можна стверджувати, що формування іміджу майбутнього педагога – це професійна вимога. Необхідність включення аксіологічного підходу до змісту професійної підготовки впливає як із сутності поняття «імідж педагога», так і з його структури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абушенко В. Л. Постсоветская социология: мультипарадигмальность и «тоска» по теоретическому синтезу. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2013. № 4. С. 54–68.
2. Бекетова Е. А. К вопросу о специфике профессионального и индивидуального имиджа учителя. *Имиджелогия – 2005 : феноменология, теория, практика* : материалы третьего Международного симпозиума по имиджелогии / под ред. Е. А. Петровой. Москва : РИЦ АИМ, 2005. С. 192–196.
3. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 144–150.
4. Бубнова С. С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система. *Психологический журнал*. 1999. Т. 20. № 1. С. 36–44.
5. Голованова Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 272 с.
6. Исаев И. Ф. Теория и практика формирования профессиональной педагогической культуры преподавателей высшей школы. Москва : Белгород, 1993. 219 с.
7. Калюжна Т. Г. Педагогічна аксіологія в умовах модернізації професійно-педагогічної освіти : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 128 с.
8. Калюжный А. А. Психология формирования имиджа учителя. Москва : Владос, 2004. 22 с.
9. Калюжный А. А. Технология построения имиджа учителя. *Гуманитарное образование в школе : теория и практика*. 2004(а). № 5. С. 13–19.
10. Леонтьев Д. А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени. *Психологическое обозрение*. 1998. № 1. С. 13–25.
11. Слостенін В. А. Введение в педагогическую аксиологию : учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2003. 192 с.
12. Слостенін В. А. Аксиологические основы педагогики. Москва : Школа-Пресс, 1998. 512 с.
13. Ткачова І. О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : монографія. Луганськ : ЛНПУ ім. Тараса Шевченка; Харків : Каравела, 2006. 300 с.
14. Черепанова В. Н. Курс лекций по имиджелогии : учебное пособие. В 2 ч. Ч. 1. Тюмень : ТюмГНГУ, 2002. 186 с.
15. Шаров А. А. Исследование ценностных ориентаций. URL: <http://psychology.net.ru>

УДК 316.061.213(477.72)

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.12>

Бурлачук Леонід Фокович,

доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри клінічної психології
Київського інституту сучасної психології та психотерапії
ORCID ID: 0000-0002-3704-8847

Лисенко Ірина Павлівна,

доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри клінічної психології
Київського інституту сучасної психології та психотерапії
ORCID ID: 0000-0002-2749-3461

Завязкіна Наталія Володимирівна,

доктор психологічних наук,
професор кафедри клінічної психології
Київського інституту сучасної психології та психотерапії
ORCID ID: 0000-0001-5565-8959

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗЛАДІВ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ ТА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINATION OF AUTISTIC SPECTRUM DISORDERS IN HISTORICAL CONTEXT AND AT THE PRESENT STAGE

У статті розглянуті основні етапи формування підходів щодо визначення та вивчення розладів аутистичного спектра (РАС). РАС розглядається як розлад нейророзвитку, який характеризується соціальними та комунікативними дефіцитами та повторюваною поведінкою. Здебільшого РАС дебютують у ранньому дитинстві та мають значний негативний вплив на особистість дитини, членів її родини та якість життя загалом. За частотою РАС займають четверте місце серед різноманітних видів хронічної нервово-психічної патології в дітей. В Україні зареєстровано понад 7000 дітей та підлітків із РАС. Незважаючи на те, що з часом поведінка осіб із РАС може бути адаптована до життя в суспільстві, ці розлади справляють значний вплив на якість життя, соціальну взаємодію та майбутнє як дітей та дорослих, так і їхніх родин. За даними більшості досліджень, у разі своєчасної та ранньої комплексної діагностики та психологічної корекції, ці розлади можуть бути пом'якшені і більшість таких дітей можуть досягти рівня соціалізації, необхідного для життя в суспільстві. Сучасні уявлення щодо причин і механізмів РАС базуються на численних даних, які свідчать про наявність вираженої патології на різноманітних рівнях організму, від психічного та нейрофізіологічного до нейрохімічного й анатомічного, а також на результатах генетичних досліджень. У психологічній світовій практиці наявна значна кількість емпіричного матеріалу, корекційних методів та методик допомоги дітям із розладами аутистичного спектру. Описані методи корекційного впливу різняться залежно від теоретичних позицій дослідників, їхніх поглядів на етіопатогенез аутизму. Незважаючи на це, більшість із них може бути взята за основу розробки ефективної вітчизняної системи корекції та реабілітації дітей з аутизмом із метою забезпечення адекватного психолого-педагогічного супроводу цієї категорії осіб. Питання про РАС розглядаються більш ніж півстоліття. Залежно від наукового напрямку, їх верифікують як симптом, синдром, хворобу або патологію розвитку. Це відображено й у міжнародних класифікаціях хвороб, де аутистичні розлади визначено серед найрізноманітніших порушень розвитку.

Ключові слова: розлади аутистичного спектра, психодіагностика, якість життя, психокорекція, реабілітація.

The main stages of formation of approaches to the definition and study of autism spectrum disorders are considered in the article. RAS is considered a disorder of neurodevelopment, characterized by social and communicative deficits and repetitive behavior. In most cases, ASDs debut in early childhood and have a significant negative impact on the child's personality, family members and quality of life in general. According to the frequency of RAS, they rank fourth among various types of chronic

neuropsychiatric pathology in children. More than 7,000 children and adolescents with ASD are registered in Ukraine. Although over time, the behavior of people with ASD can be adapted and adapted to life in society, these disorders have a significant impact on quality of life, social interaction and the future for both children and adults and their families. According to most studies, with timely and early comprehensive diagnosis and psychological correction, these disorders can be alleviated and most of these children can reach the level of socialization necessary for life in society. Modern ideas about the causes and mechanisms of ASD are based on numerous data that indicate the presence of severe pathology at various levels of the body, from mental and neurophysiological to neurochemical and anatomical, as well as the results of genetic research. In psychological world practice there is a significant amount of empirical material, correctional methods and techniques to help children with autism spectrum disorders. The described methods of corrective action differ depending on the theoretical positions of researchers of their views on the etiopathogenesis of autism. Nevertheless, most of them can be used as a basis for developing an effective domestic system of correction and rehabilitation of children with autism in order to provide adequate psychological and pedagogical support for this category of people. Issues of RAS have been considered for more than half a century. Depending on the scientific field, they are verified as a symptom, syndrome, disease or pathology of development. This is reflected in the international classifications of diseases in which autistic disorders are identified among a variety of developmental disorders.

Key words: *autism spectrum disorders, psychodiagnostics, quality of life, psychocorrection, rehabilitation.*

Розлади аутистичного спектра (далі – РАС), як загальний розлад психічного розвитку, простежуються у 4–5 випадках на 10 000 дітей (0,04–0,05%). За частотою РАС займають четверте місце серед різноманітних видів хронічної нервово-психічної патології в дітей. В Україні зареєстровано понад 7000 дітей та підлітків із РАС. Незважаючи на те, що з часом поведінка осіб із РАС може бути адаптована до життя в суспільстві, ці розлади справляють значний вплив на якість життя, соціальну взаємодію та майбутнє як дітей та дорослих, так і їхніх родин.

РАС розглядається як розлад нейророзвитку, який характеризується соціальними та комунікативними дефіцитами та повторюваною поведінкою. Здебільшого РАС дебютують у ранньому дитинстві та негативно впливають на особистість дитини, членів її родини та якість життя загалом [1–4].

За даними більшості досліджень, у разі сучасної та ранньої комплексної діагностики та психологічної корекції ці розлади можуть бути пом'якшені і більшість таких дітей можуть досягти рівня соціалізації, необхідного для життя в суспільстві.

Тривалий час аутичні діти були позбавлені доступних для інших осіб форм допомоги. Лише у 70–80-х роках ХХ століття були зроблені перші кроки у напрямі напрацювання адекватної моделі допомоги особам з аутизмом.

Загальновідомо, що найбільш ефективною є робота через мотивацію дитини. Здобуті навички підлягають швидкій інтеріоризації, якщо це потрібно самій дитині, а не тільки її оточенню. Тому психокорекційна робота має враховувати зацікавленість самої дитини. Певні обмеження в діяльності дитини, за умови правильного впливу, можуть стати базою для формування її позитивних навичок. Так, дослідження Патріссії Хоулін 2009 року [5; 6] показало, що 1/3 дорослих людей із РАС, маючи обмеження в певних видах діяль-

ності, демонстрували видатні здібності в одній і більше сферах в інших видах діяльності. Така ситуація зумовлює важливість дослідження сильних сторін дітей із РАС та створення відповідних методик та заходів щодо психокорекції.

У країнах Західної Європи, Сполучених Штатах Америки та Японії підходи до корекції осіб із РАС характеризуються великою різноманітністю, що, зокрема, було відображено ще в 1995 році в довіднику Національного аутистичного товариства Великобританії «Підходи до корекції аутизму». Він включає більше 70 пунктів. Практичне значення серед них мають оперативне навчання (на основі біхевіоральної психології) і програма ТЕАССН. У Великобританії фахівцям було рекомендовано кілька методик впливу на дитину, а саме: оперативне навчання, групова терапія, метод вибору, програма ТЕАССН тощо [7; 8]. Л. Мотрон запропонував змінити акценти в наданні психологічної допомоги дітям із РАС та зосередити взаємодію з батьками на збагаченні несоціальних інтересів дитини замість збагачення типових соціально-комунікативних передумов інформації. Він вважає, що діяльність, яка буде проводитися паралельно з дитиною, буде заснована на спільних інтересах та сприятиме розвитку соціальної взаємодії [9; 10].

У становленні теорії аутизму зазвичай виділяють такі етапи.

Донозологічний етап (кінець ХІХ – початок ХХ ст.), до якого зараховують окремі згадки про дітей із прагненням до самотності та втечі. Одним із перших, хто привернув увагу на малих дітей із тяжкими психічними порушеннями та вираженими відхиленнями, затримкою і розладами процесу розвитку, був психіатр Г. Маудслей (1867), який розглядав такі розлади як «психози».

ІІ етап – «*доканнерівський*» – у розвитку проблеми аутизму охоплює 20–40-ві роки ХХ сторіччя. Він характеризується виявленням у дітей

так званої «шизоїдії». Саме в цей період виникає термін «аутизм» (грец. “*autos*” – сам). У наукову термінологію психіатрії його ввів Е. Бльойлер (1920), який трактував аутизм як симптом шизофренії та розглядав його як відчуження від реальності з наявністю внутрішнього життя, «особливого світу мрій і фантазій». У працях Е. Бльойлера (а згодом і Л. Каннера) йшлося про замкнених дітей, хоча пізніші дослідження, проведені з метою виявлення соціальних ознак аутизму (С. Байрон-Кохен, Л. Бобкович, Л. Вінг, Дж. Глатзель, Б. Кауфман, Е. Мінковські, П. Рандел, Б. Рімланд, Е. Шоплер, Т. Яшімото), засвідчили, що назва неповною мірою відображає зміст поняття, оскільки багатьох аутистичних дітей можна охарактеризувати як «активних», але «дивних», однак не замкнених [8; 11; 12].

На думку Е. Мінковські (1927), аутизм є наслідком порушення «вітального» інстинкту. У роботах Саллівана (1953) аутизм розглядається як наслідок регресу на ранньому рівні психічного онтогенезу.

Слід підкреслити, що такі нетотожні поняття, як «аутизм», «аутистичний розлад», «аутистичний синдром», «аутистичне мислення», «аутистична поведінка», довгі роки вживали як синоніми, що зумовлювало серйозні кваліфікаційні та діагностичні труднощі.

III етап називають «каннерівським» (40–80-ті роки ХХ ст.). У цей період публікуються фундаментальні праці з проблем дитячого аутизму, одним із ключових авторів яких був Л. Каннер (1943). У своїх працях він описує особливі стани в дітей, що проявляються з перших років життя та зумовлені значною самоізоляцією. Він пропонує назвати ці стани «раннім дитячим аутизмом». Концепція раннього дитячого аутизму Каннера відрізнялася від бльойлерівського трактування аутизму, незважаючи на те, що у витоках цієї концепції лежали найвідоміші дослідження аутизму при шизофренії, проведені в Європі та США [13; 14]. Л. Каннер вважав, що синдром раннього дитячого аутизму частіше трапляється в дітей, ніж це вважалось раніше, і що ранній дитячий аутизм помилково розглядали як розумову відсталість або дитячу шизофренію. Він виділяє п'ять основних критеріїв дитячого аутизму: глибоке порушення контакту з іншими людьми; нав'язливе прагнення до одноманітних форм активності; поглинутість предметами, які крутяться; мутизм, або мовлення, не спрямоване на міжособистісне спілкування; високий когнітивний потенціал.

На підставі великої кількості спостережень Л. Каннер доходить висновку, що одними з головних критеріїв дитячого аутизму є глибоке порушення контакту з іншими людьми та нав'язливе прагнення

до одноманітних форм активності (від трьох інших критеріїв як основних він відмовляється).

Складні й різні психопатологічні симптоми в клініці дитячого аутизму були підставою для того, щоб розглядати це захворювання як окремий розлад, але феноменологічне визначення Каннером зберігається колишнє – аутизм. Це згодом зумовило деяку плутанину між поняттям дитячого аутизму як розладу та аутизму як симптому (за Е. Бльойлером). Тому, коли йдеться про ранній дитячий аутизм, мається на увазі не симптом аутизму в бльойлерівському розумінні, який постає як ознака при різних нозологіях, насамперед шизофренії, а розлад, названий раннім дитячим аутизмом Каннера, або синдромом Каннера.

IV етап – «постканнерівський», 50–90-ті роки ХХ ст. У цей період аутистичні розлади в дітей вивчаються за допомогою уточнення клініко-психопатологічних особливостей раннього дитячого аутизму. У результаті досліджень багатьох авторів (В.М. Башина, Г.Н. Пивоварова, 1970; В.М. Башина, 1980; Е. Ентоні, 1958; Б. Рімланд, 1964; Дж. Лутц, 1968; Л. Вінг, 1981; М. Руттер, 1987 та ін.) у структурі раннього дитячого аутизму вдалося виявити такі розлади, як порушення апетиту, відсутність адаптації до оточення, а також афективні розлади, уточнити терміни клініки дитячого аутизму і можливість виникнення позитивних психопатологічних розладів поряд із симптомами порушення розвитку всіх сфер діяльності (Л. Каннер, 1956, В. М. Башина, 1975, 1978, 1980; Л. Ейзенберг, та ін.) [15–17]. З дитячої шизофренії був виділений і ретельно описаний синдром Ретта, за наявності якого визначалися аутистичні симптоми, що виявлялися на першій стадії його розвитку (В.М. Башина та ін., 1993, 1995; Ретт А., 1966; Хагберг Б., 1985) [8].

Згодом з'являються праці, в яких автори доводять «неспецифічність раннього дитячого аутизму». Послідовники психогенезу пов'язують формування раннього дитячого аутизму з порушенням симбіозу між матір'ю і дитиною, розладом адаптаційних механізмів у незрілої особистості, а також впливом таких зовнішніх чинників, як пологи, вікові кризові періоди, інфекції, травми, відстоюючи багатофакторність раннього дитячого аутизму (М. Махлер, 1959, 1972; З. Руттенберг, 1970 та ін.).

Великі досягнення у сфері вивчення диференційованих форм розумової відсталості привели до опису аутистичних симптомів при розумовій відсталості, синдромі Дауна й інших розладах (Г.С. Маринчева, В.І. Гаврилов, 1988 та ін.).

У сучасній літературі використовують термін «розлади аутистичного спектру» (РАС), під яким

мають на увазі розлад нейророзвитку, який характеризується соціальними та комунікативними дефіцитами та повторюваною поведінкою, має значний негативний вплив на особистість дитини, членів її родини та якість життя загалом. Існують дані про те, що РАС може супроводжувати тяжкі захворювання ЦНС. Аутизм описується при шизофренічному процесі та органічній патології мозку.

Існує зв'язок між аутизмом і нападами епілепсії: приблизно у 20–30% пацієнтів можуть зазначатися епілептичні напади. Інтерес дослідників викликає й синдром Ландау – Клеффнера, який також відомий як «придбана епілептична афазія». Деякі особи із таким діагнозом можуть раптово втратити мову та здатність до розуміння. Важливість діагностування цього синдрому полягає в тому, що він виникає спонтанно та потребує необхідних медичних кроків.

Диференційна діагностика проводиться також щодо аналізу страхів та фантазій дітей із РАС. Страхі проявляються доволі рано, можуть бути дифузними, неконкретними, на рівні загальної тривоги, а також диференційованими, коли дитина боїться визначених предметів і явищ, причому перелік об'єктів страху може бути нескінченним: парасолі, м'які іграшки, шум від електроприладів, собаки, все біле, машини та інше. Страхі різняться за своєю природою. В одних випадках причина полягає у підвищеній чутливості до сенсорних впливів, наприклад, звук, що не викликає в більшості людей неприємні відчуття, для дитини з аутизмом може виявитись надмірно потужним і стати джерелом дискомфорту. В інших випадках об'єкт страху дійсно є джерелом певної небезпеки, але займає занадто велике місце в переживаннях дитини, небезпека переоцінюється. Страх також може бути пов'язаний із загрозливою подією (наприклад, у поліклініці зробили укол), однак фіксується тільки певний елемент (білий колір халату медсестри), котрий і стає предметом страху: дитина жахається всього білого.

Ще однією особливістю внутрішнього світу дітей із РАС є аутистичні фантазії. Їхні основні риси – відірваність від реальності, слабкий, неповний та викривлений зв'язок з оточенням. Ці стійкі фантазії заміщують реальні переживання та враження, нерідко відображають страхи дитини, її надпристрасті та надцінні інтереси є результатом усвідомлення дитиною в тій чи іншій мірі власної неспроможності, а інколи результатом порушення сфери потягів та інстинктів.

Отже, питання про РАС розглядаються більш ніж півстоліття. Залежно від наукового напрямку їх верифікують як симптом, синдром, хворобу або

патологію розвитку. Це відображено й у міжнародних класифікаціях хвороб, де аутистичні розлади визначено серед найрізноманітніших порушень розвитку.

Сучасні уявлення щодо причин і механізмів РАС базуються на численних даних, які свідчать про наявність вираженої патології на різноманітних рівнях організму, від психічного та нейрофізіологічного до нейрохімічного й анатомічного, а також на результатах генетичних досліджень [18]. Деякі науковці головним вважають вплив резидуально-органічного чинника (наслідки патології вагітності, пологів, черепно-мозкових травм та інфекцій). Інші зараховують аутизм до групи дитячої шизофренії. Є також думка, що РАС виникають внаслідок вродженої дисфункції мозку, спадково зумовленого недорозвитку відчуттів, або ж це є наслідком недорозвинення нейронних структур, потрібних для переробки інформації.

Нині вважається ймовірним зв'язок РСА з хромосомною патологією, частіше за все синдромом ламкою Х-хромосоми. Спеціальне дослідження 122 дітей з аутистичними порушеннями виявило ламку Х-хромосому в 19% досліджених хлопців.

М. Lebojer та ін. підсумували наявні результати генетичних досліджень при РАС. За цими даними, аутизм трапляється в усіх соціальних класах і в усіх народів з однаковою частотою. Всюди однаковим є співвідношення між хлопцями та дівчатами – воно становить 4:1. Серед братів та сестер частота аутизму – 1:35–37, що у 50 разів більше, ніж у загальній популяції. Конкордантність за РСА у дизиготних близнюків становить 30–40%, у монозиготних – 83–95%. К.С. Лебединська та О. С. Нікольська вказують на наявність інтелектуальних розладів і тяжких порушень мовлення у 15% братів та сестер дітей з аутизмом. Зіставлення цих даних дає змогу припустити, що аутичні розлади – гетерогенна форма патології з певними змінами в перинальному періоді: порушеннями дозрівання нейронів, їх передчасним й підвищеним руйнуванням, а також порушення міграції під впливом ендо- та екзогенних чинників. Ймовірність розвитку аутизму підвищується, якщо жінка під час вагітності хворіла краснухою, до чи після вагітності мала справу з токсичними хімічними речовинами, а також якщо є певна специфіка мозкової локалізації – патологія стовбурових відділів мозку, ретикулярної формації, підкіркових ядер; вестибулярної системи; лівої медіо-темпоральної ділянки, лобно-лімбічної системи та гіпоактивацією правої півкулі та мозочка [3; 19].

Провідну роль емоційних порушень у розвитку аутизму підкреслено в теорії R. Hobson. Автор

розглядає аутизм переважно як афективний розлад із порушенням міжособистісних стосунків, адже за аутизму не формується здатність сприймати афективну експресію інших і відповідати на неї. Це підтверджується результатами експериментальних досліджень, спрямованих на вивчення здатності оцінювати емоційний вираз обличчя людей. Через таку недостатність аутична дитина не отримує необхідного соціального досвіду. Автори ще однієї концепції – В.В. Лебединський, О.С. Нікольська, О.Р. Баєнська, М.М. Ліблінг та ін. – наголошують на розладах афективної сфери дитини як чинника порушень моторних процесів, сприймання, мовлення і когнітивних функцій [20; 21]. На їхній погляд, унаслідок біологічної недостатності з моменту народження в аутиста порушено активну взаємодію з середовищем, знижується поріг афективного дискомфорту в контактах із зовнішнім світом, що є причиною надмірної чутливості і вразливості дітей із розладами аутичного спектра.

Когнітивні концепції розвитку аутизму узагальнені в теорії U. Frith. На основі результатів експериментальних досліджень і спостережень, які виявили специфічні здібності в осіб з аутизмом (наприклад, високі показники в запам'ятовуванні слів, уміння відтворювати безглузді звукосполучення, виокремлювати другорядні ознаки для класифікації, тощо), було висунуте припущення про специфічний дисбаланс в інтеграції інформації. Нормальний процес переробки інформації передбачає тенденцію поєднання розрізної інформації в єдину картину, пов'язану «центральною зв'язкою» («central coherence»). На думку автора концепції, в аутистів порушена саме ця універсальна властивість [15].

У зарубіжній практиці основними критеріями діагностики розладів спектра аутизму виступають три ключові ознаки, що відомі як триада Лори Вінг:

- 1) якісні погіршення у сфері соціальної взаємодії;
- 2) якісні погіршення вербальної та невербальної комунікації, а також уяви; 3) досить обмежений репертуар видів активності та інтересів [15].

Аналіз методів психологічної діагностики РАС доводить, що більшість із них спрямована на визначення дефіцитів дитини та аналізу сформованих за віком навичок. Але вони не досліджують ступінь розвинення тої чи іншої здібності. Наприклад, методика Modified Checklist for Autism in Toddlers, модифікований опитувальник із приводу аутизму в дітей раннього віку (Robins, Fein, Barton & Green, 2001), не дає уявлення про сильні сторони дитини. Тест CARS – The Childhood Autism Rating Scale, рейтингова шкала дитячого аутизму (Schopler, Reichler & Renner, 1988), спрямована лише на виявлення дефіцитів, властивих РАС. Тестування за методиками ADI-R Autism Diagnostic Interview – Revised, інтерв'ю для діагностики аутизму (Lord, Rutter & Le Couteur, 1994) дають загальне уявлення про навички в дитини, а також про їх дефіцит порівняно з нормою, що належить до тестування за методикою PEP-3 Psychoeducational Profile (Schopler & Reichler, 1979).

Таким чином, у психологічній світовій практиці наявна значна кількість емпіричного матеріалу, корекційних методів та методик допомоги дітям із розладами аутичного спектра. Описані методи корекційного впливу різняться залежно від теоретичних позицій дослідників їх поглядів на етіопатогенез аутизму. Незважаючи на це, більшість із них може бути взята за основу розробки ефективної вітчизняної системи корекції та реабілітації дітей із аутизмом із метою забезпечення адекватного психолого-педагогічного супроводу цієї категорії осіб. Подальші розвідки щодо заявленої проблематики варто враховувати у психологічному супроводі підлітків із РАС.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арашатская О. С. Психологическая помощь ребенку раннего возраста при формирующемся синдроме детского аутизма : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.10. Москва, 2005. 266 с.
2. Никольская О. С. Проблемы обучения аутичных детей. Дефектология. 1995. № 2. С. 8–17.
3. Никольская О. С. Аутичный ребенок: пути помощи. Москва, 1997. 223 с.
4. Особое детство: шаг на встречу переменам. Москва : Теревинф, 2006. 168 с.
5. Hermelin, B., and O'connor, N.. Spatial coding in normal, autistic and blind children, 1971. Percept. Mot. Skills 33, 127–132. doi: 10.2466/pms.1971.33.1.127
6. Hermelin, B., and O'connor, N. The recall of digits by normal, deaf and autistic children, 1975. Br. J. Psychol. 66, 203–209. doi: 10.1111/j.2044-8295.1975.tb01456
7. Тарасун В. В. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом. Київ : Науковий світ, 2004. 100 с.
8. Чуприков А. П., Хворова Г. М. Розлади спектра аутизму: медична та психолого-педагогічна допомога. Львів, 2012. 184 с.
9. Mottron, L., and Belleville, S. A study of perceptual analysis in a high-level autistic subject with exceptional graphic abilities, 1993. Brain Cogn. 23, 279–309. doi: 10.1006/brcg.1993.1060
10. Mottron, L., and Belleville, S. Perspective production in a savant autistic draughtsman. Psychol, 1995. Med. 25, 639–648. doi: 10.1017/s0033291700033547

11. Ранній дитячий аутизм : навчально-методичний посібник. Київ, 2005. 65 с.
12. Специальная педагогика / под. ред. Н. М. Назаровой. М., 2000. 391 с.
13. Каган В. Е. Аутизм у детей. Ленинград : Медицина, 1981. 124 с.
14. Мамайчук И. И. Помощь психолога детям с аутизмом. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 288 с.
15. Аппе Ф. Введение в психологическую теорию аутизма. Москва : Теревинф, 2006. 216 с.
16. Башина В. М. Современное состояние проблемы аутизма в детском возрасте. *Психиатрия*. 2003. № 3. С. 7–11.
17. Башина В. М. Аутизм в детстве. Москва : Медицина, 1999. 240 с.
18. Борис Л. М. Диференціація раннього дитячого аутизму від інших порушень розумового розвитку. Духовні та соціально-психологічні аспекти допомоги дітям із загальними порушеннями розвитку в системі інтеграційної освіти. Львів : Інститут соціогуманітарних проблем людини ЗНЦ НАН України і МОН України, 2005. 92 с.
19. Лебединская К. С. Медикаментозная терапия раннего детского аутизма. *Дефектология*. 1994. № 2. С. 3–8.
20. Лебединский В. В. Нарушение психического развития у детей. Москва, 1985. 130 с.
21. Никольская О. С. и др. Аутичный ребенок, пути помощи. Москва, 2000. 234 с.

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.13>

Казакова Єлизавета Сергіївна,

ад'юнкт ад'юнктури навчально-наукової лабораторії
екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру
Національного університету цивільного захисту України
ORCID ID: 0000-0002-0135-0876

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У ЛЮДЕЙ ІЗ РІЗНИМ СТАВЛЕННЯМ ДО ВІРУСУ COVID-19

FEATURES OF COPING STRATEGIES IN PEOPLE WITH DIFFERENT ATTITUDES TOWARDS COVID-19 VIRUS

У статті розглядається актуальна проблема для всього всесвіту, а саме: зіткнення суспільства з умовами карантинних обмежень внаслідок пандемії COVID-19. Ситуація, яка торкнулась абсолютно кожної людини, зумовила необхідність вивчення психологічних особливостей способів подолання та вирішення особистістю проблемних питань, що виникли внаслідок пандемії COVID-19.

У статті, метою якої є вивчення особливостей копінг-стратегій у населення щодо ситуації навколо захворюваності на COVID-19, надається характеристика основних копінг-механізмів та копінг-стратегій, завдяки яким чоловіки та жінки справляються зі стресом та стресовими ситуаціями; пропонується розгляд взаємозв'язку вибору чоловіками та жінками тих чи інших копінгів залежно від ставлення до ситуації навколо пандемії.

Результати показали, що, незважаючи на те, що карантинні обмеження тривають вже другий рік, є люди, які вважають коронавірусну хворобу надуманою загрозою для життя та що її значення перебільшене; є люди, які вважають COVID-19 реальною загрозою для населення, але лише для тих, у кого слабкий імунітет; ті, хто вважає загрозу COVID-19 дуже небезпечною, і лише деякі особистості з опитуваних сприймають COVID-19 як реальну загрозу для всього населення та вважають, що слід дотримуватися карантинних обмежень.

У дослідженні показано, що чоловіки більш емоційно дестабілізовані у вирішенні складних питань, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19, аніж жінки.

Результати респондентів щодо копінг-механізмів та способів подолання труднощів показали, що в межах актуальної ситуації навколо пандемії COVID-19 частіше використовуються такі копінг-механізми: «конфронтаційний», «втеча-уникнення», «планування вирішення проблеми», «позитивна переоцінка». При цьому найменш виразними в цих умовах є такі, як «самоконтроль», «дистанціювання» та «пошук соціальної підтримки».

Показано, що чоловіки та жінки здебільшого вибирають різні копінг-механізми для подолання стресових ситуацій у межах карантинних обмежень, але і є ті копінг-механізми, які обидві групи досліджених використовують однаково.

Ключові слова: пандемія; COVID-19; психічний стан; карантин; копінг-стратегії; копінг-механізми; копінг.

This article examines the urgent problem for the entire world, namely the confrontation of society with the conditions of quarantine restrictions as a result of the COVID-19 pandemic. The situation, which affected absolutely every person, necessitated the study of psychological features of ways to manage and solve the individual's problematic issues that arose as a result of the COVID-19 pandemic.

The aim of this article is to study the specifics of coping strategies in the population in relation to the situation with COVID-19 infection. The article describes the main coping mechanisms and coping strategies that help men and women to cope with stress and stressful situations; The study of the relationship between men's and women's use of certain coping strategies depending on their attitude to the situation around the pandemic.

The results showed that despite the fact that the term of quarantine restrictions has been in force for two years, there are people who consider coronavirus disease as a contrived threat to life and have increased its importance; There are people who consider COVID-19 a real threat to the population, but only for those with weak immunity; Those who consider the threat of COVID-19 to be very dangerous and only some individuals among those surveyed perceive COVID-19 as a real threat to the entire population and are worried that quarantine restrictions should be observed.

The study showed that men are more emotionally destabilized in resolving complex issues related to the spread of the COVID-19 coronavirus disease than women.

The results of respondents for coping mechanisms showed that within the framework of the current situation around the COVID-19 pandemic the following coping mechanisms are used more often: "confrontational", "leakage-avoidance",

“problem-solving planning”, “positive reevaluation”. At the same time, “self-control”, “distancing” and “seeking social support” are the most significant in these conditions.

It was shown that men and women mostly choose different coping mechanisms to cope with stressful situations within quarantine restrictions, but there are also those coping mechanisms that are used equally by both groups of respondents.

Key words: *pandemic, COVID-19, mental state; quarantine; coping strategies; coping mechanisms; coping.*

Вступ. Ситуація з поширенням вірусу COVID-19 внесла зміни в усі галузі нашого життя: у багатьох країнах зупинено роботу підприємств, припинено роботу навчальних закладів, скасовано громадські заходи, введено обмежений режим переміщень, закрито на карантин цілі міста. Вулиці великих міст стали порожніми, більшість галузей промисловості призупинилася на невизначений термін. Багато людей за короткий час опинилися в ситуації раптові втрати роботи, краху бізнесу та фінансової нестабільності [1]. Вже другий рік триває пандемія, а з нею карантинні обмеження, з якими особистості треба справлятися.

За добу 27 жовтня в Україні зафіксовано 26 071 нових підтверджених випадків коронавірусної хвороби COVID-19 (з них 1 830 дітей, 477 медпрацівників), при цьому за добу до лікарень було ушпиталено 5366 пацієнтів із COVID-19. Подолати захворювання змогли 10 006 людей. 94% госпіталізованих із COVID-19 минулого тижня – невакциновані, – наголосили в МОЗ [11].

За весь час пандемії в Україні на COVID-19 захворіло 2 851 804 людини, одужало 2 411 711 пацієнтів. При цьому в країні зафіксовано 66 204 летальних випадки від захворювання та проведено 14 232 081 ПЛР-тестування. Водночас у Міністерстві заявили про черговий рекорд із кількості проведених щеплень. За даними МОЗ, протягом доби від COVID-19 вакцинувалися 291 985 людей. При цьому одну дозу щеплення отримали 212 684 людини, повністю імунізовано 79 301 людину [11].

Усі ці обставини спричиняють страхи, підвищення тривожності, посилення стресових реакцій, які можуть негативно позначатись на здоров'ї населення. Так, відомо, що маркерами стресового стану є занепокоєння, депресивний настрій, роздратування, порушення сну, зміни апетиту, головний біль, біль у грудях, задишка, біль у тілі, запаморочення тощо [16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час карантинних заходів психічний стан населення значно погіршився [4]. Нинішні реалії стають причиною загальної депресії населення, та, незважаючи на пом'якшення обмежень, чимало людей відчують стрес та тривогу через необхідність повертатися в офіс, страх їхати в громадському транспорті. Крім того, більшість людей стикнулася з дезадаптацією – це порушення здат-

ності пристосування до умов існування, насамперед втрата пристосування до умов соціального середовища [1].

Дослідження щодо того, як психологічно позначається і позначиться в майбутньому пандемія та карантин на людському житті, тривають. Однак вже частково представлена низка цікавих даних із різних куточків світу про те, як саме людство реагує на COVID-19 [16; 25; 26]. Зазначено, що кожна культурна схема (національність) має свої особливості реагування на кризові ситуації, які залежать і від рівня соціально-економічного розвитку, і від зрілості особистості. Частково це пояснюється різною якістю життя та рівнем освіти [1].

Результати зарубіжних досліджень продемонстрували глибокий і широкий спектр психологічних наслідків, до яких може призвести спалах COVID-19: поява нових психіатричних симптомів в осіб, які не мають психічних захворювань; погіршення стану тих, хто вже страждає на такі захворювання; дистрес у доглядальників за пацієнтами з психічними та соматичними недугами. До того ж спалах коронавірусної хвороби передбачувано спричиняє і суспільні психологічні реакції, такі як напруження, тривога і страх, втрата орієнтирів і планів на майбутнє, що може теж призводити до гострої реакції на стрес, депресії, інших емоційних розладів і, як наслідок, до зростання аутоагресивних дій аж до суїцидальних. Спектр зумовлених пандемією психічних порушень може коливатися від депресії, тривоги, панічних нападів, соматичних симптомів та психозу до навіть суїциду [21; 23; 24].

Стрес, викликаний важливими життєвими подіями, відіграє ключову роль у виникненні депресивних симптомів, які часто пропорційні масштабу подій і включають міжособистісні втрати або соціальне неприйняття. Зрештою, глобальні події, такі як стихійні лиха, технологічні катастрофи та терористичні акти, серйозно збільшують ризик депресії серед великих груп населення, що потребує конкретних та широкомасштабних втручань для пом'якшення їхнього впливу на психічне здоров'я [23–26].

Пандемія COVID-19 зумовила побоювання в людини щодо ризиків для власного здоров'я та здоров'я своїх близьких та її довгострокових економічних наслідків [10; 20; 24; 25]. Крім того, за

деякими свідченнями, карантинні заходи можуть посилювати симптоми гострого та посттравматичного стресу, депресії та гніву [24].

В умовах динамічного розвитку пандемії COVID-19 перед людиною постають нові життєві труднощі, нові проблеми, задачі, котрі дають привід для конфліктів, кризових ситуацій. Від якості їх подолання суттєво буде залежати вектор розвитку, стан психосоматичного здоров'я і соціальна адаптація людини [2; 3; 5–7].

Здатність долати труднощі в психологічній літературі описують за допомогою терміна «копінг» (від англійського “cope” – впоратися, подолати) [7]. Поняття об'єднує когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії, які використовуються особистістю, щоб впоратися із запитамі буденного життя. У психології копінг можна розуміти як розширення (збільшення) свідомого зусилля задля вирішення особистих та міжособистих проблем і намагання опанувати, мінімізувати або перенести стрес чи конфлікт. Ефективність копінгових зусиль (копінгу) залежить здебільшого від типу стресу та індивідуальних особливостей кожної окремої людини і обставин [17].

Теоретичний аналіз психологічної літератури дозволив нам визначити, що копінг-стратегії розглядають у рамках вивчення захисних механізмів особистості (М. Водсворт, Г. Зальтсман, Б. Компас, Дж. Конон-Сміт, П. Крамер, А. Томсен, Н. Хан), сукупності її особистісних рис (Р. Горзук, К. Шефер) і як процес взаємодії людини з навколишнім середовищем (Б. Гунсбергер, Р. Горзук, Р. Лазарус, Б. Спілка, С. Фолькман, Р. Худ) [17]. Інші вчені, зокрема Р. Лазарус, Л. Мерфі, С.К. Нартова-Бочавер, вивчають прийоми подолання складних стресових ситуацій, станів, умов, які свідомо використовуються людиною [6–8]. Також наводяться дані, що особливості вибору копінг-стратегій особистістю часто пов'язані з її Я-концепцією, самооцінкою, емпатією, віком, статевою приналежністю, умовами середовища та соціальним досвідом [5].

Вперше термін «копінг-стратегія» запропонував Л. Мерфі у 1962 р. для визначення поведінкових реакцій дитини, яка долає кризу розвитку [18]. Потім Р. Лазарус у роботі «Психологічний стрес і процес його подолання» використав термін «копінг-стратегія» для визначення усвідомлених стратегій поведінки в процесі подолання стресу і виходу з нього [19].

Дж. Кохен і Р. Лазарус, узагальнивши дані інших досліджень, виділили п'ять основних завдань копінгу:

1) мінімізація негативних впливів на особистість, підвищення можливостей відновлення;

2) пристосування, перетворення або врегулювання життєвих ситуацій;

3) впевненість у своїх силах, підтримання позитивного «образу Я»;

4) підтримання емоційної рівноваги;

5) збереження тісних зв'язків з іншими людьми [14].

Успішність подолання стресу безпосередньо залежить від реалізації перерахованих завдань. Поведінка людини оцінюється як успішна, якщо вона: зменшує психологічні та усуває фізіологічні прояви напруги; дає змогу відновити дострезову активність; оберігає індивіда від психічного виснаження, тобто, іншими словами, запобігає дистресу [7].

Таким чином, як критерії ефективності подолання стресу висуваються такі фактори, як психічне благополуччя, зниження рівня невротизації, вразливості до стресів. Ефективність копінгу науковці пов'язують також із тривалістю позитивних наслідків та виділяють такі два види наслідків подолання стресової ситуації, як короточасні та довготривалі ефекти [13].

Найвідомішим підходом у трактуванні копінгу нині є трансакційний підхід, який розробили Р. Лазарус і С. Фолькман [14]. Вчені розглядають поняття копінгу як постійний процес взаємодії індивідом з середовищем. Згідно з цим підходом, основними елементами копінгу є частота появи відповідної ситуації, її первинна та вторинна когнітивні оцінки, процес подолання труднощів, а також сукупність наслідків копінгу, зокрема для фізичного, психічного здоров'я й соціального добробуту.

На думку Р. Лазаруса і С. Фолькман, існує два модули психологічного подолання: подолання, спрямоване на розв'язання проблеми (problem-focused), або подолання, орієнтоване на зміну власних установок щодо ситуації (emotion-focused). Проблемно орієнтований копінг пов'язаний із раціональним аналізом проблеми, побудовою плану вирішення складної ситуації і проявляється в самостійному аналізі того, що сталося, та зверненні за допомогою до інших, пошуку додаткової інформації тощо. Емоційно орієнтований модуль психологічного подолання стосується емоційного реагування на ситуацію, він не супроводжується конкретними діями [18–19].

Розглядаючи копінг-стратегії, залежно від модальності, Е. Хайм пропонував виділяти поведінкові, когнітивні й емоційні стратегії. Кожна з них має свій ступінь адаптивних можливостей: адаптивні, відносно адаптивні й неадаптивні копінг-стратегії [8].

Метою статті є вивчення особливостей копінг-стратегій у населення щодо ситуації навколо захворюваності на COVID-19.

Методика дослідження. У нашому дослідженні взяли участь 72 особи, яких ми поділили на дві групи за статевою ознакою, що нам дало змогу визначити копінг-механізми, способи подолання труднощів у різноманітних сферах психічної діяльності чоловіків та жінок. Так, 1 група – це чоловіки (39 осіб; 2 група – жінки (33 особи). Вік респондентів – від 16 до 45 років.

Для дослідження особливостей реагування на ситуацію щодо вірусу COVID-19 та специфіки сприйняття обмежень внаслідок цього нами було проведено анкетування. Задля цього нами було розроблено авторську анкету. Поряд із цим для вивчення копінг-механізмів досліджуваних ми використали копінг-тест Лазаруса, який включає в себе 8 типів реагування в стресі: «конфронтація», «дистанціювання», «самоконтроль», «пошук соціальної підтримки», «прийняття відповідальності», «втеча-уникнення», «планування вирішення проблеми» та «позитивна переоцінка». Статистична обробка даних проводилась за допомогою програми SPSS Statistics 23 [9].

Виклад основного матеріалу. Згідно з відповідями на анкетування нами встановлено, що є люди, які вважають коронавірусну хворобу надуманою загрозою для життя та перебільшено її значення – 16,7%; є люди, які вважають COVID-19 реальною загрозою для населення, але лише для тих, у кого слабкий імунітет, – 51,4%; 8,3% опитуваних вважають загрозу COVID-19 дуже небезпечною; 23,6% сприймають COVID-19 як реальну загрозу для всього населення та вважають, що варто дотримуватися карантинних обмежень.

Показано, що серед опитуваних більшість респондентів не хворіла на COVID-19, але показники

на захворювання близьких людей респондентів значно вищі. Також у процесі дослідження було встановлено, що значних відмінностей за всіма типами реагування в стресі не було виявлено, окрім двох типів: «втеча-уникнення» та «позитивна переоцінка».

Отримані дані за тестом Р. Лазаруса зображені в табл. 1.

За даними «конфронтаційного» копіngu різниця між чоловіками та жінками незначна. Ця стратегія передбачає спроби вирішення проблеми за рахунок не завжди цілеспрямованої поведінкової активності, здійснення конкретних дій, спрямованих або на зміну ситуації, або відреагування негативних емоцій у зв'язку з труднощами. На нашу думку, це може свідчити про те, що ситуація, яка склалася у світі щодо пандемії, має багато невизначеності, що може призводити до використання «конфронтаційного» копіngu чоловіками і жінками в рівній значущості. Часто стратегія «конфронтації» розглядається як неадаптивна. І ми вважаємо, що це пов'язано з тим, з яким стрес-фактором зіткнулась особистість для вирішення проблеми.

Автор методики виділяє позитивні та негативні сторони копіngu. Позитивними виступають можливість активного протистояння труднощам та стресогенному впливу, а негативними – недостатня цілеспрямованість та раціональна обґрунтованість поведінки у проблемній ситуації [5].

Результати за копіngом «дистанціювання» свідчать, що різниця між досліджуваними групами також незначна (див. табл. 1). Ця стратегія передбачає спроби подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою завдяки суб'єктивному зниженню її значущості та ступеня емоційної залученості до неї. Характерне використання інтелектуальних прийомів раціоналізації, перемикавання уваги, усунення, гумору, знецінення тощо.

Таблиця 1

Показники копінг-механізмів 1 та 2 групи ($M \pm m$)

Назва шкал	$M \pm m$ I гр.	$M \pm m$ II гр.	t	p
Конфронтаційний копінг	7,636±3,621	7,205±4,354	0,4593	–
Дистанціювання	8,061±4,183	7,385±4,037	0,694	–
Самоконтроль	11,00±3,905	9,897±5,16	1,031	–
Пошук соціальної підтримки	9,788±3,911	8,487±3,516	1,472	–
Прийняття відповідальності	6,303±2,778	5,256±2,854	1,573	–
Втеча-уникнення	12,061±4,956	8,974±5,542	2,494	0,05
Планування вирішення проблеми	11,515±3,615	10,59±4,94	0,915	–
Позитивна переоцінка	12,939±4,213	10,128±4,868	2,627	0,05

І це, ми вважаємо, дає змогу особистості не втрачати надію на те, що в найближчому майбутньому світ подолає пандемію COVID-19.

За копінгом «самоконтроль», який передбачає спроби подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок цілеспрямованого придушення та стримування емоцій, мінімізації їх впливу на оцінку ситуації та вибір стратегії поведінки, високий контроль поведінки, прагнення самовладання, значущих відмінностей не було виявлено (див. табл. 1). У разі виразної переваги стратегії «самоконтролю» в особистості може спостерігатися прагнення приховувати від оточення свої переживання та спонукання у зв'язку з проблемною ситуацією. Часто така поведінка свідчить про страх саморозкриття, надмірну вимогливість до себе, що призводить до надконтролю поведінки.

Далі ми розглядаємо копінг «пошук соціальної підтримки», який передбачає спроби вирішення проблеми за рахунок залучення зовнішніх (соціальних) ресурсів, пошуку інформаційної, емоційної та дієвої підтримки. Характерними є орієнтованість на взаємодію з іншими людьми, очікування уваги, поради, співчуття. Одна назва копінгу свідчить про недоцільність використання його досліджуваними саме через те, що хвороба поширюється через близькі контакти людей. Щоб зберегти своє здоров'я та близьких, населенню слід звести до мінімуму соціальні контакти. Також можна зазначити і важливість використання цього копінгу нині, тому що самотужки впоратись людині з такими обмеженнями у всьому: відвідування робочого міста, звичайні прогулянки у парку, відвідування кафе та ресторанів, театрів, кіно, тощо – це велике випробування для кожного, і зовнішня підтримка вкрай необхідна для подолання переживань, викликаних коронавірусною хворобою.

За результатами стратегії «прийняття відповідальності», яка передбачає визнання суб'єктом своєї ролі у виникненні проблеми та відповідальності за її вирішення, у низці випадків із виразним компонентом самокритики та самозвинувачення також немає відмінностей між чоловіками та жінками (див. табл. 1). У разі помірного використання ця стратегія відбиває прагнення особистості розуміння залежності між власними діями та його наслідками, готовність аналізувати свою поведінку, шукати причини актуальних труднощів в особистих недоліках і помилках. Разом із тим виразність цієї стратегії в поведінці може призводити до невинуватої самокритики, переживання почуття провини та незадоволеності собою.

Ми можемо припустити, що розглядааний копінг не має великого попиту в досліджуваних тому, що через невизначеність навколо ситуації пандемії COVID-19 важко приймати важливі рішення та брати за них відповідальність.

За копінгом «втеча-уникнення» було виявлено значні відмінності між групами ($t = 2,494$, $p < 0,05$). Дані представлені у табл. 1. Стратегія «втечі-уникнення» передбачає спроби подолання особистістю негативних переживань у зв'язку з труднощами за рахунок реагування на кшталт ухилення: заперечення проблеми, фантазування, невинуватих очікувань, відволікання тощо. У разі виразної переваги стратегії уникнення можуть спостерігатися неконструктивні форми поведінки у стресових ситуаціях: заперечення чи повне ігнорування проблеми, ухилення від відповідальності та дій із розв'язання труднощів, пасивність, нетерпіння, спалахи роздратування, занурення у фантазії, переїдання, вживання алкоголю з метою зниження болісного емоційного напруження. На нашу думку, цей копінг найяскравіше демонструє психоемоційний стан особистості нашого часу. Так, нами було встановлено раніше, що чим драматичніше людина сприймає загрозу «зустрітись» із вірусом, чим важче їй даються всі обмеження внаслідок цього, тим більш радикальними можуть бути її рішення щодо способу свого життя зокрема та світогляду взагалі. Своєю чергою напруження, страх та виснаження можна назвати постійними супутниками психоемоційного стану людини, яка переживає ситуації навколо поширення вірусу COVID-19 [10].

Далі представлені результати за копінгом «планування вирішення проблеми». Він передбачає спроби подолання проблеми за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації та можливих варіантів поведінки, вироблення стратегії вирішення проблеми, планування власних дій з урахуванням об'єктивних умов, минулого досвіду та наявних ресурсів. Стратегія розглядається більшістю дослідників як адаптивна, що сприяє конструктивному вирішенню труднощів. На нашу думку, використовувати цей копінг під час вирішення поставленої проблеми дещо важче, тому що брак інформації щодо продовження карантинних обмежень, появи і поширення вірусу, його реального впливу на здоров'я людини свідчать про неможливість планувати своє майбутнє та взагалі висловлювати якісь припущення та плани щодо завершення пандемії COVID-19.

Нами була виявлена значна різниця між чоловіками та жінками за копінгом «позитивна переоцінка» ($t = 2,627$, $p < 0,05$). Стратегія «позитив-

ної переоцінки» передбачає спроби подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок її позитивного переосмислення, розгляд її як стимулу для особистісного зростання. Характерна орієнтованість на надособистісне, філософське осмислення проблемної ситуації, включення їх у ширший контекст роботи особистості над саморозвитком. Серед опитуваних є такі особистості, які вважають загрозу вірусу надуманою або реальною загрозою лише для тих, хто має слабкий імунітет, і саме тому, на нашу думку, вони можуть використовувати цей копінг для вирішення проблемної ситуації.

Згідно з тестом Р. Лазаруса в адаптації Л. Вассермана, також можна визначити ступінь переваги для випробуваної стратегії подолання стресу. Існують три ступеня: рідкісне використання відповідної стратегії; помірне використання відповідної стратегії; виражена перевага відповідної стратегії [2].

У нашому дослідженні ми розглядали виключно виражену перевагу стратегій, тому що нас цікавили ті показники, які на цьому етапі життя особистість використовує в процесі вирішення проблем, викликаних пандемією COVID-19 та карантинними обмеженнями. Отримані дані відображено на рис. 1 (діаграма).

Так, було встановлено, що «конфронтаційний» копінг у чоловіків має виражену перевагу у 28,00% опитуваних, тоді як у жінок цей показник менший – 15,15%.

За «дистанціюванням» чоловіки мають 15,38% вираженої переваги, а жінки своєю чергою мають вищий відсоток майже у два рази – 27,27%. Це можна розуміти так, що жінки більш емоційні,

тому їхні показники вищі, а чоловіки мають низький відсоток, тому що емоційно виключені із ситуації, знижують її суб'єктивну значущість із метою подолання негативних переживань (відмовляються це сприймати занадто серйозно).

Значна різниця існує за копінгом «втеча-уникнення». Жінки мають виражену перевагу цього копінгу у 42,42% опитуваних, чоловіки ж – 20,51% виразності. Ми можемо припустити, що такі показники у жінок через те, що вони частіше звертаються до емоційно орієнтованого й унікаючого подолання стресової ситуації, яка викликана пандемією COVID-19, тобто жінки шукають достовірну інформацію, соціальну підтримку, але націлені на втечу або уникнення від проблеми.

«Самоконтроль» на високому рівні використання, представлений у найменшій кількості досліджуваних, передбачає зусилля з регулювання почуттів і дій. Серед опитуваних виявлено лише 4 людини, де 3 чоловіка та 1 жінка, які мають високий рівень використання цього копінгу. Ця стратегія припускає спроби подолання негативних переживань у зв'язку з проблемою за рахунок цілеспрямованого придушення і стримування емоцій, мінімізації їх впливу на оцінку ситуації та вибір стратегії поведінки, високий контроль поведінки. Саме тому, на нашу думку, показник такий низький. Пандемія дестабілізувала психо-емоційно майже кожного, про це ми згадували в наших попередніх працях [10].

Результати дослідження показали, що копінг-стратегія «планування вирішення проблеми» у жінок виражена на 33,33%, тоді як у чоловіків – 20,51%, що належить до проблемно орієнтованого

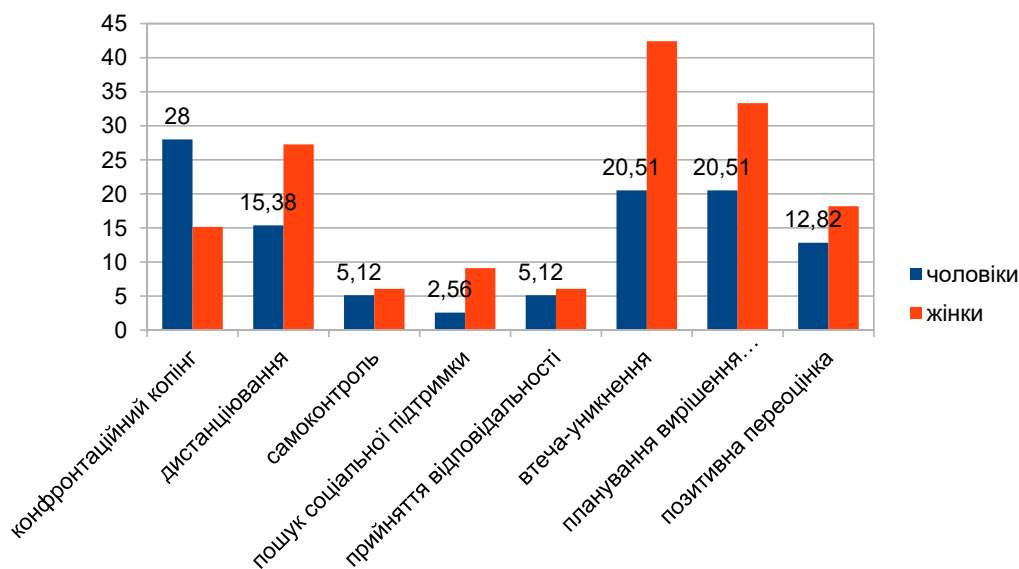


Рис. 1. Відсотковий розподіл ступеня переваги копінг-механізмів обох груп

копінгу. Як показує практика, це найефективніша стратегія подолання проблемних ситуацій, оскільки спрямована на активну зміну ситуації та її конструктивне вирішення. Такий підхід до стресових моментів включає таку функцію мислення, як аналітика. Це відкриває пошук можливих варіантів поведінки. Вибір цієї стратегії виражає активну поведінкову реакцію людини, оскільки це уможливорює цілеспрямоване і планомірне вирішення проблемної ситуації. Але у зв'язку з тим, що ситуація навколо пандемії має багато запитань, невирішених проблем, карантинних обмежень, неясність у часовому просторі, показники опитуваних мають досить низький рівень виразності та використання.

Копінг-стратегія «позитивна переоцінка», яка спрямована на переоцінку негативних переживань, розгляд їх як ресурс для особистого зростання. У 18,18% жінок має високий рівень виразності, у чоловіків лише 12,82%. Використання цієї копінг-стратегії включає ймовірність недооцінки особистістю можливостей дієвого вирішення проблемної ситуації.

Висновки. Встановлено, що чоловіки, на відміну від жінок, мають більший показник за такими копінг-механізмами, як «втеча-уникнення» та «позитивна переоцінка». «Втеча-уникнення» характеризує чоловіків у стресовій ситуації як особистість, спрямовану на поведінкові зусилля, які спрямовані на втечу або уникнення від проблеми.

За стратегією «позитивна переоцінка» чоловіки спрямовують зусилля на створення пози-

тивного значення з фокусуванням на зростанні власної особистості. Стратегія включає також релігійний вимір.

Такі дані свідчать про те, що чоловіки більш емоційно дестабілізовані у вирішенні складних питань, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19.

Показники респондентів за копінг-механізмами та способами подолання труднощів показали, що залежно від віку, статі та того, як впливає актуальна ситуація навколо пандемії COVID-19, частіше використовуються такі копінг-механізми: «конфронтаційний», «втеча-уникнення», «планування вирішення проблеми», «позитивна переоцінка». Можна виділити й менш виражені – «самоконтроль», «дистанціювання» та «пошук соціальної підтримки».

На нашу думку, це свідчить про те, що карантинні обмеження, невизначеність у часових рамках, продовження цих обмежень, їх посилення або послаблення не дають змоги населенню критично осмислювати своє майбутнє, перспективи та плани.

Перспективою подальшого дослідження є питання, пов'язані з порівнянням копінг-механізмів у різних вікових груп, груп людей, які перебували в різних стресових ситуаціях, і розробка системи психологічної профілактики негативних психічних станів та емоційного вигорання серед населення, особливо в періоди загострення ситуації із захворюваністю на COVID-19.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Быховец Ю. В., Дан М. В., Никитина Д. А. Международный опыт исследований и практических рекомендаций населению в период пандемии коронавируса. URL: http://www.ipras.ru/cntnt/rus/institut_p/covid-19/kommentarii-eksp/bih.html
2. Вассерман Л. И., Иовлев Б. В., Исаева Р. Е. и др. Методика для психологической диагностики способов совладания со стрессовыми и проблемными для личности ситуациями : пособие для врачей и медицинских психологов. Санкт-Петербург : Психоневрологический институт им. В. М. Бехтерева, 2008.
3. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса. Собрание соч. : в 6 т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1982. С. 291–436.
4. Вплив пандемії COVID-19 та карантину на психологічний стан людини. URL: <https://gatne-rada.gov.ua/covid19-doslidzhenniyavplivu-15-43-44-23-07-2020/>
5. Вдовиченко А. В. Особливості копінг-поведінки особистості у життєвих та професійних ситуаціях. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки*. 2013. № 114. С. 17–20.
6. Нартова-Бочавер С. К. “Copingbehaviour” в системе понятий психологии личности. *Психологический журнал*. 1994. Т. 15. № 1. С. 3–18
7. Лазарус Р. С. Теория стресса и психофизиологические исследования. Эмоциональный стресс / под ред. Л. Лева. Ленинград, 1970.
8. Малкина-Пых И. Г. Стратегии поведения при стрессе. *Московский психологический журнал*. 2007. № 12. С. 15–25
9. Наследов А. H31 SPSS 19: профессиональный статистический анализ данных. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 400 с.: ил.
10. Оніщенко Н. В., Казакова Є. С. Психологічні особливості сприйняття ситуації навколо пандемії COVID-19. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2021. № 2(2). С. 6–18.
11. Понад 26 тисяч випадків за добу. В Україні зростає кількість хворих на COVID-19. URL: <https://suspihne.media/175643-ponad-26-tisac-vipadkiv-za-dobu-v-ukraini-zrostaе-kilkist-hvorih-na-covid-19/>

12. Психология развития человека. Москва : Смысл; Эксмо, 2005. 1136 с.
13. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. Москва : Наука, 1989. 456 с. (Серия «Классики науки»).
14. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. Москва : Айрис-пресс, 2004. 464 с.
15. Хьелл Л., Зиглер. Д. Теории личности. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. 688 с.
16. Чабан О. С., Хаустова О. О. Психічне здоров'я в період пандемії COVID-19 (особливості психологічної кризи, тривоги, страху та тривожних розладів). *Hejpo News*. 2020. № 3. С. 26–36.
17. Ялтонский В. М. Копинг-поведение здоровых и больных наркоманией : дис. ... д-ра мед. наук : 14.00.45. Санкт-Петербург, 1995. 398 с.
18. Lazarus, R.S., Folkman S. Stress, appraisal, and coping. New York : Springer Pub. Co., 1984. 456 p.
19. Folkman, S., Lazarus, R.S. Manual for the Ways of Coping Questionnaire. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press, 1988. 52 p.
20. Slavich, G.M. & Irwin, M. R. From stress to inflammation and major depressive disorder: a social signal transduction theory of depression. *Psychol. Bull.* 2014. 140, 774–815.
21. Ge, L., Yap, C.W., Ong, R. & Heng, B. H. Social isolation, loneliness and their relationships with depressive symptoms: a population-based study. *PLoS ONE*. 2017. № 12, e0182145.
22. Matthews, T. et al. Social isolation, loneliness and depression in young adulthood: a behavioural genetic analysis. *Soc. Psychiatry Psychiatr. Epidemiol.* 2016. № 51, 339–348.
23. Santini, Z.I. et al. Social disconnectedness, perceived isolation, and symptoms of depression and anxiety among older Americans (NSHAP): a longitudinal mediation analysis. *Lancet Public Health* 5, e62–e70 (2020).
24. Xiang, Y.-T. et al. Timely mental health care for the 2019 novel coronavirus outbreak is urgently needed. *Lancet Psychiatry*. 2020. № 7, 228–229.
25. Barzilay, R. et al. Resilience, COVID-19-related stress, anxiety and depression during the pandemic in a large population enriched for healthcare providers. *Transl. Psychiatry*. 2020. № 10, 291.
26. Mertens, G., Gerritsen, L., Duijndam, S., Salemink, E. & Engelhard, I. M. Fear of the coronavirus (COVID-19): Predictors in an online study conducted in March 2020. *J. Anxiety Disord.* 2020. № 74, 102258.

УДК 159.98:[316.36:316.346.32-053.6

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.14>

Лисенкова Ірина Петрівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри психології

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ORCID ID: 0000-0003-0227-0840

Пустовойтенко Віктор Анатолійович,

студент ОР «Магістр» спеціальності 053 «Психологія»

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ORCID ID: 0000-0001-5566-7820

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ ДО ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

PSYCHOLOGICAL TRAINING AS A MEANS OF PREPARING YOUNG PEOPLE FOR MARRIAGE AND FAMILY RELATIONS

У статті здійснено теоретичний аналіз проблематики вибору шлюбного партнера молоддю, визначено такі провідні психологічні чинники цього процесу: фізична і фізіологічна зрілість; сексуальна, соціальна та педагогічна, а також господарська, інструментальна і психологічна готовність. Установлено, що сучасний шлюб усе менше регламентується економічними чи політичними чинниками, не залежить від чіткого розподілу праці або ієрархії авторитету, оскільки нормативний тиск суспільства на стан шлюбності послаблюється. Такий стан речей спонукає до того, що провідними детермінантами, які впливають на прийняття рішення щодо одруження, стають духовна близькість, кохання, єдність цінностей і світосприймання.

Представлено результати емпіричного дослідження, які дали змогу виявити провідні ціннісні орієнтації на шляху підготовки молоді до шлюбно-сімейних стосунків. Виявлено, що майбутні шлюбні партнери серед ціннісно-мотиваційних компонентів віддають перевагу кохання, взаєморозумінню і взаємоповазі. Крім того, визначено високі рівні «розуміння» та «емоційного тяжіння», а також середній рівень «поваги» у студентів молодших курсів до потенційних партнерів шлюбно-сімейних стосунків. Випробувано застосування проєктивної методики задля діагностики емоційно-регулятивного компоненту психологічної готовності молоді до вступу у шлюбно-сімейні відносини, а саме асоціативне відношення емпіричної бази досліджуваних до таких категорій, як «сім'я», «шлюб», «Я».

З метою оптимізації ставлення учасників тренінгу до самих себе, підвищення ефективності їх взаємодії із потенційним партнером у різних життєвих ситуаціях, усвідомлення та інтеріоризування цінності взаємного кохання і спільності поглядів як основи довготривалих шлюбно-сімейних стосунків представлено тренінгову програму «Формування психологічної готовності молоді до шлюб» та визначено ефективність її використання.

Окреслено перспективу подальшої роботи, яка полягає у з'ясуванні зв'язку між готовністю молодих людей до шлюбно-сімейних відносин та особливостями гендерної ідентичності молоді.

Ключові слова: психологічна готовність, компоненти психологічної готовності, сім'я, шлюб, готовність до шлюбно-сімейних відносин, мотиваційно-ціннісні орієнтації, тренінгова програма.

The article provides a theoretical analysis of the choice of marriage partner by young people, identifies the following leading psychological factors in this process: physical and physiological maturity, sexual, social and pedagogical, as well as economic, instrumental and psychological readiness. It has been established that modern marriage is less and less regulated by economic or political factors, does not depend on a clear division of labor or hierarchy of authority; the regulatory pressure of society on the state of marriage is weakening. This situation leads to the fact that the leading determinants that influence the decision to marry are: spiritual closeness, love, unity of values and worldview.

The results of empirical research are presented, which allowed to identify the leading value orientations in the preparation of young people for marital and family relationships. It was found that among future marriage partners among the value-motivational components, young people prefer «love», «mutual understanding» and «mutual respect». High levels of "understanding" and "emotional attraction" were also identified, as well as a medium level of "respect" among junior students for potential marital and family partners. The application of projective methods for diagnosing the emotional-regulatory component of psychological readiness of young people to enter into marital and family relations, namely the associative attitude of the empirical base of the study to such categories as «family», «marriage», «I».

In order to optimize the attitude of training participants to themselves, increase the effectiveness of their interaction with a potential partner in different life situations, awareness and internalization of the value of mutual love and common views as the basis of long-term marital and family relationships, training program and determined the effectiveness of its use.

The perspective of further work is outlined, which is to find out the connection between the readiness of young people for marital and family relations and the peculiarities of gender identity in youth.

Key words: *psychological readiness, components of psychological readiness, family, marriage, readiness for marital and family relations, motivational and value orientations, training program.*

Постановка проблеми. У нестабільних умовах сучасності, ускладнених викликом необхідності перероблення і засвоєння великих обсягів інформації, трансформацією стереотипів та ідеологій, глобалізацією суспільства, людині і насамперед молоді вкрай потрібні цінності, на які можна було б спиратись і які не руйнуються за жодних політичних чи соціально-економічних потрясінь. На такі стійкі цінності можуть претендувати «дружба», «любов» і, особливо, «сім'я». Водночас результати досліджень дають підстави говорити про недостатню готовність молоді до виконання подружніх і батьківських обов'язків, що у подальшому сімейному житті сприяє численним родинним конфліктам і розлученням. Завищені очікування від шлюбу, особистісна незрілість партнерів, комунікативна некомпетентність, нездатність проявляти емпатію і взаємоповагу, відсутність сформованості якостей сім'янина є результатом того, що дві третини розлучень припадають на перші п'ять років шлюбу, причому набуває поширення тенденція до високої серійності «громадянських» шлюбів. Все це викликає у молодих людей незадоволення, розчарування, невпевненість у собі, небажання разом із партнером налагоджувати сімейні взаємини, знижується мотивація до шлюбно-сімейних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури і життєва практика свідчать про те, що молодята часто зазнають труднощів, зумовлених психологічною невідповідністю до їх вирішення.

Сімейна проблематика досить широко представлена як у соціологічних дослідженнях (С.І. Голод, В.І. Зацепін, М.С. Мацковський, А.Г. Харчев, Д.М. Чечот та інші), так і у психологічних роботах (М.І. Алексєєва, Т.В. Буленко, Т.В. Балакун, С.В. Дворяк, Е.Г. Ейдемільлер, З.М. Кісарчук, Г.С. Кочарян, А.С. Кочарян, Б.Г. Херсонський, В.В. Юстицький та інші).

Проблема підготовки молоді до сімейного життя, статевого і дошлюбного виховання знайшла своє відображення також у дослідженнях вітчизняних педагогів. Автори висвітлюють такі аспекти зазначеної проблеми: теоретичні основи статевого виховання (В.Є. Каган, В.М. Колбановський, Л.І. Слинко); статево виховання у сім'ї (А.В. Говорун, Г.Ф. Дейнега, Д.В. Колесов); моральні аспекти

підготовки школярів до сімейного життя (Л.Я. Верб, З.Г. Зайцева, Р.А. Лемехова, І.А. Трухін); індивідуальний підхід у підготовці майбутнього сім'янина (В.М. Бизова, М.Ф. Феоктистова).

Проблема сім'ї, шлюбних відносин і готовності до сімейного життя знайшла відображення в роботах Л.М. Гудкович, І.В. Дубровіної, С.В. Ковальова, Я.А. Коменського, Ю.М. Орлова та інших. Чинники, що впливають на формування готовності до шлюбу молодих людей, вивчали І.А. Арабов, Н.Н. Толстих, А.М. Чудновський та інші. Г.А. Дьоміна, А.М. Прихожан, Т.І. Юферева, П.М. Якобсон та інші вивчали уявлення юнаків про майбутню сім'ю.

З огляду на актуальність та недостатню розробленість проблеми, метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка психологічного тренінгу як засобу підготовки молоді до шлюбно-сімейних відносин.

Виклад основного матеріалу. Психологічна готовність до шлюбу та сімейного життя – багатоаспектна проблема, що базується на психологічній сумісності партнерів, яка містить такі аспекти: спроможність турбуватися про іншу людину, співчувати їй; спілкуватися на основі співпраці; бути терпимим (толерантним); сприймати іншу людину з її індивідуальними особливостями, звичками, навіть протилежними власним особливостям; уміти пристосовуватися до них.

Теоретичний аналіз наукової літератури, досліджень проблеми, досвід психологів-консультантів загалом дають підставу психологам зробити висновок про те, що, з одного боку, психологічна готовність до шлюбу – це інтегроване психологічне утворення, яке містить стійку позитивну мотивацію шлюбу; актуалізацію знань, умінь і навичок особи; особистісні якості сім'янина; здатність до емпатичного розуміння партнера, конструктивну поведінку у сім'ї, а з іншого – це процес і результат діяльності. Тому, підсумовуючи дослідження різних науковців, можна зробити висновок, що психологічна готовність до сімейного життя залежить від взаємодії багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників та становить синтез взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, емоційно-регулятивного та поведінкового [6].

Оскільки передумовою формування усвідомленого вибору молоддю свого шлюбного партнера виступає насамперед пізнання особистого «Я», власних дійсних потреб і мотивів, на етапі констатуючого експерименту очевидним було використання специфічного психодіагностичного інструментарію, який би допоміг визначити рівень готовності молодих людей до вступу у шлюб щодо всіх компонентів готовності, про які йшлося раніше. Тому на етапі констатуючого експерименту застосовувалися:

- методика «Мотиви вступу у шлюб» (автор С.І. Голод) [4] як діагностичний інструмент мотиваційно-ціннісного компоненту;

- опитувальник РЕА (розуміння, емоційне тяжіння, авторитетність) А.М. Волкової як індикатор поведінкового компоненту готовності [2, 14];

- методику Колірною тесту відносин (КТВ), модифіковану з часом у Методику колірних метафор (МКМ) для діагностики емоційно-регулятивного компонента психологічної готовності молоді до вступу у шлюбно-сімейні відносини [3];

- авторська анкета «Ваші погляди на шлюб, сім'ю, кохання» для визначення когнітивно-пізнавальної обізнаності респондентів.

В експерименті брали участь 40 студентів I-II курсів кафедри психології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Більшість опитаних студентів (60%) планують створити сім'ю, але тоді, коли зустрінуть людину зі спорідненою душею (рис. 1).

Окрім того, переважна більшість респондентів вважає «кохання» провідним мотивом для побудови шлюбно-сімейних відносин, саме за його наявності 38% сучасних юнаків та 43% сучасних дівчат беруть шлюб. Водночас 15% дівчат вважають «кохання» найменш потрібною умовою під час взяття шлюбу, а 82,5% респондентів схиляється до того, що устрій у їхній майбутній родині має будуватися на принципах рівності.

Емпіричне дослідження дало змогу виявити мотиваційно-ціннісні орієнтації як один із факторів підготовки молоді до сімейного життя. Засто-

сувавши модифіковану проєктивну методику «Тест колірних відносин», ми визначили відношення респондентів до категорій «кар'єра», «майбутнє», «матеріальні блага», «свобода», «сім'я» (рис. 2), «теперішній час», «шлюб» та «Я» (рис. 3), вирішивши проблему мотиваційних спотворень із боку випробуваних, оскільки від них було приховано справжній зміст такого роду методів.

Як показали дослідження, поняття «сім'я» у 30% опитуваних асоціюється з червоним кольором, який символізує силу волі, активність, які доходять у низці випадків до агресивності, прагнення успіху через боротьбу, наступальність і владність, потребу діяти і витратити сили, лідерство та ініціативність, збудженість. Можна сказати, що у третини опитаних відношення до категорії «сім'я» у їхньому віці дещо є суперечливим.

Крім того, 27% опитуваних респондентів асоціює сім'ю із зеленим кольором, який символізує вольове зусилля, напругу і наполегливість, високий рівень домагань і самовпевненість, прагнення до самовираження, успіху і влади, діловитість і наполегливість, завзятість у досягненні цілей, впевненість, енергійний захист своїх позицій, що може свідчити про завищені очікування від сімейного життя.

Більшість (27% респондентів) асоціюють себе із жовтим кольором, що свідчить про їхню позитивність, відкритість, комунікабельність. Вони вміють подібатися людям, з ними легко спілкуватися; вони вміють радіти простим речам і захоплюватися маленькими проявами добра в людях.

Поняття «Я» у 23% опитуваних людей асоціюється із чорним кольором, що свідчить про те, що більшості з них знайоме почуття самотності, але вони вміють із ним справлятися. Вони намагаються не показувати своїх слабких сторін, хоча таємно мріють про те, щоб хтось про них подбав, взяв відповідальність. Вони вирішують усі проблеми самотужки, мають свою думку і не піддаються впливу інших людей.

З метою формування у молоді уявлень про майбутню родину передусім варто навчити їх щирому

Чи збираєтесь Ви створювати сім'ю, %

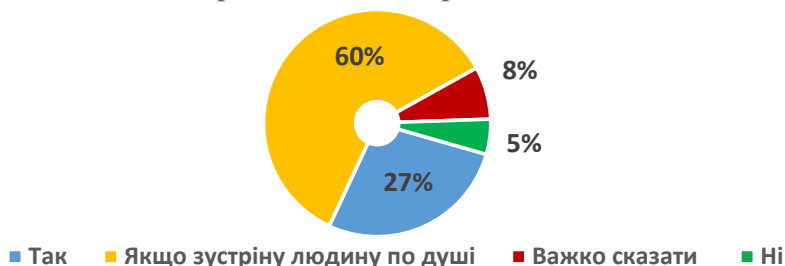


Рис. 1. Результати опитування «Чи збираєтесь Ви створювати сім'ю»



Рис. 2. Асоціативне відношення до категорії «сім'я»

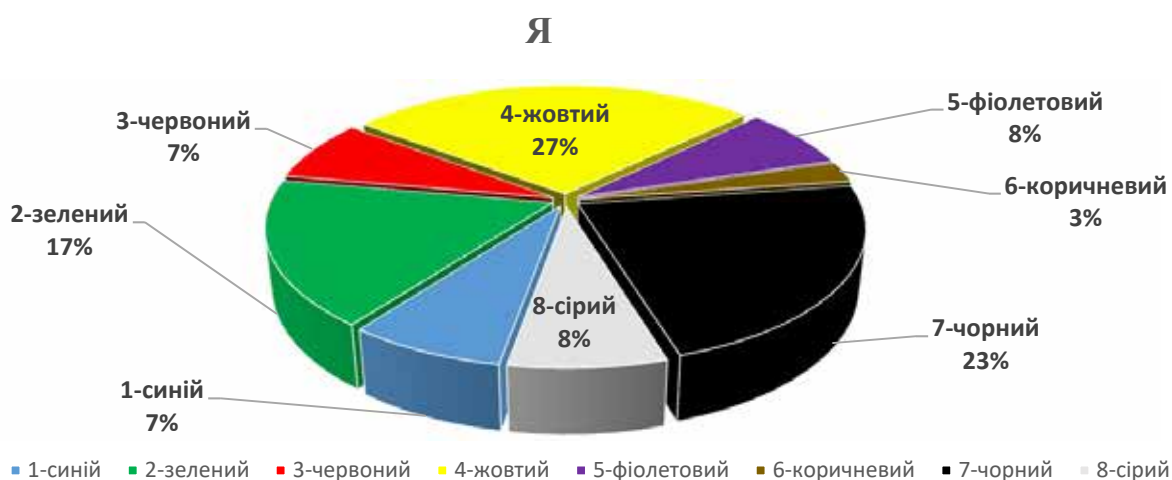


Рис. 3. Асоціативне відношення до категорії «Я»

ставленню до себе, до людей протилежної статі; вмінню розуміти та вербалізувати свої почуття і почуття партнера; вирішувати міжособистісні конфлікти; закріплювати нові форми поведінки, зокрема ті, котрі сприятимуть адекватній адаптації і функціонуванню у майбутньому сімейному житті.

Задля вирішення цих завдань розроблено тренінг «Формування психологічної готовності молоді до шлюбно-сімейних відносин», в основу якого увійшли елементи програми усвідомлення гендерних установок студентами «12 кроків» О.І. Болдирєвої [5], тренінгу «Будуємо щасливу родину» [16], тренінгу «Готовність до сімейного життя» [17], тренінгу «Сім'я – це не просто важлива річ, це все!» [18].

На етапі формуючого експерименту за результатами тестування «Мотиви вступу до шлюбу» спостерігалось зростання середніх показників у «біологічній» (на 8,5%), «соціально-культурній» (на 9,5%) та «економічній» (на 4,2%) групах мотивів. Майже не змінилися показники у групі

«духовних» (зростання менше 1%) мотивів, значення яких і на етапі констатуючого експерименту були відносно високими (рис. 4).

Результати опитування за РЕА показали підвищення рівня «розуміння» (на 7,18%), «поваги» (на 9,13%), «привабливості» (на 0,66%) (рис. 5). Заздалегідь високі показники рівнів «розуміння» і «привабливості» свідчать про схильність респондентів інтерпретувати поведінку, думки, почуття і наміри партнера, враховувати їх під час спілкування з партнером, а також про відсутність емоційного дискомфорту і труднощів у спілкуванні. Це можна пояснити профорієнтаційними настановами опитуваних респондентів як майбутніх фахівців у сфері психології.

Під час реалізації програми із формування усвідомленого вибору молоддю шлюбного партнера на формуальному етапі дослідження спостерігалися зміни у переконаннях студентів щодо термінів тривалості передшлюбних залицянь (рис. 6) (авторська анкета «Ваші погляди на шлюб, сім'ю, кохання»).

**Результати тестування «Мотиви вступу до шлюбу»
(за С.І. Голодом), у середньому за групою**



Рис. 4. Порівняльні результати тестування «Мотиви вступу до шлюбу»

Результати опитування за РЕА (А.М.Волкова), у середньому за групою



Рис. 5. Порівняльні результати тестування за «РЕА»

Кількість тверджень про оптимальний термін тривалості передшлюбного залицяння

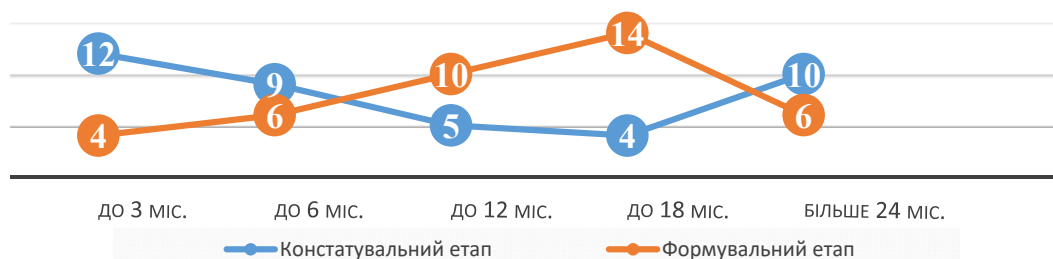


Рис. 6. Динаміка переконань щодо тривалості передшлюбного залицяння

Незмінними залишилися переконання респондентів: 12,5% сучасних юнаків готові взяти шлюб аби вирішити свої проблеми сексуального характеру; щастя в молодій родині залежить від наявності взаєморозуміння, взаємоповаги та законності партнерів (85% опитаних).

Задля перевірки статистичної достовірності отриманих результатів нами застосовано парний t-критерій Стьюдента для залежних вибірок (табл. 1).

Значення t-критерію Стьюдента ($t_{emp.}$) виділені у графі 8 табл. 1, тобто де $t_{emp.} \geq t_{крит.}$, що свідчить про статистичну значущість від-

Таблиця 1

Значення t-критерію Стьюдента за результатами проведення тренінгової програми

№ п/п	Показники	Середнє значення показника		Стандартні значення t-критерія Стьюдента, t крит. (відповідно до рівня значущості)			Значення t-критерію Стьюдента, t емп.
		на етапі констатуючого експерименту	на етапі формуючого експерименту	p = 0,05	p = 0,01	p = 0,001	
1	2	3	4	5	6	7	8
Тест «Мотиви вступу до шлюбу»							
1.	Біологічні	2,71	2,94	2,02	2,71	3,57	4,66
2.	Економічні	2,61	2,72				0,02
3.	Соціально-культурні	2,43	2,66				2,07
4.	Духовні	4,05	4,09				0,18
Опитувальник «РЕА»							
1.	Розуміння	22,28	23,88	2,02	2,71	3,57	4,88
2.	Емоційне тяжіння	22,68	22,83				0,31
3.	Авторитетність (повага)	17,53	19,13				2,17

мінностей між порівнюваними величинами за такими показниками, як групи біологічних і соціально-культурних мотивів (тест «Мотиви вступу до шлюбу» за С.І. Голодом) та «розуміння» і «повага» (опитувальник «РЕА» за А.М. Волковою). За іншими показниками, де $t_{\text{емп.}} < t_{\text{крит.}}$, відмінності порівнюваних величин є статистично незначущими. Отримані результати порівняння показників експериментальної і контрольної груп до і після проведення тренінгу за t-критерієм Стьюдента дають підстави стверджувати про ефективність проведеної психологічної тренінгової роботи.

Висновки і перспективи. Психологічна готовність до шлюбно-сімейних стосунків – загальнолюдські принципи, відповідно до яких будується поведінка індивіда у різних життєвих ситуаціях. Така готовність виконує регулюючу функцію поведінки особистості і задає її спрямованість.

Відповідно до структури психологічної готовності до шлюбно-сімейних стосунків нами протестовано діагностичний інструментарій щодо таких компонентів:

- мотиваційно-ціннісного – за методикою «Мотиви вступу у шлюб» (автором є С.І. Голод);
- поведінкового – за опитувальником РЕА (розуміння, емоційне тяжіння, авторитетність) А.М. Волкової;
- емоційно-регулятивного – за методикою Колірного тесту відносин (КТВ), модифікованою у Методику колірних метафор (МКМ) (авторами є Є.Ф. Бажин і О.М. Еткінд);

– когнітивно-пізнавального – за авторською анкетною «Ваші погляди на шлюб, сім'ю, кохання».

Встановлено, що психологічними особливостями готовності сучасної молоді до шлюбно-сімейних стосунків є уявлення про сім'ю, очікування від розподілу ролей у подружньому житті, наявність основних мотивів для вступу у шлюб, а також система сформованих ціннісних орієнтацій, які прямо впливають на світоглядну позицію молоді.

Відзначається середній рівень впливу на уявлення про шлюбно-сімейні відносини мотивів «економічного», «біологічного», «соціально-культурного» напрямків та високий рівень «духовної» групи мотивів.

Емоційно-вольовий складник психологічної готовності молоді до шлюбно-сімейних відносин виглядає неоднозначно. З огляду на такі фактори, як вік, соціальний статус, нестабільність епідеміологічного стану у країні та у світі, найважливішими завданнями, які молоді люди вважають головними для себе на цей момент часу, є здоровий спосіб життя, матеріальне становище батьківської родини і досягнення поставленої мети у професійному напрямку.

Для корекції психологічної готовності до шлюбно-сімейних відносин у молоді потрібно створювати умови для зростання і вдосконалення особистості. Тренінгова програма, мета якої полягала у підвищенні готовності молоді до шлюбно-сімейних відносин, покращенні рівня взаємодії у стосунках майбутніх молодят,

прийняття свого партнера таким, яким він є, загалом була реалізована успішно.

Адже із покращенням «розуміння» досягається осягнення людиною узагальненого «малюнку» особистості партнера; їй не складно інтерпретувати поведінку, думки, почуття і наміри партнера, враховувати їх під час спілкування з ним. Підвищення рівня «поваги» вказує на усвідомлення цінності партнера як особистості, на спроможність поділяти його світогляд, інтереси, думки.

Перспективами подальших досліджень можуть бути з'ясування зв'язку між готовністю до шлюбу та:

– усвідомленням важливості господарсько-економічної сфери, що може запобігти розчаруванню у майбутньому шлюбі через недостатню матеріальну забезпеченість;

– емоційною взаємодією між чоловіком і жінкою, бажанням сприймати емоційний стан свого партнера, шукати компроміси і взаєморозуміння із партнером, що сприятиме якісному реагуванню на ситуації, які виникають у подружньому житті (особливо на початкових етапах життєвого циклу сім'ї), обирати більш конструктивні способи поведінки задля її збереження;

– особливостями гендерної ідентичності у молоді. Адже конкретизація зв'язку між гендерною ідентичністю та образом сім'ї на етапі дорослішання дає змогу виявити уявлення про себе, сімейне життя, шлюбного партнера, які можна скорегувати у подальшій роботі психолога під час проведення тренінгів, індивідуальних консультацій, семінарів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология. Москва: Академический Проект, 2001. 704 с.
2. Волкова А. Н., Трапезникова Т. М. Методические приемы диагностики супружеских отношений. *Вопросы психологии*. 1985. № 5. С. 110–116.
3. Головей Л. А., Рыбалко Е. Ф. (ред.) Практикум по возрастной психологии. СПб.: Речь, 2002. 694 с.
4. Голод С. И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты. Ленинград: Наука, 1984. 240 с.
5. Васильченко О. М. Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості: навчально-методичне видання. Київ; Нікополь: СПД Фельдман О.О., 2012. 96 с.
6. Дьоміна Г. А. Психологічні особливості готовності до шлюбу сучасної молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 1. С. 95–105. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2019_1_12 (дата звернення 23.11.2021).
7. Захарченко В. Г. Соціально-психологічні особливості готовності молоді до подружнього життя. *Український соціум*. 2004. № 1(3). С. 14–23.
8. Карпушевська Л. Р. Виховуємо чоловіків і жінок. Харків: Вид. група «Основа», 2014. 96 с.
9. Кісарчук З. Г., Єрусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї. Київ: Главник, 2006. 128 с.
10. Ковалев С. В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: тесты, опросники, ролевые игры. Москва: Просвещение, 1991. 143 с.
11. Лисенкова І. П. Дослідження психологічних механізмів розвитку емоційної сфери. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 3. С. 258–261.
12. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т. І. Психологія молодої сім'ї: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 235 с.
13. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. СПб.: Речь, 2004. 392 с.
14. Оліфірович Н. І., Зінкевич-Куземкіна Т. А., Велента Т. Ф. Психологія сімейних криз. СПб.: Речь, 2006. 360 с.
15. Пезешкиан Н. Треннинг семейных отношений. 33 и 1 форма партнерства, 3-е изд. Москва: Институт позитивной психотерапии, 2009. 288 с.
16. Тренінг Будуємо щасливу родину. *На Урок. Освітній канал*: веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/trening-buduemo-schaslivu-rodinu-2929.html> (дата звернення 23.11.2021).
17. Тренінг Готовність до сімейного життя. Маргарита Супрун. *Academia*: веб-сайт. URL: <https://www.academia.edu/38052031> (дата звернення 23.11.2021).
18. Тренінг Сім'я – це не просто важлива річ, це все! *На Урок. Освітній канал*: веб-сайт. URL: <https://naurok.com.ua/zanyattya-z-elementami-treningu-dlya-starshoklasnikov-sim-ya-ce-ne-prosto-vazhliva-rich-ce-vse-175466.html> (дата звернення 23.11.2021).

УДК 343.97:343.62-053.2:04

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.15>

Сахарова Катерина Олександрівна,
доктор філософії, магістр психології,
старший викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0002-3838-5730

Чередніченко Олексій Миколайович,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0002-0423-4202

Липовська Наталія Анатоліївна,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
НТУ «Дніпровська політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-9288-4733

ФОРМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА В ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

FORMS OF PSYCHOLOGICAL VIOLENCE IN THE ORGANIZATIONAL ENVIRONMENT

У статті розглянуто форми психологічного насильства в організаційному середовищі: булінг, кібербулінг, булінг на робочому місці (мобінг), віктимблеймінг, харасмент, сталкінг, аутинг, газлайтинг.

Доведено, що основна небезпека психологічного насильства – в доведенні жертви до психічно нестабільного стану і неадекватного сприйняття реальності, навіть до самогубства.

Наведено класифікації булінгу та мобінгу. Підкреслено особливості негативних дій кривдника, такі як повторюваність і тривалість, ця характеристика негативних дій кривдника виникає завдяки тому, що, з одного боку, кривдник зберігає зацікавленість в здійсненні насильницьких дій щодо жертви довгий час і, з іншого боку, в результаті того, що жертва слабкіше і не здатна захистити себе в ситуації булінгу.

Обґрунтовано, що характерною рисою булінгу є прояв кривдником проактивної агресії по відношенню до жертви, тобто наступальної, а не оборонної агресії, спрямованої на формування у жертви стану страху і розгубленості.

Розглянуто відміну характеристик булінгу від характеристик інших явищ, які порушують процес конструктивного спілкування.

Обґрунтовано, що булінг відрізняється від агресії, насильства, жорстокого поводження і хейзінга тим, що має такі стійкі характеристики, як тривалий повторюваний характер насильницьких дій, наявність стійких типів суб'єктів – кривдник, жертва, свідок, отже, відповідних видів девіантної поведінки, які реалізуються в ході булінгу – агресивної, віктимної та конформної.

Відзначено, що булінг та мобінг – це тривалий процес, який може тривати місяцями.

Виявлений механізм профілактики булінгу – діяльнісне опосередкування передбачає детермінацію поведінки і міжособистісних взаємодій членів групи змістом, цілями і завданнями групової діяльності. Здійснення групою просоціальної колективної діяльності дозволяє у її членів сформувати позитивні моральні ціннісні орієнтації, адекватну самооцінку, вміння конструктивної взаємодії та ін., а також організувати співпрацю членів колективу задля досягнення спільної мети, що дозволяє виключити появу в такій групі індивідуальних і групових факторів виникнення булінгу.

Ключові слова: булінг, мобінг, організаційне середовище, психологічне насильство, психологічна безпека, проактивна агресія.

The article considers the forms of psychological violence in the organizational environment: bullying, cyberbullying, bullying in the workplace (mobbing), victim flashing, harassment, stalking, outing, gaslighting.

It is proved that the main danger of psychological violence is in bringing the victim to a mentally unstable state and inadequate perception of reality, even to suicide.

Classifications of bullying and mobbing are given. Emphasized features of the offender's negative actions, such as recurrence and duration, this characteristic of the offender's negative actions arises due to the fact that, on the one hand, the offender remains interested in committing violence against the victim for a long time and, on the other hand, weaker and unable to defend himself in a bullying situation.

It is substantiated that the characteristic feature of bullying is the manifestation of the offender's proactive aggression towards the victim, ie offensive rather than defensive aggression aimed at forming a state of fear and confusion in the victim.

The difference of bullying characteristics from the characteristics of other phenomena that disrupt the process of constructive communication is considered.

It is substantiated that bullying differs from aggression, violence, abuse and hazing in that it has such stable characteristics as long-term repetitive nature of violent actions, the presence of stable types of subjects – abuser, victim, witness, and therefore appropriate types of deviant behavior. are realized in the course of bullying – aggressive, victim and conformist.

It is noted that bullying and mobbing is a long process that can take months.

The mechanism of bullying prevention is revealed – activity mediation involves determination of behavior and interpersonal interactions of group members by the content, goals and objectives of group activities. The group's implementation of prosocial collective activity allows its members to form positive moral values, adequate self-esteem, constructive interaction skills, etc., as well as to organize cooperation of team members to achieve a common goal, which eliminates the appearance of individual and group factors in such a group.

Key words: *bullying, mobbing, organizational environment, psychological violence, psychological security, proactive aggression.*

Актуальність дослідження. У вересні 2018 р. на сайті Президента України з'явилась петиція № 22/046720-еп «Заборонити психологічне насильство (булінг, мобінг, сталкінг, психологічні маніпуляції)», подана Юлією Іщенко [1]. І хоча вона набрала лише 187 голосів з 25000 необхідних, з проблемою психологічного насильства кожен з нас стикався у своєму житті – у школі, на роботі, в сім'ї.

Ст. 28 Конституції України визначає, що «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [2].

Попри тому, що Уряд застосовує низку профілактичних заходів, Україна на сьогодні опинилась у першій десятці розвинутих країн щодо розповсюдження булінгу серед підлітків віком 11–15 років [3].

За даними моніторингу Інституту модернізації змісту освіти, фахівці його психологічної служби у 2018–2019 роках ухвалили понад 86 тис. запитів від учасників освітнього процесу щодо протидії булінгу. Зокрема, від батьків надійшли 27 772 звернення, від педагогічних працівників – 23 108, дітей – 30 178 та інших зацікавлених осіб – 5 490 (Pazuchuk, 2019) [4]. За даними дослідження Career Builder, троє з десяти співробітників підвертаються булінгу на робочому місці [5].

Чим більше напруження у суспільстві, тим більше зустрічається випадків проактивної агресії. Це обумовлює актуальність даного дослідження.

У сучасній зарубіжній науці присутня велика кількість досліджень булінгу. У дослідженнях висвітлені такі його аспекти:

1. Булінг серед дітей, підлітків та юнаків та способи його подолання (К. Салміваллі (Salmivalli), Д. Олвеус (Olweus), К. Рігбі (Rigby), Д. Лайнс (Lines), Р. Ломанн (Lohmann), Дж. Тейлор (Taylor), Х. Кілпатрік (Kilpatrick), Дж. Кук (Cook), Б. Сорнсон (Sornson) і ін.).

2. Кібербулінг – навмисні образи, погрози, дифамації та повідомлення іншим компрометуючих даних за допомогою сучасних засобів комунікації, як правило, протягом тривалого періоду часу, присвячені роботи наступних авторів (Р. Ковальські (Kowalski), С. Лімбер (Limber), П. Агатстон (Agatston), Е. Кандель (Kandel), Н. Віллард (Willard) та ін.).

3. Булінг на робочому місці (Дж. Лонго (Longo), М. Даффі (Duffy), Л. Сперрі (Sperry), Н. Техрані (Tehrani), С. Паркер (Parker) і ін.).

4. Булінг в країнах сходу, «іжіме» (К. Ейб (Abe), Р. Маєда (Maeda), М. Акіба (Akiba), Т. Мітсуро (Mitsuru) і ін.).

Теоретичну основу дослідження становлять:

– дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів про булінг та особливості його попередження і подолання в різних країнах (І.С. Кон, О.А. Селіванова, Т.С. Шевцова, І.С. Бердишев, М.Г. Нечаєва, Д. Олвеус, К. Рігбі, Сміт, Ш. Іонейма (Yoneyama) та ін.);

– дослідження віктимної поведінки (Т.В. Варчук, К.В. Вишневецький);

– концепції агресивної поведінки (Л. Берковіц, А. Бандура, Е. Фромм, К. Лоренц, І.А. Фурманов та ін.);

– дослідження конформної поведінки (І. С. Кон, О.М. Сопіков).

Мета дослідження – розглянути особливості психологічного насильства в організаційному середовищі та дослідити засоби попередження проактивної агресії.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо види психологічного насильства в організаційному середовищі.

Термін «булінг» походить від англійського дієслова to bully. Відповідно до Кембриджського словника англійської мови, дієслово to bully означає: ображати або залякувати когось, хто є меншим або менш впливовим ніж ви, доволі часто примушування такої особи до небажаних дій (“Meaning of “bully”, 1998). В Оксфордському словнику дієслово to bully – це прагнути завдати шкоди, залякати або примусити до небажаної дії уразливу особу чи особу, яка такою сприймається (“Meaning of “bully”, 1998) [6]. Українською мовою цей термін перекладено як залякування, цькування. Ознакою булінгу є систематичні знущання з боку однієї особи чи групи осіб з індивіда, який не може захиститися. Булінг є явищем інтернаціональним, що досліджують учені низки країн: Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Канади, Норвегії, Фінляндії тощо. Норвезький психолог Д. Ольвеус 1993 року опублікував визначення булінгу в середовищі дітей і підлітків, яке стало загальноприйнятим, – це навмисна, систематично повторювана агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили (“Meaning of “bully”, 1998) [7].

Основна його небезпека – в доведенні жертви до психічно нестабільного стану і неадекватного сприйняття реальності, навіть до самогубства.

Менш жорсткі, але все-таки психологічно небезпечні дії називають мобінгом. Мобінг (від англ. mob – юрба) – систематичне цькування, психологічний терор, форма психологічного тиску у вигляді цькування співробітника у колективі, зазвичай з метою його звільнення. Цей термін виник на початку 1980-х років завдяки психологу і медику, доктору Ханцу Лейману, який провів дослідження цього явища на робочих місцях у Швеції [5].

До кібертравлі відносяться загрози і повідомлення, що відправляються поштою або в соціальних мережах, все ті ж висміювання і публікуються у відкритому доступі чутки, поширення особистих фотографій жертви, особливо інтимних.

Віктімблеймінг – це звинувачення жертви і «перекладання» всієї відповідальності на людину, і без того перебуває під психологічним тиском. Віктімблеймінг одночасно може бути і наслідком булінгу (коли жертва не отримує

належної підтримки, наприклад після пережитого насильства), і окремою формою цькування.

Харасмент – це сексуальні домагання. Не завжди харасмент досягає рівня булінгу, але в окремій обмеженій групі, наприклад, на роботі, може супроводжуватися шантажем, погрозами і численними утисками: урізанням в зарплаті або на посаді, поширенням все тих же пліток, висміюванням перед колегами, приниженням, псуванням речей на робочому місці.

Сталкінг – це нав’язливе, небажане і постійне переслідування однією людиною іншої. Сталкер переслідує людину в реальному і віртуальному житті, пише повідомлення і коментує всі події, відстежує всі відвідувані місця. Створюється відчуття постійного стеження [1].

Аутинг – це публічне розголошення компрометуючої жертви інформації, яка в підсумку може стати приводом для цькування. Але навіть у разі нормального прийняття суспільством отриманої інформації людина все одно виявляється в некомфортній обстановці, часто змушує її виправдовуватися або пояснювати ситуацію.

Психологічні маніпуляції застосовуються з метою психологічного насильства та можуть завдати шкоди людині. Наприклад, газлайтинг – маніпулятивний прийом, який найпростіше проілюструвати такими типовими фразами: «Не було такого», «Тобі здалося» і «Ти з глузду з’їхала?». Газлайтинг – мабуть, один з найпідступніших прийомів маніпуляції, тому що спрямований на те, щоб спотворити і підірвати у жертви почуття реальності; роз’їдає здатність людини довіряти собі, і в результаті вона починає сумніватися в правомірності своїх скарг на образи і погане поводження [1].

Як було зазначено вище, дослідження булінг отримало своє

початок в зарубіжних країнах. П. Хайнеманн (Heinemann) був одним з перших дослідників, що привернув увагу до проблеми тривалого повторюваного насильства в малій групі [8, с. 172]. Він опублікував повідомлення про колективному нападі на одну людину, який заважав групі займатися своєю звичайною діяльністю, назвавши такий напад «моббінгом» (mobbing). К. Лоренц (Lorenz) використовував термін «mobbing», щоб охарактеризувати групу школярів, які об’єднуються проти учня, який відрізняється від них [9]. Вивчаючи насильство в малих групах, Д. Ольвеус прийшов до висновку, що тривале повторюване насильство може здійснюватися не тільки всією групою, а й окремими індивідами, в зв’язку з цим в апарат науки вченим був введений термін «булінг»

в 80-х рр. XX століття, який має більш широке в порівнянні з терміном «мобінг» значення [10].

Для визначення базових характеристик досліджуваного явища проаналізуємо основні визначення булінгу. Д. Олвеус в своїй книзі «Bullying, what we know and what we can do» дає таку дефініцію булінгу: учень піддається булінгу, якщо він неодноразово і довгий час знаходиться під впливом негативних дій з боку іншого учня або учнів [11, с. 9]. Під негативними діями розуміється різноманітність поведінкових дій. До негативних дій автор відносить такі:

1) використання лайливих слів, таких, що принижують честь і гідність жертви, використання образливих прізвиськ і «кличок»;

2) цілеспрямоване ігнорування і виключення жертви з групової діяльності;

3) нанесення тілесних ушкоджень та залякування жертви;

4) поширення недостовірних відомостей, що ганьблять честь і гідність жертви [9, с. 31].

За аналогією з агресією булінг класифікують на психологічний і фізичний. До психологічного булінгу відносяться образи, вимагання, глузування, поширення чуток, соціальне ізолювання, псування майна, погрози та ін. До фізичного булінгу відносяться агресія і насильство із застосуванням фізичної сили – удари, поштовхи, утримання силою і ін., психологічний булінг може виявитися навіть більш травмуючим, ніж фізичні знущання [12, с. 10].

У своїй дефініції булінг Д. Олвеус приділяє увагу такій особливості негативних дій кривдника, як повторюваність і тривалість, ця характеристика негативних дій кривдника виникає завдяки тому, що, з одного боку, кривдник зберігає зацікавленість в здійсненні насильницьких дій щодо жертви довгий час і, з іншого боку, в результаті того, що жертва слабкіше і не здатна захистити себе в ситуації булінгу.

Ряд дослідників булінгу в його визначеннях також відзначають тривалий повторюваний характер насильницьких дій, здійснюваних в ході булінгу. Р. Хілд (Heald) зазначає, що булінг – це тривале насильство, фізичне або психологічне, здійснюване однією людиною або групою людей і спрямоване проти людини, яка не в змозі захиститися у фактичній ситуації, з усвідомленим бажанням заподіяти біль, налякати або піддати людини тривалій напрузі [13, с. 320]. Булінг – це форма насильства, яка має місце в школі. Д. Таттум (Tattum) також підкреслює тривалість насильницьких дій і дає наступне визначення булінгу: тривале насильство, фізичне або психологічне,

здійснюване людиною або групою і спрямоване проти людини, яка не в змозі захищатися в поточній ситуації; таке насильство найчастіше відбувається неодноразово і послідовно [12, с. 16].

К. Рігбі (Rigby), Д. Форрінгтон (Forrington), Д. Олвеус (Olweus), К. Салміваллі (Salmivalli) та інші дослідники булінг відзначають, що однією з ключових рис булінгу є дисбаланс сили жертви і кривдника [9; 12]. У словнику американської психологічної асоціації підкреслюється нерівність сил кривдника і жертви, уточнюється, що булінг – це тривалі погрози і агресивна поведінка, спрямовані на інших людей, особливо тих, хто менше або слабкіше [14, с. 52]. Д. Форрінгтон (Forrington) підкреслює нерівність сил кривдника і жертви в визначенні булінгу, під яким він розуміє повторюване пригнічення психологічного або фізичного характеру менш слабкого індивіда більш сильним [12, с. 32].

Ще однією характерною рисою булінгу є прояв кривдником проактивної агресії по відношенню до жертви, тобто наступальної, а не оборонної агресії, спрямованої на формування у жертви стану страху і розгубленості [15]. Дану характеристику булінгу серед інших зазначає П. Рандалл (Randall), розуміючи під булінгом агресивну поведінку, яка виникає у результаті реалізації наміру кривдника по заподіяння фізичного або психологічного страждання іншим [16].

Ще одна риса булінгу полягає в тому, що учасники булінгу грають в ньому різні ролі, до яких відносяться ролі: кривдника (буллі), жертви, свідка [17, с. 225]. У разі виникнення булінгу в шкільному класі, в ньому прямо або побічно беруть участь всі учні – школяри спостерігають за подіями, що відбуваються, при цьому одні навчаються можуть стати на бік кривдника, інші стороню жертви і спробувати змінити ситуацію, інші будуть намагатися не втручатися.

Незважаючи на наявність у булінгу характеристик, які виділяють його з ряду інших явищ, пов'язаних з порушенням спілкування, в деяких дослідженнях термін «булінг» використовується як синонім термінів, що позначають різні порушення спілкування, такі як агресія, насильство, дідівщина та ін. [18]. Явища, що порушують процес спілкування, володіють різною природою, це можуть бути типи поведінки, наприклад, агресія, а можуть бути порушення взаємодії, що склалося в результаті сукупностей різних типів поведінки, наприклад, дідівщина, мобінг тощо.

Розглянемо відміну характеристик булінгу від характеристик інших явищ, які порушують процес конструктивного спілкування.

Булінг відрізняється від агресії, насильства, жорстокого поводження і хейзінга тим, що має такі стійкі характеристики, як тривалий повторюваний характер насильницьких дій, наявність стійких типів суб'єктів – кривдник, жертва, свідок, отже, відповідних видів девіантної поведінки, які реалізуються в ході булінгу – агресивної, віктимної та конформної.

Явище, яке зветься словом «дідівщина», також має відмінні від булінгу характеристики. Слово «дідівщина» використовується для позначення нестатутних взаємин у військових колективах, у зв'язку з цим в дослідженнях дідівщини відсутні дані про вплив шкільного простору і простору класу, педагогів і адміністрації, учнів інших класів, вікових особливостей на взаємодії в групі. При цьому загальні риси булінгу та дідівщини полягають у тому, що і булінг, і дідівщина описують систему деструктивних взаємодій в малій групі.

Відмінність булінгу від мобінга полягає в тому, що булінг здійснюється переслідувачем відносно свідомо слабшого члена групи, нездатного себе захистити, – жертви, а в мобінгу насильство здійснюється високостатусним членом групи по відношенню до конкурента – сильного члена групи.

Існують такі різновиди мобінгу. Вертикальний мобінг – колектив іде війною проти керівника, або ж начальник цькує працівника, який йому не подобається (босинг – від англ. *boss*). Ця форма булінгу передбачає цькування співробітника керівником відділу або ж всієї компанії. В основному він виникає, якщо начальство хоче позбутися від якогось співробітника або ж керівник таким чином самостверджується. Босинг, своєю чергою, також поділяється на кілька видів: закритий і відкритий [5].

– Закритий босинг. У такій ситуації керівник неявно «травить» співробітника. Він перестає помічати його заслуги, результати роботи, ігнорує ініціативи, проводить важливі наради без співробітника. Все це сприяє тому, що у людини не залишається ніяких можливостей для реалізації потенціалу та кар'єрного росту.

– Відкритий босинг. За назвою зрозуміло, що в цій ситуації над співробітником відкрито знущаються, насміхаються й ображають. У деяких випадках ситуація може доходити до псування особистих речей людини або ж документів [19].

Горизонтальний передбачає цькування колективом одного з працівників. Горизонтальний мобінг може проявлятися у відвертому хамстві, образливих жартах. Крім того, колеги

можуть навмисно приховувати від співробітника інформацію, щоб підставити його перед керівництвом [19].

Існує ще й змішаний мобінг, коли цькують і по вертикалі, і по горизонталі – сендвіч-мобінг. Вважається найважчою формою психологічного насильства над людиною і передбачає булінг з боку як керівництва, так і колег [5].

Образливі слова, ігнорування, непристойні жарти та коментарі, надмірна прискіпливість, бойкоти, небажання давати інформацію, цькування перед усім колективом, доноси, плітки – це «легкі» прояви мобінгу. Відомі випадки, коли співробітники свідомо пошкоджували майно своєї жертви, викидали її документи, ховали речі, псували техніку, видаляли потрібні файли, фізично переслідували в робочий та позаробочий час (у тому числі по телефону), сексуально переслідували. Жертвою мобінгу може стати будь-яка людина. Нерідко ними стають молоді фахівці, які щойно прийшли на роботу в новий колектив. Також жертвою мобінгу можуть стати і працівники передпенсійного віку. Це ганебне явище – мобінг – трапляється не тільки у приватних структурах, але і в державному секторі. Виявлено, що чим більший стаж державної служби, тим більший ризик застосування мобінгу з боку безпосереднього керівника, що найчастіше проявляється як надмірне завантаження роботою у порівнянні з іншими працівниками та/або доручення завдань, які не відповідають рівню компетенції. Також керівник частіше застосовує мобінг до жінок, ніж до чоловіків.

Важливо відзначити, що булінг, він же мобінг – це тривалий процес, який може тривати місяцями. Саме тому не варто плутати булінг зі звичайним конфліктом або ж настороженістю співробітників.

Через що і коли виникає настороженість? Все просто, якщо в команду приходять новачок, співробітникам потрібен час, щоб придивитися до нього, дізнатися краще і це зовсім не означає, що колектив ігнорує нову людину.

Конфлікт – це, як правило, зіткнення різних думок або ж позицій на один процес, завдання, ідею тощо. Якщо у співробітників виник конфлікт між собою, дуже важливо вчасно його вирішити, щоб він не переріс у булінг.

Профілактика булінгу серед школярів підліткового віку – одна з тих проблем, які, з одного боку, знаходять своє відображення в працях психологів і педагогів, а з іншого – є актуальною в практиці роботи освітніх установ.

Помітне звучання проблема булінгу набуває в підлітковому віці через складність і суперечність особливостей зростаючих дітей, внутрішніх і зовнішніх умов їх розвитку. Саме в цей час, засвоївши певні патерни поведінки, підліток може дотримуватися їх все подальше життя. У цей період відбувається усвідомлене і довільне становлення моральності підлітків в процесі спілкування. На тлі цих процесів, що відбуваються в сучасних умовах, спостерігається зростання цинізму, брутальності, жорстокості, агресивності, низький рівень комунікативної компетентності. У цей період, шкільний клас завершує своє становлення як колективу, що не завжди дає підлітку відчуття захищеності. При цьому наявність булінгу в класі порушує нормальне становлення класу як колективу.

Визначення булінгу серед школярів підліткового віку як варіанту конфліктної деструктивної взаємодії в малій групі, при якій кривдником щодо жертви, нездатною себе захистити, здійснюються тривалі повторювані насильницькі дії, спрямовані на заподіяння шкоди жертві і підвищення або збереження статусу кривдника в групі, дозволяє виявити в ньому не тільки поведінкові, а й соціально-психологічні риси.

Висновки. Аналіз виділеної в науці сукупності факторів виникнення булінгу (індивідуально-психологічних (агресивна, віктимна, конформна поведінка) і соціально-психологічних (негативні емоційні відносини підлітків, наявність неформального лідера з високим рівнем агресивності) показав, що при їх визначенні не враховувався вплив рівня розвитку групи і спрямованості її діяльності. Розгляд булінгу з позиції стратометричної концепції колективу дозволив доповнити вже відомі чинники виникнення булінгу такими груповими факторами, як відсутність або анти-соціальний зміст групової діяльності, низький рівень розвитку групи.

Виявлений механізм профілактики булінгу – діяльнісне опосередкування передбачає детермінацію поведінки і міжособистісних взаємодій членів групи змістом, цілями і завданнями групової діяльності. Здійснення групою просоціальної колективної діяльності дозволяє у її членів сформувати позитивні моральні ціннісні орієнтації, адекватну самооцінку, вміння конструктивної взаємодії та ін., а також організувати співпрацю членів колективу задля досягнення спільної мети, що дозволяє виключити появу в такій групі індивідуальних і групових факторів виникнення булінгу.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне рішення розглянутої проблеми. Подаль-

ший розвиток і поглиблення дослідження може бути спрямовано на вивчення способів профілактики булінгу в межах навчального закладу в цілому, а також вивчення способів профілактики таких різновидів булінгу як кібербулінг, булінг, що виникає між підлітками і педагогами і булінг, що виникає між педагогами.

На думку експерта Олени Стрельник, для протидії мобінгу для початку треба визнати, що проблема існує, у неї є назва та практика протидії. Першою країною, яка запровадила законодавство, що спеціально забороняє знущання на роботі, була Швеція, яка закріпила цю політику в 1993 році [20].

На загальноєвропейському рівні є низка регуляторних актів із протидії мобінгу, зокрема статті Хартії ЄС «Про соціальні фундаментальні права працівників» та директив про безпеку та здоров'я працівників, про рівне ставлення та протидію дискримінації на роботі.

Окремі статті трудового законодавства, які би захищали працівників від мобінгу, в Україні відсутні. Найближчим до поняття мобінгу як психологічного знущання є поняття утисків, наведене в Законі України про «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012). Утиск – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їхньої людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери [20].

У березні цього року було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо попередження та протидії мобінгу». У ньому наведено визначення мобінгу як психологічного та/або економічного тиску, цькування, створення нестерпних умов з метою доведення працівника до звільнення чи настання інших несприятливих для працівника наслідків.

Як працівники, так і керівництво мають бути зацікавлені у створенні механізмів протидії дискримінації та мобінгу на робочому місці, адже мобінг знижує задоволеність працею, підвищує рівень стресів, знижує ефективність роботи, шкодить іміджу компанії та роботодавця. Тож варто, не чекаючи прийняття закону з протидії мобінгу, розробляти та впроваджувати відповідні політики на робочих місцях вже зараз.

Нормативно-правове забезпечення протидії мобінгу не допоможе, поки в організаційному середовищі не буде сформована повага до людської гідності, засоби забезпечення психологічної безпеки та попередження проактивної агресії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Заборонити психологічне насильство (булінг, мобінг, сталкінг, психологічні маніпуляції): електронна петиція № 22/046720-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/46720>
2. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
3. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі: Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbullying-teens-Ukraine>
4. Пазичук А. Півроку боротьби з цькуванням у школах – підсумки експерта. 2019. *Громадський простір* : [сайт]. URL: <https://www.prostir.ua/?news=piv-roku-borotby-z-tskuvannya-u-shkolah-pidsumky-eksperta>
5. Михайлова А. Булінг на роботі: як запобігти та знешкодити. URL: <https://hurma.work/blog/buling-na-roboti-yak-zapobigti-ta-zneshkoditi/>
6. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3(112). URL: <https://doi.org/10.33270/01191123.21>
7. Meaning of bully in the English Dictionary. (1998). British Columbia Ministry of Education. Retrieved. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bully?q=buling#translations>
8. Heinemann P. P. Mobbing. A whole curriculum approach to bullying. *Stoke-on-Trent*: Trentham Books. 1973.
9. Конрад Лоренц. Агрессия. URL: <https://mobbingu.net/articles/detail/72/>
10. Olweus D. Bullying or peer abuse in school: intervention and prevention. *Psychology, law and criminal justice: international development in research and practice*. 1995. P. 248–263.
11. Olweus D. Bullying at school. What we know and what we can do. Oxford : Blackwell Publishers, 1994. 135 p.
12. Rigby K. Bullying in schools and what to do about it. Camberwell : Acer Press, 2007. 346 p.
13. Heald T. R. Defining Bullying: Towards a Clearer General Understanding and More Effective Intervention Strategies. *School Psychology International*. 1996. № 17. P. 317–329.
14. Swearer, S. Bullying prevention and intervention. New York : The Guilford Press, 2009. 157 p.
15. Словарь терминов агрессии Д. В. Жмурова. URL: <http://www.vocabulum.ru/word/117/>
16. Randall, P. Adult bullying: Perpetrators and victims. London : Routledge, 1997.
17. Румянцева Т. Г. Агрессия: проблемы и поиски в западной философии и науке. Минск : Изд-во Университетское, 1991. 150 с.
18. Крейхи Б. Социальная психология агрессии. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 336.
19. Мобінг. URL: <http://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/%D0%9C%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B3.pdf>
20. Стрельник О. На роботу як на каторгу: що таке мобінг на робочому місці? URL: <https://zmist.pl.ua/publications/na-robotu-yak-na-katorgu-shcho-take-mobing-na-robochomu-misci>

РОЗДІЛ 6 ПРАВО

УДК 346.7

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.16>

Гусь Аліна Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0000-0003-1440-4666

ДО ПИТАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДОГОВІРНОГО ПРАВА ON THE ISSUE OF CONTRACT LAW DIGITIZATION

Нині одна із найбільш обговорюваних технологій, яка зачіпає сферу господарських відносин у межах цифрової економіки України, – це блокчейн та смарт-контракти, що створюються у його середовищі та широко застосовуються у різних галузях народного господарства.

У статті аналізуються підходи до впровадження смарт-технології як засобу підтримання класичної договірної діяльності та інноваційної технології її інтеграції у договірне право України. Розглянуто особливості правового регулювання смарт-договірних відносин.

Мета дослідження - визначення місця смарт-контракту в межах традиційних договірно-правових конструкцій, простеження підходів до розуміння його правової природи, зокрема на підставі аналізу визначень, сформульованих у західній правовій доктрині. Встановлено, що існують два основних підходи: смарт-контракт як юридичний документ і смарт-контракт як комп'ютерна програма.

На підставі виділених підходів до розуміння правової природи смарт-контрактів запропоновано дві моделі інкорпорації смарт-контрактів у національне договірне право: технологічна та інноваційно-правова.

Технологічна модель передбачає використання смарт-контракту тільки як інструментального засобу, призначеного для підтримання діяльності за контрактом у частині автоматичного виконання зобов'язань та блокчейн-зберігання їхніх результатів. Водночас у разі суперечності між тим, як комп'ютерна програма виконує договір, і тим, що написано в умовах договору, перевагу має той сценарій, який прописано у класичному договорі.

Інноваційно-правова модель інкорпорації смарт-контрактів у договірному праві передбачає їхню легітимацію і на цій основі – відмову від паперової версії договору, визнання юридичного статусу договору за угодою, укладеною із використанням смарт-технології без виконання будь-яких інших формальностей.

У межах поставленої мети автор аналізує форму, предмет, суб'єктний склад смарт-контрактів у разі їхньої легітимації у межах інноваційно-правової моделі інкорпорації у договірне право.

Зроблено висновок про достатність чинної правової бази та законодавчих ініціатив для впровадження смарт-контрактів у сферу господарювання.

Ключові слова: смарт-контракт, інкорпорація, договір, договірне право, інформаційні технології, блокчейн, програмне забезпечення.

Today, one of the most discussed technologies affecting the sphere of economic relations in the framework of digital transformation is blockchain and smart contracts created in its environment, which are widely used in various sectors of the national economy.

The article analyzes approaches to the implementation of smart technology as a means of supporting classical contractual activity and innovative technology of its integration into the contractual law of Ukraine. The features of the legal regulation of smart contractual relations are considered.

The purpose of the study is to determine what place a smart contract occupies within the framework of traditional contractual legal structures, to trace approaches to understanding its legal nature, including on the basis of an analysis of the definitions formulated in Western legal doctrine. In the course of which, it was found that there are two main approaches: a smart contract as a legal document and a smart contract as a computer program.

Based on the selected approaches to understanding the legal nature of smart contracts, two models for the incorporation of smart contracts into national contract law were proposed: technological and innovative legal.

Technological model of transferring a test to a smart contract, but only as an instrumental one, which is designated for the performance of a contract at a part of an automatic test of a health problem and a warhead-taking over of these results, when

it is necessary in the case of a computer it is written in the minds of the contract, rewriting the matime of that scenario, like the prescriptions for the classic contract.

The innovative legal model of the incorporation of smart contracts in the contract is the right to transfer the legitimacy and on the basis of the form of the paper version of the contract, the introduction of the legal status of the contract for the land, which is based on smart technologies.

As part of this goal, the author analyzes the form, subject, and subject composition of smart contracts, if they are legitimized within the framework of the innovative legal model of incorporation into contract law.

The conclusion is made about the sufficiency of the current legal framework and legislative initiatives for the implementation of smart contracts in the economic sphere.

Key words: smart contract, incorporation, contract, contract law, information technology, blockchain, software.

Цифровізація істотно впливає на розвиток права, зокрема у сфері договірної регулювання. Застосування досягнень науково-технічного прогресу та інформаційних технологій стимулює розвиток договорів, які опосередковують використання нових складних об'єктів правовідносин, що є результатом розвитку технологій. Складність об'єктів правовідносин зумовлює й ускладнення договірної регулювання.

Однією із наріжних проблем сучасного договірної права у контексті цифровізації економіки України є застосування суб'єктами господарювання так званих смарт-контрактів (smart contracts) (дотепер невідомий вітчизняній правовій системі термін). Водночас варто відзначити, що наразі юридична доктрина пропонує значну кількість різноманітних підходів до його тлумачення, про що ми і поговоримо далі.

Вперше визначення поняття «смарт-контракт» було опубліковано у 1996 році науковцем Ніком Сабо, який спеціалізувався у сфері інформаційних технологій. У його роботі «Розумні контракти: будівельні блоки для цифрових ринків», смарт-контракти було визначено як набір обіцянок, чітко визначених у цифровій формі, включаючи протоколи, в межах яких сторони виконують ці обіцянки [1]. Загалом це визначення розроблено Сабо з метою використання розвинених методів договірної права у протоколах електронної комерції в Інтернеті.

Головна теза Сабо полягає в тому, що контракти потрібні для довіри у суспільствах, що функціонують. Через два роки Сабо зауважив (Szabo, 1996) [2]: незалежно від того, чи виконується він урядом або іншим способом, контракт є основним будівельним блоком вільної ринкової економіки.

Починаючи з 1990-х років, спеціалісти в інформаційних технологіях і математики створили технічні засоби для автоматизації контрактів. Більше того, деякі технології, які забезпечують ранні та рудиментарні форми розумних контрактів, уже існували тоді, коли Сабо ділився своїми думками зі світом. Прикладом такої технології є DigitCash від Chaum et al. (1988) [3] – платіжна система, що захищала конфіденційність користувачів.

Сабо вважав, що для того, щоб зробити розумні контракти більш цінними для суспільства, вони мають бути підданими перевірці, спостереженню і виконанню. Отже, розумні контракти стануть частиною суспільства, що, у свою чергу, знизить юридичні бар'єри, зменшить витрати на транзакції, скоротить час на виконання контракту та дозволить створювати нові види бізнесу. Сабо був на місці у своїх прогнозах: нині, коли розумні контракти розвиваються і замінюють деякі традиційні контракти, вони зменшують витрати та прискорюють виконання, як показав приклад велосипеда.

Подальші розробки у сфері технології блокчейн і смарт-контрактів розглянули ці теми ще більш енергійно. Кілька груп запропонували такі проекти Bitcoin 2.0, які містять більш складні форми смарт-контрактів, що мають блокчейн, подібний до Bitcoin, але дозволяють створювати та автоматично виконувати складні контракти [4]. Такий математичний закон має на меті стати революційною розробкою не лише для віртуальних валют, але і мати набагато ширше застосування у договірних відносинах, за яких регуляторні договори замінюються договорами, що виконуються самостійно, а судові пристави та судді залишаються діючими.

Біткойни та розумні контракти підняли одне фундаментальне питання: чи має закон регулювати таке явище і яким чином? Автор бере на себе ґрунтовну дискусію, представлену Сергієм Щербаком, а саме «Як потрібно регулювати біткойн?» [5], критично обговорюючи та розвиваючи деякі аспекти, висвітлені там.

Мета цієї статті полягає в окресленні головних персонажів Bitcoin і смарт-контрактів, формуванні деяких ідей щодо регуляторних розробок для Bitcoin і смарт-контрактів. Автор стверджує, що Bitcoin і смарт-контракти не є настільки революційними інструментами із погляду на юриспруденцію, їх можна помістити в наявну законодавчу базу без необхідності створення абсолютно нового типу децентралізованого права. Аргументуючи це, автор використовує переважно традиційний догматичний метод.

«Смарт-контракти» – це термін, що використовується для опису комп'ютерного коду, який автоматично виконує всі або частини операцій транзакції усної або письмової угоди між двома сторонами. Код може бути або єдиним проявом угоди між сторонами («розумні контракти лише для коду») або доповнювати традиційний контракт на основі природної мови, виконуючи певні положення цього контракту («допоміжні розумні контракти»).

Можна навести ще одне визначення смарт-контракту, утверджене в американській доктрині, про те, що договір, який виконується автоматичним/автоматизованим чином (смарт-контракт), є набором домовленостей сторін, на підставі яких здійснюється угода між ними [6]. Фактично це означає прирівнювання смарт-контрактів до традиційних угод, що виконуються звичайним чином. Існує й інша думка: «Смарт контракти» – це термін, що використовується для опису комп'ютерного коду, який автоматично виконує всі або частини операцій транзакції усної або письмової угоди між двома сторонами. Код може бути або єдиним проявом угоди між сторонами («розумні контракти лише для коду») або доповнювати традиційний контракт на основі природної мови, виконуючи певні положення цього контракту («допоміжні розумні контракти») [7, с. 5].

Насамперед ми зауважимо, що визначати смарт-договір як «програмний код» некоректно із погляду на право, оскільки поняття «договір» однозначно визначено статтею 626 ЦК України. Мабуть використання терміну смарт-контракт у сенсі «програмний код» є вербальним (когнітивним) спотворенням складного поняття у галузі інформаційних технологій (вербальне спотворення виникає внаслідок неточності передання мовою). Основними помилками є логічна помилка непомірності понять; змішування схожих понять або таких, що побічно належать до предмету; спрощення.

Через це дослідник М.В. Карпичов [8, с. 105] пропонує таку свою інтерпретацію: у галузі ІТ смарт-контрактом може іменуватися спеціалізоване програмне забезпечення, що містить елементи штучного інтелекту (смарт) і призначене для підтримання економічної діяльності у частині фіксації умов договору, автоматичного їх виконання під час реалізації набору детермінованих умов і зберігання даних за виконаними договорами. Отже, термін «смарт-контракт» у цьому контексті є ІТ-жаргонізмом і всього лише вказує на використання у договірних відносинах смарт-технології, реалізованої у програмному забезпеченні з кон-

кретним призначенням та функціональною архітектурою.

Семантичний аналіз зазначених визначень поняття «смарт-контракти» дозволяє зробити такі висновки: в них зроблена спроба інтегрувати юридичні поняття і поняття із галузі ІКТ. Більше того, чітко простежується бажання авторів використовувати в суто юридичному категоріальному апараті поняття і терміни із галузі ІКТ.

Водночас із неминучістю виникає конвергенція термінології двох предметних галузей, що породжує труднощі та протиріччя, погано розв'язані в межах їхнього традиційного апарату. Це знаходить відображення у наявності двох підходів до визначення смарт-контракту: «програмного коду» або «правового договору».

Отже, справедливим видається формування двох основних підходів до розуміння правової природи смарт-контракту:

1) смарт-контракт як юридичний документ – різновид договору, зокрема електронного, або його елементів, виконання якого цілком або частково автоматизоване за рахунок спеціальної комп'ютерної програми;

2) смарт-контракт як комп'ютерна програма. Із цього погляду смарт-контракт – це фрагмент коду, запрограмований для здійснення певних завдань у разі виконання певної, заздалегідь визначеної умови. Крім того, смарт-контракт можна розглядати як автономну комп'ютерну програму, розміщену за певною адресою у блокчейні, яка може бути включена нескінченну кількість разів і запрограмована під найрізноманітніші потреби бізнес-спільноти.

Нові призначені для користувача можливості смарт-контрактів задля підтримання договірних відносин можуть бути затребуваними суб'єктами господарювання тільки у разі визнання за такими контрактами статусу юридично значущої угоди (ст. 626 ЦК України). Із погляду на право це означає інкорпорацію досліджуваної ІТ у наявну систему правового регулювання договірних відносин або внесення в неї деяких змін, які не порушують основ договірного права.

Завдання інкорпорації смарт-контрактів у договірне право не є тривіальною. Вище ми зазначали, що існують два підходи до розуміння правової природи смарт-контрактів. Відповідно до них можуть бути запропоновані такі моделі, спрямовані на інтеграцію смарт-контрактів у реалію вітчизняного договірного права: технологічна (технологічне доповнення до традиційного правового договору) та інноваційно-правова (нова та юридично значуща ІТ-форма договору).

У будь-якому випадку смарт-контракт має підтверджувати факт укладення договору, а також права та обов'язки сторін, зафіксовані у блокчейн.

Технологічна модель передбачає використання смарт-контракту тільки як інструментального засобу, призначеного для підтримання діяльності за контрактом у частині автоматичного виконання зобов'язань і БЧ-зберігання їхніх результатів. Водночас у разі суперечності між тим, як комп'ютерна програма виконує договір, і тим, що написано в умовах договору, перевагу матиме той сценарій, який прописаний у класичному договорі.

У цьому підході юридично значуща угода забезпечується традиційною технологією ведення договорів. Функціонал і правовий режим (зокрема формалізовані та неформалізовані умови) такого договору мають бути обумовлені у паперовій версії договору, текст якого має містити вказівку на виконання цього договору із використанням відповідного програмного забезпечення (елементу смарт). Водночас таке програмне забезпечення не має самостійного правового режиму.

Ми не бачимо правових проблем у застосуванні цієї моделі в договорах і згодні з авторами, що вказують на наявність відповідної правової бази. Водночас існує ризик економічних та організаційних обмежень під час укладання конкретних угод.

Як спеціальна умова у смарт-контракті може бути передбачений порядок дій сторін у разі некоректної роботи програмного забезпечення (технічний збій або помилки програмування), внаслідок чого порушується згода сторін, або в разі виникнення обставин, що вимагають дострокового розірвання або зміни контракту.

Крім того, варто відзначити, що вже нині починають з'являтися стартапи, такі як Agrello і CommonAccord, що допомагають переводити звичайні умови договору у смарт-контракт. Через це очевидно, що відокремлена модель інтеграції має право на існування.

Інноваційно-правова модель інкорпорації смарт-контрактів у договірне право передбачає їхню легітимізацію і відмову на цій основі від паперової версії договору, визнання юридичного статусу договору за угодою, укладеною з використанням смарт-технології без виконання будь-яких інших формальностей.

Чинне законодавство дозволяє визнати юридичну силу договору (ст. 652 ЦК України, п. 5 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про електронну комерцію») в електронній формі, істотні умови якого представлені у програмному коді. Покажемо це.

Форма смарт-контракту. Смарт-контракт відповідає правилам щодо форми господарсько-правового договору, оскільки за загальним правилом господарські договори укладаються у письмовій формі. Допускається їх укладення у спрощеній формі шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами та іншими засобами електронної комунікації, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлення, якщо законом не встановлено спеціальні норми до форми та порядку укладення цього виду договорів, що відповідає ст. 205, 207 ЦК України стосовно письмової форми електронного договору.

За загальним правилом, виконання вимоги до достовірного встановлення авторства сторін забезпечується кваліфікованим електронним підписом [9]. Введення у смарт-контракти криптографічного функціоналу БЧ-технології задовольняє цій вимозі, що дозволяє говорити про смарт-контракт як про електронний документ.

Водночас слід урахувати, що у випадках, передбачених законом (наприклад продаж нерухомості) або угодою сторін, договір може бути укладений лише у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню і державній реєстрації, окрім договорів купівлі-продажу майна, що перебуває у податковій заставі (ст. 657 ЦК України).

Очевидно, що смарт-контракт задовольняє цим правилам. Отже, чинне законодавство дозволяє визначити такі форми смарт-контракту: проста письмова та із застосуванням кваліфікованого електронного підпису сторін.

Предмет смарт-контракту. Предмет господарського договору визначений у п. 4 ст. 180 Господарського кодексу України (економічний обіг активів різної природи). Основна процедура такого обігу – обмін (передавання) активів. У сучасній економіці деяка частина активів існує у формі документованої цифрової інформації, зокрема відомостей про кількість активу. Тоді обіг активу – це зменшення кількості активу в одного суб'єкта відносно і збільшення його в іншого.

Отже, предметом смарт-контракту може бути певний нематеріальний актив, такий як майно в електронній формі, а саме його різновид – віртуальне майно. У разі речової природи активу у цифровому форматі можна представляти права на актив. Тоді предметом договору будуть права на актив, а фізичний обіг речі слідуватиме за обігом прав. У разі такого підходу смарт-контракт може бути укладений щодо будь-якого активу.

У структурі господарської діяльності існують види, в яких обіг здійснюють тільки кошти оплати

зобов'язань (активи) однієї зі сторін. Інша сторона не має зобов'язань із передавання будь-яких активів (наприклад, договір із надання послуг). Використання смарт-контрактів у таких відносинах можливе за наявності умов і зобов'язань (наприклад, оплати), які можуть бути виконані в автоматичному режимі.

Суб'єктний склад смарт-контракту. Вимоги до суб'єктного складу договору не можуть мати відмінностей від аналогічних вимог до його паперової версії, наприклад, у частині наявності у сторін дієздатності (ст. 30 ЦК України). Специфікою смарт-контракту може бути забезпечена БЧ-технологією підвищена анонімність (для зовнішніх інтересантів) сторін. Однак під час укладання і виконання смарт-контракту БЧ-технологія передбачає обов'язкову процедуру аутентифікації осіб, що виключає несанкціонований доступ до цифрових активів.

Тому видається, що статті 30 і 215 ЦК України у необхідних випадках можуть бути застосовні щодо сторін смарт-контракту. Водночас смарт-контракт дозволяє встановити волевиявлення, але не волю сторін. Обставини формування волевиявлення лежать за межами договірної діяльності і, відповідно, за межами цієї статті.

Виходячи із вищезазначеного, найбільш імовірним є використання смарт-контрактів у масових простих угодах, які зазвичай оформлюються нині типовими договорами. Технологічним забезпеченням таких договорів можуть бути спеціалізовані оболонки, шаблони програмного забезпечення, створені для конкретних договірних

відносин, тобто програмний продукт, який дозволяє користувачеві не проводити програмування, а тільки формалізувати та вводити дані, використовуючи надані оболонкою можливості.

Отже, ми вважаємо, що впровадження смарт-технології у договірне право може і повинно йти поетапно, еволюційним шляхом, за кількома напрямками. Насамперед пропонується використання смарт-контракту як відповідного програмного забезпечення, як технологічного додатку до класичного правового договору, що підтримує виконання окремих умов договору. У межах цього напрямку можна робити:

- розроблення оболонок типових смарт-контрактів для різних видів господарської діяльності, а також утиліт до них: спеціальних програм, що відбивають на природній мові зміст смарт-контрактів;

- напрацювання технічних рішень із формалізації природних, мовних, юридичних конструкцій і розширення переліку формалізованих договірних умов;

- формування загальної і ситуативної психологічної готовності широкого кола суб'єктів господарювання до використання смарт-технології ведення договірної діяльності.

У разі технічної складності завдань першого етапу потрібно буде введення ліцензування розроблення і сертифікації програмних оболонок (і утиліт) смарт-контрактів. Це дозволить вирішити проблему забезпечення технічної і правової якості таких договорів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Szabo N. Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets. 1996. URL: http://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart_contracts_2.html (дата звернення 20.11.2021 р.).
2. Szabo N. Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets. 1996. URL: http://www.alamut.com/subject/economics/nick_szabo/smartContracts.html (дата звернення 20.11.2021 р.).
3. Chaum D., Fiat, A., Moni N. (1988). "Untraceable electronic cash," in Proceedings of the 8th Annual International Cryptology Conference on Advances in Cryptology, CRYPTO' 88 (London: Springer-Verlag). P. 319–327.
4. Omohundro S., Gregory G., Oezer T. Smart contracts – from P2P foundation. 2015. URL: http://p2pfoundation.net/Smart_Contracts (дата звернення 20.11.2021 р.).
5. Shcherbak S. How should Bitcoin be regulated? Eur J Leg Stud 7(1). 2014.
6. Alabi F. Taking Contracting Digital: Examination of the Smart Contracts Experiment. New York University. Elsevier. 2017. P. 8–9.
7. GLI – Blockchain & Cryptocurrency Regulation contributing edition by Josias N. Dewey 2020, 2nd Edition. 170 p.
8. Карпычев В. Ю., Карпычев М. В. Смарт-контракты: перспективы роботизации договорного права. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2019. № 2(46). С. 104–109.
9. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 року № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення 01.12.2021 р.).

УДК 347.72

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.17>

Пилипенко Пилип Данилович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри соціального права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-3382-3033

Синчук Світлана Миколаївна,

доктор юридичних наук,
професор кафедри соціального права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0003-2711-5919

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ УЧАСНИКАМИ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ У КОРПОРАТИВНОМУ ДОГОВОРІ

EXERCISE OF RIGHTS BY THE PARTICIPANTS OF THE LIMITED LIABILITY COMPANY IN THE CORPORATE AGREEMENT

Цю статтю присвячено розгляданню питання про реалізацію прав учасниками товариства з обмеженою відповідальністю у корпоративному договорі.

Обґрунтовано, що із реформуванням корпоративного законодавства в Україні набули особливої актуальності питання про реалізацію прав учасниками товариства з обмеженою відповідальністю у корпоративному договорі.

Проаналізовано, що із прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» у практику українського корпоративного законодавства введено поняття «корпоративні договори».

Зазначено, що корпоративний договір, як і будь-який господарсько-організаційний договір, регулює невиробничі відносини, що є системоутворюючим фактором визначення його умов і предмета, сукупності прав та обов'язків його сторін.

Щодо визначення предмета корпоративного договору, то автором зазначено, що права, реалізація яких передбачена цим договором, є корпоративними, оскільки можливість укладання особою корпоративного договору впливає насамперед із її спеціального статусу як учасника господарського товариства, який ця особа отримує як власник корпоративних прав.

На думку автора, корпоративний договір можна розглядати як свого роду домовленість між учасниками господарського товариства, відповідно до якого визначається порядок та особливості реалізації їхніх корпоративних прав та виконання ними обов'язків під час організації діяльності господарського товариства і припинення (шляхом реорганізації або ліквідації) із метою досягнення потрібних результатів.

Аргументовано, що умови, відображені у корпоративному договорі, не повинні суперечити нормам статуту. У випадку виникнення суперечливої ситуації права, закріплені у корпоративному договорі, можуть бути захищені у судовому порядку. Тобто корпоративний договір не повинен суперечити статуту, а має доповнювати та розвивати його положення.

У статті зазначено, що корпоративний договір посідає самостійне місце серед низки інших договорів у системі права, ключовим питанням змісту якого є порядок реалізації наявних прав учасників товариства.

Автором запропоновано внесення певних коректив до визначення поняття «корпоративний договір».

Ключові слова: господарське товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, корпоративний договір, учасники, реалізація прав, корпоративні права.

This is devoted to the issue of exercising the rights of members of a limited liability company in a corporate agreement.

It is substantiated that with the reform of corporate legislation in Ukraine, the issues of exercising the rights of members of a limited liability company in a corporate agreement have become especially relevant. It is analyzed that with the adoption of the Law of Ukraine "On Limited and Additional Liability Companies" the concept of corporate agreements was introduced into the practice of Ukrainian corporate legislation.

It is noted that a corporate agreement, like any economic and organizational agreement, regulates non-production relations, which is a system-forming factor in determining its terms and subject matter, the set of rights and obligations of its parties.

Regarding the definition of the subject of the corporate agreement, the author notes that the rights, the implementation of which is provided by this agreement, are corporate, because the possibility of concluding a corporate agreement follows, first of all, from its special status as a member of the company.

According to the author, the corporate agreement can be considered as a kind of agreement between the participants of the company, which determines the procedure and features of their corporate rights and performance of duties in the organization of the company and termination (by reorganization or liquidation) to achieve required results.

It is argued that the conditions reflected in the corporate agreement should not contradict the rules of the statute. And in the event of a conflict, the rights enshrined in the corporate agreement may be protected in court. That is, the corporate agreement should not contradict the statute, but should complement and develop its provisions.

The article notes that the corporate agreement occupies an independent place among a number of other agreements in the legal system, the key issue of the content of which is the procedure for exercising the existing rights of members of the company.

The author proposes to make certain adjustments to define the concept of corporate agreement.

Key words: *business partnership, limited liability company, corporate agreement, participants, realization of rights, corporate rights.*

Постановка проблеми. Нині найпоширенішою організаційно-правовою формою юридичної особи, що використовується для успішного ведення малого та середнього бізнесу, є товариство з обмеженою відповідальністю. Ця форма організації юридичних осіб широко використовується у багатьох зарубіжних країнах, що свідчить про переваги її використання учасниками підприємницької діяльності.

У свою чергу, збільшення кількості господарських товариств як основних організаційно-правових форм суб'єктів господарської діяльності, невідповідність корпоративному законодавству фактичного розвитку корпоративних відносин зумовлюють необхідність упровадження в національне законодавство інституту корпоративних договорів як засобу додаткового диспозитивного регулювання корпоративних відносин, пов'язаних із реалізацією корпоративних прав учасників товариства.

Потреба у правовому регулюванні інституту корпоративного договору в Україні була досить актуальною, оскільки під час реформування корпоративного законодавства став очевидним той факт, що врегулювати певне коло питань, пов'язаних із особливостями реалізації корпоративних прав учасників товариства, статут товариства є нездатним, оскільки він може містити лише окремі загальні положення щодо організації діяльності товариства і передбачити у ньому окремі нюанси, які випливають із прав учасників, або певні труднощі, з якими вони можуть зустрітись під час їх реалізації. Водночас корпоративний договір розширює можливості врегулювання окремих питань, пов'язаних із організацією діяльності та управління товариством, а також може врегулювати інтереси учасників корпоративних відносин, які повною мірою забезпечені положеннями статуту товариства і нормами корпоративного законодавства.

Крім цього, із прийняттям Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» № 1984-VIII

від 23.03. 2017р. [1] і «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» № 2275-VIII від 06.02. 2018р. [2] особливої актуальності набули питання про реалізацію прав учасниками товариства з обмеженою відповідальністю у корпоративному договорі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних із діяльністю товариств із обмеженою відповідальністю і правовою природою корпоративного договору, присвячено велику кількість наукових праць багатьох науковців не лише з України, але і низки зарубіжних країн.

Науково-теоретичну базу для написання цієї статті становили праці Д. Алфєєва, В.К. Андрєєва, А.М. Бежевець, В.А. Васильєвої, О. Братасюк, А.А. Глушецького, Л.М. Дорошенка, Н.В. Кулак, В.К. Мамутова, Н. Ментух, Т.С. Науменка, М.О. Ніколенко, О. Попова, Л. Сіщук, А.А. Телестакова, В.А. Хохлова, О.О. Чувпило та інших.

Формулювання мети статті. Метою цієї роботи є дослідження реалізації прав учасниками товариства з обмеженою відповідальністю у корпоративному договорі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) є одним із видів господарських товариств, які наділяються статусом юридичної особи приватного права. Поширеність у господарській практиці ТОВ зумовлено, зокрема, тим, що вони є найбільш доцільною і зручною правовою формою здійснення господарської діяльності.

Варто відзначити, що товариства з обмеженою відповідальністю виникли пізніше повних, командитних та інших видів товариств. Їхнє виникнення є наслідком достатньої централізації капіталу, коли відпала потреба у залученні капіталів багатьох власників, що характерно для акціонерних товариств. Товариства з обмеженою відповідальністю зберегли переваги акціонерних товариств і водночас були більш гнучкою формою об'єднання капіталів суб'єктів господарської діяльності [3, с.79].

В Україні довгий час нормативно-правову базу створення і діяльності ТОВ становили Цивільний кодекс України (ЦК України) [4], Господарський кодекс України (ГК України) [5] та Закон України «Про господарські товариства» [6].

Проте варто відзначити той факт, що колишній механізм регулювання діяльності такого товариства не відповідав сучасним вимогам до його гнучкості та ефективності, а саме характеризувався низкою недоліків.

Проте 17.06. 2018 р. вступив у силу Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [2], який урегулює основні питання організації діяльності, створення і припинення цього виду товариств.

Зокрема, із цього приводу Ю. Попов зазначає, що прийняття Закону про ТОВ важко переоцінити. Цей закон підніме корпоративне управління на новий щабель, створить принципово новий механізм обігу часток, істотно зменшить ризики рейдерства, захистить спадкоємців, учасників і міноритаріїв, у кінцевому підсумку сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості економіки [7].

Варто зауважити, що із прийняттям цього закону у практику українського корпоративного законодавства введено поняття «корпоративні договори». Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» [1] було запроваджено поняття «договір про реалізацію прав учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю», яке після набуття чинності Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [2] замінили поняттям «корпоративний договір».

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону договір, згідно з яким учасники товариства зобов'язуються реалізувати свої права і повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації (корпоративний договір), є безвідплатним та укладається у письмовій формі. До того ж зазначається, що той корпоративний договір, який не відповідає цим вимогам, вважається нікчемним. Саме товариство і треті особи також можуть бути стороною корпоративного договору [2].

Отже, відповідно до цієї статті закону корпоративний договір визначається договором, згідно з яким учасники товариства зобов'язуються реалізувати свої права і повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації. Окрім цього, у ст. 26¹ Закону України «Про акціонерні товариства» [8] визначено договір між акціонерами товариства (який можна розглядати як вид корпоративного договору відповідно до господарського

товариства, в межах якого він укладений) як такий, відповідно до якого сторони зобов'язуються реалізувати свої права та/або утримуватися від реалізації зазначених прав у спосіб, передбачений цим договором. Як видно, під час визначення корпоративного договору у ТОВ і ТДВ, а також договору між акціонерами для цілей акціонерного товариства вітчизняний законодавець застосував зобов'язально-угодницьку договірну теорію.

За твердженням Д. Алфеева, поняття «корпоративний договір» запозичено із закордонного досвіду щодо домовленостей між учасниками/акціонерами (іншими словами – “*shareholder agreements*” або корпоративний договір) [9].

Л.М. Дорошенко із цього приводу відзначає, що це поняття було встановлено англо-американською правовою системою як “*shareholder agreements*”, що дослівно перекладається як «угода між засновниками», однак означає угоду між засновниками, учасниками чи акціонерами, оскільки англо-американська правова система не розмежовує значення відповідних категорій суб'єктів. Поява корпоративного договору зумовлена необхідністю введення безпечних і комфортних організаційно-правових форм управління бізнесом, а також із метою захисту управлінських прав у судовому порядку, оскільки судами не визнавались акціонерні товариства [10, с. 84].

Корпоративний договір, як і будь-який господарсько-організаційний договір, регулює невірні відносини, що є системоутворюючим фактором визначення його умов і предмета, сукупності прав та обов'язків його сторін.

Як зазначають окремі дослідники, ключовими ознаками, що виокремлюють корпоративний договір з-поміж інших, є його особливий предмет, який полягає в узгодженні дій учасників щодо управління корпоративними правами (немайнового характеру). Наступною ознакою є особливий суб'єктний склад, до якого можуть належати тільки засновники товариства, котрі володіють правами управління, тобто такий договір не обов'язково укладати всім учасникам. Застосовується такий договір тільки в межах однієї юридичної особи, він також не може суперечити установчим документам [11, с. 447].

Окремі дослідники відзначають, що корпоративний договір зазвичай реалізує основні принципи корпоративного управління, метою яких є покращення інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності на ринку. Предмет договору, на думку авторів, складають установлення порядку відчуження акцій, передавання їх третім особам, спосіб голосування і шляхи вирішення безвихідних ситуацій [12, с. 183].

Дата укладення і строк дії корпоративного договору визначаються у договорі. До того ж у корпоративному договорі можуть передбачатись умови або порядок визначення умов, за яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також певні випадки, внаслідок яких це право чи обов'язок виникає.

Крім цього зазначається, що корпоративний договір, яким встановлюється обов'язок учасників забезпечити голосування відповідно до вказівок органів управління товариства, вважається нікчемним.

В.А. Васильєва відзначає, що організаційні права, що має учасник корпорації, та управління ними є предметом корпоративного договору. Крім того, певний перерозподіл організаційних прав, щодо яких відсутнє імперативне регулювання, зокрема на локальному рівні, може бути предметом такого роду домовленостей [13, с. 108].

Предметом корпоративного договору, як зауважує у своїй роботі Л. Сіщук, є корпоративні права учасників юридичної особи корпоративного типу, які реалізуються способами, визначеними домовленістю сторін договору, що не суперечать закону та установчим документам [14, с. 51].

Щодо визначення предмета корпоративного договору, то варто зазначити, що права, реалізація яких передбачена цим договором, є корпоративними, оскільки можливість укладання особою корпоративного договору впливає насамперед із її спеціального статусу як учасника господарського товариства, який ця особа отримує як власник корпоративних прав.

До того ж формулювання «реалізація прав... певним чином», як ми вважаємо, не відображає винятковості організаційної природи корпоративного договору. Зокрема, у ст. 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [2] передбачається переважне право учасника товариства на придбання частки іншого учасника, котра продається третій особі. У цьому випадку «реалізація» такого права є можливою під час укладання певного договору купівлі-продажу, що тим самим не може становити предмет корпоративного договору, оскільки договір купівлі-продажу є окремим самостійним договором у системі права, яким регулюються майнові відносини щодо відчуження об'єктів права. Отже, це формулювання не виправдано розширює предмет корпоративного договору та нівелює його суть. Із цією метою ми вважаємо за доцільне під час формулювання визначення корпоративного договору зазначити, що «корпора-

тивний договір – це договір, відповідно до якого визначаються порядок та особливості реалізації прав і повноважень учасників товариства», позаяк воно відображає саме організаційний характер відносин, що і є предметом цього договору.

Із цього приводу ми підтримуємо твердження тих дослідників, які пропонують розглядати предмет корпоративного договору із позиції визначення його як взаємоузгоджених дій сторін із питань реалізації корпоративних прав учасників або як утримання від їх реалізації та виконання ними обов'язків під час організації діяльності та управління господарським товариством. Зокрема, В.А. Хохлов у своїй роботі зазначає, що корпоративний договір має самостійний предмет регулювання, спрямований на забезпечення регулювання реалізації корпоративних прав учасників товариства, тобто має особливості реалізації тих можливостей, які надаються учаснику господарського товариства на підставі закону [15, с. 6–7].

Предмет договору містить сукупність умов, щодо яких укладається договір та яким закріплюється порядок реалізації певним чином корпоративних прав, що належать учаснику господарського товариства.

Звідси корпоративний договір можна розглядати як свого роду домовленість між учасниками господарського товариства, відповідно до якого визначається порядок та особливості реалізації їхніх корпоративних прав, виконання ними обов'язків під час організації діяльності господарського товариства та припинення (шляхом реорганізації або ліквідації) із метою досягнення потрібних результатів.

Корпоративний договір укладається у письмовій формі, водночас жодного посвідчення чи засвідчення справжності підписів не вимагається. Оскільки корпоративний договір за загальним правилом є конфіденційним та, як і будь-який договір, обов'язковим лише для його сторін, то сторони самостійно можуть вирішити, чи потрібен їм нотаріус. Із тих самих міркувань Законом про ТОВ не передбачена обов'язковість сповіщення товариства про факт укладення корпоративного договору.

Зміст такого договору не підлягає розкриттю і вважається конфіденційним, якщо інше не встановлено законом або договором. Однак корпоративний договір, у котрому стороною виступає держава, територіальна громада, державне або комунальне підприємство або юридична особа та у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків прямо чи опосередковано належить державі або територіальній громаді, оприлюднюється протя-

гом 10 днів із моменту його укладення шляхом розміщення на сайті відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування.

Корпоративний договір закріплює волевиявлення його сторін, однак у корпоративній сфері учасники господарського товариства у разі погодження змісту цього договору мають нести особисту відповідальність перед інвесторами, кредиторами, контрагентами тощо, особливо щодо умов, у котрих містяться особливості припинення діяльності господарського товариства, його ліквідації чи реорганізації [16, с. 80].

Договір, укладений стороною корпоративного договору і спрямований на порушення умов корпоративного договору, є нікчемним.

Тобто корпоративний договір не може суперечити статуту, оскільки такий договір і статут мають різні предмети регулювання. Законом і статутом (у межах, що не суперечать закону) встановлюється зміст прав і повноважень учасників. Проте корпоративний договір установлює зобов'язання сторін певним чином реалізовувати ці права і повноваження. Наприклад, якщо статут установлює певну кількість голосів учасників, необхідну для прийняття зборами певного рішення, то корпоративний договір не може встановлювати іншу кількість голосів. Однак корпоративний договір може передбачити встановлений обов'язок учасників голосувати із цього питання певним чином. У тому випадку, коли учасник порушить своє зобов'язання і проголосує всупереч корпоративному договору, його голоси враховуватимуться, проте для такого учасника настануть несприятливі наслідки, передбачені законом і корпоративним договором (зокрема сплатити неустойку, відшкодувати збитки) [7].

Таким чином, умови, відображені у корпоративному договорі, не повинні суперечити нормам статуту. Навіть у випадку встановлення такої суперечності права, що впливають із положень корпоративного договору, можуть бути захищені у судовому порядку. Тобто, визначаючи співвідношення корпоративного договору і статуту, можна відмітити, що корпоративний договір не повинен суперечити статуту, а має доповнювати і розвивати його положення.

Відповідно до корпоративного договору учасники товариства контролюють дії його органів. Вони мають право виступати від імені корпорації; брати участь в управлінні корпоративними справами; оскаржувати укладені у товаристві угоди; оскаржувати у судовому порядку рішення, що тягнуть за собою правові наслідки; брати участь у розподілі доходів. Під час укладання корпоративного

договору рішення його сторін повинні прийматися за їх взаємною згодою та відповідати документально встановленому порядку. Іншими словами, сторони домовляються про подальші домовленості щодо їхніх дій у межах управління товариством [17, с. 6].

На думку А.А. Глушецького, цілі укладення корпоративного договору полягають у встановленні учасниками корпорації індивідуальних правил взаємодії, створенні умов для угод М&А щодо товариства; створенні механізмів для вирішення «тупикових ситуацій» (*deadlock-resolution*); підвищенні рівня корпоративного контролю сторонами договору шляхом консолідованого здійснення ними своїх корпоративних прав; протидії зміні сформованого у товаристві співвідношення корпоративного контролю; протидії поглинанню компанії; забезпеченні охоронюваних законом інтересів третіх осіб (кредиторів товариства та осіб, які мають намір стати учасниками товариства) [18, с. 3–4].

Н. Ментух та О. Братасюк зазначають, що по суті корпоративний договір дуже схожий на коаліційну угоду, метою якої також є встановлення стабільності та послідовності прийняття найважливіших для держави рішень, а також ефективна професійна діяльність її учасників. Те саме можна сказати і про учасників АТ і ТОВ. Їхня головна мета – недефективне управління та діяльність [19, с. 69].

На думку Н.В. Кулак, корпоративний договір має забезпечити учасникам (акціонерам) господарських товариств корпоративного типу можливість самостійно за взаємним погодженням визначати порядок реалізації корпоративних прав, пов'язаних із управлінням товариством, порядок вирішення спірних ситуацій, забезпечуючи захист сторін за договором [20, с. 106].

Отже, корпоративному договору надано самостійне місце серед низки інших договорів у системі права, що має свої особливості. Ключовим у змісті корпоративного договору є порядок реалізації наявних прав учасників товариства, але аж ніяк новостворених.

Незважаючи на той факт, що інститут корпоративного договору є новим для вітчизняної правової науки, будемо сподіватися, що він стане дієвим механізмом захисту прав учасників товариства і вдалим інструментом, за допомогою якого виникне можливість регулювати особливості корпоративного управління у певному товаристві, а також реалізувати права учасників товариства.

Корпоративний договір є свого роду джерелом регулювання корпоративних відносин і виступає договором локального рівня. Принципова відмінність корпоративних договорів від інших видів

господарських договорів полягає в тому, що у першому випадку договір укладається з метою реалізації наявних корпоративних прав учасників товариства (учасників корпоративних відносин).

Висновки. Отже, корпоративний договір є свого роду новацією для корпоративного законодавства України, побудованою з урахуванням принципів англійського права. За своєю природою він не є установчим документом, а тому він є закритим і підписується тільки між учасниками товариства.

На сучасному етапі розвитку суспільства корпоративний договір також відіграє одну із найсуттєвіших ролей, оскільки аргументи, що свідчать про необхідність функціонування інституту корпоративного договору в українській правовій системі, виступають як міркування практичного порядку. Зокрема, сучасні господарські товариства гостро потребують того, щоб у нашій країні функціонувала дієва система корпоративного управління, а також розроблення ефективного механізму, що не допустить розвиток певних типів корпоративних конфліктів. Учасники корпоративного товариства відчують гостру потребу в тому, щоб їхні інтереси були належним чином реалізовані, а для реалізації делегованих їм прав корпоративного характеру було створено саме таку потрібну фундаментальну основу.

Основною метою корпоративного договору є забезпечення інтересів учасників і створення належного механізму їх захисту.

Корпоративний договір належить до групи договорів про спільну діяльність, у котрих реалізуються корпоративні права учасників. Такий договір визначає міру можливих і належних, узгоджених між учасниками господарських товариств дій щодо здійснення ними своїх корпоративних прав організаційного характеру. Він не припускає необхідності його зустрічних зобов'язань учасниками, тобто не належить до безоплатних договорів. Під час укладання корпоративного договору його сторони наділяються правами та обов'язками, пов'язаними із здійсненням управлінської діяльності товариства.

Тож ми вважаємо за доцільне внести корективи до визначення поняття «корпоративний договір», водночас зазначивши, що корпоративний договір – це договір, який укладається між учасниками господарського товариства та яким установлюються порядок та особливості реалізації їхніх корпоративних прав або утримання від реалізації цих прав, виконання ними обов'язків під час управління і здійснення діяльності господарським товариством, а також порядок припинення з метою досягнення бажаних результатів економічного чи правового характеру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів: Закон України від 23 березня 2017 р. № 1984-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №10. Ст. 52.
2. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02. 2018р. № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69.
3. Мамутов В. К., Чувпило О. О. Господарче право зарубіжних країн. Київ: Ділова Україна, 1996. 352 с.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. *Відомості Верховної Ради*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18 (№19–20, № 21–22). Ст. 144.
6. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49. Ст. 682.
7. Попов Ю. Корпоративні договори: подальший розвиток у Законі «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». *Юридична газета online*. 2018. № 10(612). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/korporativni-dogovori.html>
8. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50–51. Ст. 384.
9. Алфєєв Д. Закон про ТОВ та ТДВ: що приготували бізнесу? URL: <https://blog.liga.net/user/dalfeev/article/30444>
10. Дорошенко Л. М. Корпоративні договори в національному праві та праві країн англо-американської правової системи. *Господарське право і процес*. 2019. Вип. 11. Київ. С. 83–89. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/11/15.pdf>
11. Науменко Т. С., Телестакова А. А. Корпоративний договір – новий інструмент забезпечення господарської діяльності товариства з обмеженою відповідальністю. *Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа «Підприємницькі ініціативи»*: матеріали IV Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції. секція 5. 2019. С. 444–449. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15133/1/ОІР2019_P444-449.pdf
12. Бежевець А. М., Монаршук А. О. Корпоративний договір як механізм захисту інтересів учасників товариств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 182–185. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/45.pdf
13. Васильєва В. А. Корпоративні правочини: питання кваліфікації. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* : збірник наукових статей. *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. 2011. Вип. 27. С. 104–110.

14. Сішук Л. Новели законодавства щодо корпоративного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 49–54. URL: <http://ppr-journal.kiev.ua/archive/2018/10/11.pdf>
15. Хохлов В. А. Копоративный договор как организационный договор российского права. *Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева*. Тольяти. 2014. № 4(81). С. 4–12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/korporativnyy-dogovor-kak-organizatsionnyy-dogovor-rossiyskogo-prava/viewer>
16. Ніколенко М. О. Система корпоративних інтересів, що реалізуються при укладанні корпоративного договору. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. № 42. С. 78–81.
17. Андреев В. К. О характере корпоративного договора. *Юрист*. 2015. № 3. С. 4–10. URL: <http://lawinfo.ru/catalog/contents-2015/jurist/3/>
18. Глушецкий А. А. Копоративный договор – новые возможности структурирования корпоративных отношений. URL: <http://profil.ranepa.ru/docs/pubs/p194/54bcff0d911f3.pdf>
19. Ментух Н. Ф., Братасюк О. Б. Правове становище товариств з обмеженою відповідальністю за законодавством України. *Актуальні проблеми правознавства : збірник наукових праць*. 2021. Вип. 1. С. 66–74. URL: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/1-2021.pdf>
20. Кулак Н. В. Правові аспекти регулювання корпоративного договору. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Т. 1, № 6. С. 104–107. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/24.pdf

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.18>

Солнцева Христина Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID ID: 0000-0001-9404-8029

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМАТИКИ СУЧАСНОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

SCIENTIFIC RESEARCH STATUS OF PROBLEMS OF MODERN POLICE ACTIVITY

У статті досліджено історичні етапи розвитку поліцейської науки, проаналізовано основні доктринальні підходи до визначення категорії «поліцейська діяльність», розглянуто основи моделі поліцейської діяльності, зокрема керованої аналітикою, надано авторське визначення зазначеного поняття.

Крізь призму зарубіжного досвіду Сполучених Штатів Америки і країн Прибалтики акцентовано увагу на деяких недоліках поліцейської діяльності в Україні, надано конкретні пропозиції щодо вдосконалення діяльності правоохоронної системи країни загалом. Автором проаналізовано новітні зміни у внутрішньому поліцейському законодавстві США, Литви, Латвії та Естонії, відібрано найкращі практики організації та функціонування органів поліції із можливістю подальшої імплементації у вітчизняне законодавство.

Доведено, що необхідність реформування українського законодавства зумовлена декількома факторами, найголовнішим із яких є проєвропейська стратегія розвитку держави. До того ж стрімкість розвитку демократичних процесів і суспільних відносин вимагають підвищення ефективності поліцейської діяльності.

У роботі автор дійшов таких висновків: у доробках зарубіжних і вітчизняних науковців закріпилися певні моделі поліцейської діяльності. Незважаючи на це, у сучасних умовах чимало правників, науковців-адміністративістів та особисто автор вважають за доцільне перехід поліцейських до моделі управління, керованої аналітикою, під якою слід розуміти одну із сучасних моделей поліцейської діяльності, спрямовану на прогнозування основних ризиків, і таку, що базується на інформаційних ресурсах країни.

Аналіз поліцейських систем Литви, Латвії, Естонії і США дозволяє говорити про подібні та відмінні риси поліцейської діяльності в зарубіжних країнах і в Україні. Зокрема, поліцейська система у країнах Прибалтики має свою певну структурованість, ієрархічність, тісну взаємодію поліцейських органів із органами влади. Водночас поліцейська система США характеризується чітким розподілом повноважень між поліцейськими підрозділами і перевагою поліції на місцях (поліція штатів), причому останні зміни у законодавстві країни свідчать про демократизацію поліцейської системи і спрямування її у соціальне русло, що є взірцевим прикладом для України і може стати передумовою для реформування системи поліцейського законодавства.

Ключові слова: поліція, історичний розвиток, діяльність керованою аналітикою, Прибалтика, США.

The article investigates the historical stages of development of police science, analyses the main doctrinal approaches to defining the category of policing, considers the basics of the model of policing, including Intelligence Led Policing, provides an author's definition of this concept.

Through the prism of foreign experience of the United States of America and the Baltic States, attention is focused on some shortcomings of policing in Ukraine, specific proposals are made to improve the law enforcement system of the country. The author analyses the latest changes in the domestic police legislation of the United States, Lithuania, Latvia and Estonia, and selects the best practices of organizational and functioning of police bodies, with the possibility of further implementation in domestic legislation.

It is proved that the need to reform Ukrainian legislation is due to several factors, the most important of which is the pro-European strategy of state development, in addition, the rapid development of democratic processes and social relations require increased efficiency of policing.

The author came to the following conclusions: In the works of foreign and domestic scientists enshrined certain models of policing, despite this, in modern conditions, many lawyers, administrative scientists and the author personally consider it appropriate to move police to a management model of Intelligence Led Policing. one of the modern models of policing, which is aimed at forecasting the main risks and which is based on the information resources of the country.

The analysis of police systems of Lithuania, Latvia, Estonia and the USA allows to speak about similar and distinctive features of police activity of foreign countries and Ukraine. Thus, the police system in the Baltic States has its own structure,

hierarchical structure and close interaction of police authorities with the authorities, respectively, in turn, the US police system is characterized by a clear division of powers between police units and the superiority of local police (state police). the country's legislation testifies to the democratization of the police system and its direction in the social direction, which is a model for Ukraine and can be a prerequisite for reforming the police system.

Key words: *police, historical development, Intelligence Led Policing, the Baltics, the USA.*

Вступ. Нині українське суспільно-політичне життя дедалі більше пронизується євроінтеграційними процесами. Відтак перед країною постає важливе завдання із приведення національного законодавства до сучасних європейських стандартів. Не становить винятку і правоохоронна система країни. Незважаючи на масштабне реформування, правоохоронна система України ще продовжує своє становлення і подальший розвиток, а відтак проблематика сучасної поліцейської діяльності залишається актуальним питанням для законодавчої практики і правової доктрини.

Етимологія понять «поліція» та «поліцейська діяльність», її історичний розвиток та еволюція, актуальні проблеми впровадження в органах Національної поліції України моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою, сучасні моделі правоохоронної діяльності – ці та інші питання цікавили чималу кількість зарубіжних і вітчизняних науковців, зокрема таких, як О.М. Смірнова, В. Я. Тацій, О.М. Бандурка, А.П. Гетьман, О.С. Проневич, А.В. Мовчан, О.Є. Користін, Р.В. Шаповал та інші.

Сучасна правоохоронна система дедалі більше зіштовхується з проблемами, пов'язаними із нормативним забезпеченням як системи загалом, так і її окремих одиниць, зокрема органів національної поліції.

Аналізуючи конкретні еволюційні періоди становлення поліцейської системи, варто зазначити, що є чимало наукових поглядів щодо первинного походження і розвитку поліцейської науки. Зокрема, О.М. Смірнова наголошує на тому, що поліція зародилася ще за часів античності під час функціонування грецьких міст-держав (полісів) та набула свого найбільшого розвитку протягом Середньовіччя, ставши оплотом забезпечення міцної державності [1, с. 70]. Інші науковці поділяють позицію, відповідно до якої поняття «поліція» вперше було використано у працях таких німецьких юристів, як Мельхіор фон Оссе та Ніколь де Ламар, та означало громадський порядок (обов'язки правителів із забезпечення правопорядку, законності, правосуддя тощо) [2, с. 146].

Щодо самої поліцейської науки, то своїх витоків вона сягає кінця XIX століття, де остання розглядалась як сукупність прав та обов'язків посадових осіб. Згодом назва була модернізована і поліцейську науку у багатьох країнах почали

називати адміністративним правом [3, с. 27–29]. Що стосується вітчизняної поліцейської науки, то ми вважаємо, що її розвиток розпочався за часів заснування Львівського та Київського, а згодом – Харківського та Одеського університетів.

Ми не можемо не погодитись із О.С. Проневичем, який указує на відсутність галузі поліцейського права у сучасній вітчизняній правовій системі [4, с. 123–124], оскільки остання повністю охоплена особливою частиною адміністративного права, в якій містяться норми, спрямовані на регулювання адміністративно-правової діяльності суб'єктів публічного адміністрування.

Переходячи до проблем сучасної поліцейської діяльності, ми зазначимо, що наразі поліцейська система нездатна у повному обсязі забезпечити потреби суспільства, про що свідчить низький (порівняно з європейськими країнами) рівень довіри до поліцейських. Зокрема, за даними соціологічного опитування Центру Разумкова, станом на липень-серпень 2021 року поліції довіряє менше половини населення країни (38,5% українців) [5]. До того ж виникнення пандемії коронавірусної хвороби підкреслило певні слабкості системи та необхідність пошуку новітніх адміністративно-правових моделей поліцейського адміністрування.

Із цього приводу слід наголосити на так званій концепції поліцейської діяльності, керованої аналітикою. Вперше активно про цю модель почали говорити в Англії у 1960-х роках XX століття, проте нині вона застосовується у більшості європейських країн і США.

Розкриваючи зміст поняття «керована аналітикою поліцейська діяльність», А.В. Мовчан пропонує її розуміти як таку модель організації поліцейської діяльності, за якої оперативна інформація слугує підставою для проведення поліцейських розслідувань, а не навпаки [6, с. 18].

У свою чергу, О.Є. Користін наголошує на тому, що поліцейська діяльність, керована аналітикою, містить такі елементи:

- криміналітетна націленість;
- управління громадською безпекою;
- управління групами злочинності;
- розслідування серій пов'язаних злочинів;
- розроблення превентивних заходів боротьби зі злочинністю [7, с.78].

Щодо авторського визначення зазначеного поняття, то ми пропонуємо розуміти під ним одну

із сучасних моделей поліцейської діяльності, спрямовану на прогнозування основних ризиків, що базується на інформаційних ресурсах країни. Отже, активній поліцейській діяльності (модель, яка наразі існує) має передувати чіткий і поетапний аналіз такої діяльності. Ми вбачаємо зазначений підхід україноцятрїбним для запровадження в українській правовій системі задля оновлення вже застарілої моделі діяльності правоохоронних органів та наближення до європейських стандартів поліцейської діяльності.

Поряд із проблемами застарілих моделей публічного адміністрування нагальною залишається проблема поліцейської структури, що складається із таких підрозділів: кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція, поліція особливого призначення. Проте законодавцем не надано визначення цим структурним підрозділам, не окреслено їхніх повноважень, Закон навіть не містить згадок про них.

Не менш нагальною залишається проблема застосування заходів поліцейського примусу, зокрема застосування сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Зокрема, у статті 29 Закону України «Про національну поліцію» вказано, що поліцейський захід застосовується тільки з метою виконання поліцейських повноважень, причому наголошується на тому, що останній має бути законним, потрібним, пропорційним та ефективним [8]. У цьому контексті вкрай доречно взяти нещодавні зміни у поліцейському законодавстві Сполучених Штатів, поштовхом до яких стала смерть афроамериканця Джорджа Флойда через застосування до нього з боку поліцейського непропорційних заходів примусу, що спричинило подальші повстання та мітинги на підтримку потерпілого. Тому у березні 2021 року Палата представників США прийняла законопроект (наразі Закон про справедливу поліцію імені Джорджа Флойда) про поліцейську реформу [9]. Основними запровадженими змінами стали такі: заборона поліцейським використовувати задушливі прийоми, початок функціонування бази неправомірних дій поліцейських, розширення можливостей для подання позовів до поліцейських у разі зловживання останніми своїми повноваженнями.

Звертаючись до досвіду країн Балтії, варто наголосити на чіткій структурованості поліцейських органів. Окрему увагу в межах поліцейської діяльності хотілося би приділити латвійській поліції, яка у цій державі визнається озброєним воєнізованим інститутом держави і самовряду-

вань, обов'язком якої є захист життя, здоров'я, прав і свобод, майна осіб, інтересів держави і суспільства від злочинних та інших протиправних посягань.

Співробітник поліції є особою, яка обіймає посаду в установі (підрозділі) поліції, має спеціальне звання і прийняла присягу.

Співробітник державної поліції є посадовою особою спеціалізованої державної цивільної служби.

Завданням поліції є:

- гарантування безпеки осіб і суспільства;
- запобігання злочинним діянням та іншим правопорушенням;
- розкриття злочинних діянь і розшук осіб, які вчинили злочини;
- надання допомоги в установленому законом порядку особам, установам, підприємствам, організаціям у захисті їхніх прав і реалізації установлених законом обов'язків;
- виконання в межах своєї компетенції адміністративних і кримінальних покарань.

Заборонено залучати поліцію до виконання завдань, не визначених законами Латвійської Республіки. Ніхто не має право втручатись у дії поліції, коли вона виконує свої обов'язки, крім установ і посадових осіб, яких на це уповноважив закон [10, с. 298].

З огляду на зазначене, доречно приділити окрему увагу поліції безпеки (нині служба державної безпеки), оскільки її функціонування ще раз доводить, що поліцейські органи можуть брати на себе широкий обсяг повноважень, які не зводяться тільки до охорони громадського правопорядку.

До завдань вищезазначеного підрозділу належить контррозвідувальна діяльність і збір розвідувальної інформації. У межах цього підрозділу успішно функціонує контртерористичний центр. До основних повноважень підрозділу належить інформування вищих посадових осіб про загрозу національній безпеці та прийняття заходів, спрямованих на її захист. Показово, що поряд із цими функціями останні також мають право здійснювати досудове розслідування [11]. Крім того, кадри латвійської поліції безпеки здатні протидіяти службам зовнішньої розвідки, діяльність яких спрямована проти суверенітету Латвійської Республіки, її економічного, політичного та військового розвитку, а також інших найважливіших інтересів країни, що виявляється, зокрема, у намаганні отримати інформацію про поточні внутрішньополітичні процеси у країні, перспективні плани розвитку військової сфери, про

потужність і технічне оснащення правоохоронних органів, поточні процеси у державних і муніципальних органах, наукові розробки, дослідницькі проекти, стан критичної інфраструктури, а також інформацію про органи публічної влади, що дискредитують її [12].

Водночас вітчизняний досвід організації і функціонування правоохоронних органів відзначається великою кількістю правоохоронних органів, на жаль, дуже часто із дублюючими повноваженнями і протиріччями. Непоодинокими є випадки конфліктів між правоохоронними органами щодо розподілу сфер впливу. Це негативно відображається не тільки на стійкості та стабільності правоохоронної системи країни, але і загрожує основам національної безпеки.

Одним із варіантів вирішення зазначеної проблеми є поступове реформування поліцейської системи. Нині українське поліцейське законодавство має потрібний рівень розвитку у плані добору кваліфікованих поліцейських кадрів. Простежується і потенціал кадрової професійної підготовки майбутніх поліцейських. Із огляду на це, вкрай доречно говорити про зменшення (скорочення) чисельності правоохоронних органів із подальшою передачею їхніх функцій органам національної поліції.

Зазначений варіант може здаватись украй радикальним, тому справедливо наголосити, що першим етапом реформування поліції може і повинен стати крок, відповідно до якого окремі органи будуть підзвітними і підконтрольними профільному міністерству.

Щодо порядку функціонування поліції у Литовській Республіці, то ми зазначимо, що правовою базою для її функціонування є Закон Литовської республіки «Про поліцію» від 17 жовтня 2000 року №VIII-2048 [13]. Зокрема, Законом (але не тільки ним) визначаються основи поліцейської діяльності. Такими основами є побудова поліцейської діяльності відповідно до принципів демократії, поваги до прав людини, гуманізму, суспільної моралі, законності, гласності у діяльності поліції, а також застосування примусу лише у необхідних випадках, що має бути пропорційним.

Основними функціями поліції є охорона прав і свобод людини; забезпечення громадського порядку і громадської безпеки; надання невідкладної допомоги особам у разі її потреби, якщо вони знаходяться у безпорадному фізичному або психологічному стані, а також особам, які постраждали від злочинних діянь, інших правопорушень, стихійних лих або подібних факторів; запобігання злочинним діянням та іншим право-

порушенням; розкриття і розслідування злочинних діянь та інших правопорушень; нагляд за безпекою руху, а також інші завдання, передбачені актами законодавства.

Система литовської поліції виглядає таким чином: найвищим органом у структурі поліції є Департамент поліції при Міністерстві внутрішніх справ, яким керує Генеральний комісар поліції; наступними елементами системи є територіальні установи поліції, установи поліції із професійної підготовки, спеціалізовані установи поліції.

Продовжуючи розглядати досвід поліцейської діяльності у країнах Балтії, доречно звернутися до поліції Естонської Республіки. Основою правового регулювання поліцейської діяльності у країні виступає Закон Естонської Республіки «Про поліцію та прикордонну охорону» від 6 травня 2009 року, який закріпив положення, що доволі чітко розкривають і надають юридичного змісту поліцейським повноваженням.

Поліцейську діяльність в Естонії визначають повноваження із поліцейського нагляду, тобто діяльності поліції щодо запобігання, протидії та усунення заворушень, забезпечення громадського порядку, запобігання правопорушенням, яка включає збір, обмін та аналіз інформації, планування і проведення заходів щодо боротьби із загрозами державній політиці та громадськими правопорушеннями [14]. Крім цього, поліцейські уповноважені здійснювати ідентифікаційні заходи (відбір ДНК, запис голосового зразка, ідентифікацію зображення райдужної оболонки тощо); використовувати обладнання, що передає або записує зображення з метою спостереження за громадським місцем, усунення у ньому загрози чи заворушень; тримати осіб, які потрапили в біду; обмежувати перебування особи поблизу певної особи чи у певному місці, наказати їй залишити особу або утриматися від наближення до людини, оглядати без згоди власника рухомі речі, зокрема відкривання дверей та усунення інших перешкод за допомогою технічного обладнання або тварин за підставами, встановленими законом [14].

Відтак справедливо говорити, що естонська поліція відіграє важливу роль в охороні суспільства і держави від можливих правопорушень із боку будь-якого суб'єкта. Свої високі показники ефективності країна отримує через розширення меж міжнародної правової допомоги, причому чималий вплив має поліцейська багатофункціональність. Наявність зазначених повноважень дозволяє поліцейським органам своєчасно і повною мірою реагувати навіть на найменші порушення прав і свобод особи чи публічної безпеки.

Що стосується останніх змін, які відбулись у Республіці Естонія, то у вересні 2021 року законодавець схвалив поправки до Законопроекту про дорожній рух, який стосувався контролю за забезпеченням дотримання правил дорожнього руху [15]. Зокрема, зазначений законопроект підтвердив нагальну потребу у взаємодії поліцейських органів із іншими органами публічної влади. Відтепер, попри збільшення розміру штрафів за перевищення швидкості, камери, що фіксують порушення швидкісного режиму, встановлюватимуться органами місцевого самоврядування із попереднім погодженням із органами поліції і транспортним департаментом.

До того ж законом детально регламентовано порядок придбання системи автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху та її подальшого обслуговування. Вкрай логічним вбачається покладення функцій із купівлі фіксуювальних пристроїв на органи місцевого самоврядування, з огляду на прямий доступ до місцевого бюджету; повноваження з адміністрування системи – на транспортний департамент, ураховуючи профільні напрями його діяльності. Для поліцейських органів основним завданням стане ведення провадження у справі про правопорушення.

Визначений розподіл повноважень і тісної взаємодії між поліцейськими та органами публічної влади є наскрізним для естонської політики та яскравим прикладом того, що правоохоронна система не є автономною (відстороненою) ланкою у структурі органів влади, вона має співпрацювати з іншими державними структурами задля досягнення найкращого результату.

Зовсім інша ситуація спостерігається у США. Особливості поліцейських повноважень прямо пов'язані із федеративним територіальним устроєм країни та політикою децентралізації. Через це у правоохоронній сфері провідне місце посідає поліція штатів. Проте важливим моментом є розподіл повноважень між поліцією місцевого і центрального рівнів. Такий розподіл зазвичай залежить від характеру поліцейської діяльності, її складності з урахуванням того, який із двох рівнів поліцейської системи здатний найефективніше врегулювати ті чи інші питання, віднесені до поліцейської компетенції.

Зазвичай до компетенцій поліції штатів належить підтримання спокою, належне проведення виборів, охорона громадського правопорядку. У свою чергу, федеральна поліція реалізує свої повноваження щодо захисту суверенітету і громадського порядку в умовах надзвичайного стану; збору та аналізу статистичних даних, пов'язаних із поліцейською діяльністю; розслідування відповід-

них злочинів (зазвичай транснаціональних) чи злочинів міжнародного характеру, або тих, що посягають на суспільні відносини, що реалізуються через функціонування органів державної або місцевої влади [16, с. 34, 38]. До важливої функції поліції штатів відноситься оцінка її діяльності, оскільки вона здійснюється всередині самого поліцейського підрозділу чи надається на розгляд місцевим органам, а федеральна поліція наділена правом лише обробляти і систематизувати отримані від місцевого рівня відомості [17], що виступає важливим складником політики децентралізації.

Говорячи про основні повноваження поліції штатів, доцільним убачається їхній аналіз у конкретному штаті. Наприклад, місією поліцейського департаменту Вашингтону є добросовісне надання поліцейських послуг із метою поліпшення якості суспільного життя в усіх сферах, а сама діяльність побудована на ідеях співробітництва, командного середовища, відповідальності та пріоритеті суспільних цінностей [17]. Поліцейські повноваження розмежовано на основі діяльності конкретного підрозділу.

Законодавство штату виділяє такі підрозділи: адміністративний, карного розшуку, уніфікований відділ патруля, служба підтримки, річного звіту.

Адміністративний підрозділ уповноважений складати документацію бюджету, поповнювати продовольчі запаси, вирішувати кадрові питання, виплачувати заробітну плату.

Повноваження уніфікованого підрозділу патрулювання складають обов'язки реагування на виклики 911; розслідування дорожньо-транспортних пригод; виконання законів про безпеку дорожнього руху та надання допомоги громадськості у реалізації їхніх потреб; забезпечення сприятливого середовища для навчання, що забезпечується функціонуванням у школах так званих офіцерів шкільних ресурсів, які попри здійснення заходів, спрямованих на шкільну безпеку, виступають менторами для багатьох школярів і студентів.

Каральний підрозділ здійснює ретельне розслідування основних злочинів, оброблення місця злочину і збір доказів, здійснюючи співпрацю із прокуратурою з метою своєчасного переслідування злочинців. Водночас у підрозділі функціонує відділ наркоманії, уповноважений на проведення первинних і подальших розслідувань незаконного вживання і продажу наркотиків; декілька разів на рік проводяться таємні операції, які виявляють торговців наркотиками і дозволяють своєчасно притягнути таку особу до відповідальності.

Підрозділ служби підтримки надає комунікаційні та логістичні послуги. Підрозділ здійснює

нагляд за обслуговуванням парку транспортних засобів, зокрема за їхнім оснащенням технічним обладнанням (радарами, комп'ютерами), відповідає на дзвінки 911, забезпечує ведення телекомунікаційних систем для відстеження викликів [17].

Надаючи підсумки будь-якої діяльності, не можна оминати увагою показники її ефективності. Основними показниками діяльності України, згідно із досвідом зарубіжних країн, мають стати такі критерії:

- загальна кількість раніше розкритих злочинів;
- кількість розкритих організованих груп і злочинних організацій;
- статистика ДТП;
- кількість завершених справ про адміністративне правопорушення (ті, що закінчилися притягненням особи до адміністративної відповідальності);
- показники технічного оснащення окремих підрозділів;
- статистика виписаних заборонних приписів (у справах із домашнього насильства).

Висновки. Підсумовуючи наведене, варто зазначити, що поліцейська наука і практика пройшла чимало етапів свого розвитку. Поліція, що існує нині, продовжує реформуватися та розвиватися, проте в одних країнах цей розвиток є більш стабіль-

ним і стрімким (США, Латвія, Естонія), ніж в інших.

У доробках зарубіжних і вітчизняних науковців закріпилися певні моделі поліцейської діяльності. Незважаючи на це, у сучасних умовах чимало правників, науковців-адміністративістів та особисто автор уважають за доцільне перехід поліцейських до моделі управління, керованої аналітикою, під якою слід розуміти одну із сучасних моделей поліцейської діяльності, спрямовану на прогнозування головних ризиків, і ту, що базується на інформаційних ресурсах країни.

Аналіз поліцейських систем Литви, Латвії, Естонії і США дозволяє говорити про подібні та відмінні риси поліцейської діяльності зарубіжних країн та України. Зокрема, поліцейська система у країнах Балтії має певну структурованість, ієрархічність, тісну взаємодію поліцейських органів із органами влади. У свою чергу, поліцейська система США характеризується чітким розподілом повноважень між поліцейськими підрозділами і перевагою поліції на місцях (поліція штатів). Останні зміни у законодавстві країни свідчать про демократизацію поліцейської системи, спрямування її у соціальне русло, що є взірцевим прикладом для України і може стати передумовою для реформування системи поліцейського законодавства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Смірнова О. М. Семантичний аналіз термінів «поліція» та «поліцейська діяльність». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 69–72.
2. Матеріали XVIII Всеукраїнської наукової конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції». Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 188 с.
3. Антологія міжнародного поліцейського права (Історія. Предмет. Методи. Норми. Класифікація) : у двох томах / під заг. ред. : Ю. І. Римаренка, В.В. Коваленка, В. Я. Тація, О. М. Бандурки, А. П. Гетьмана, О. М. Джужі, О. В. Негодченка, В. І. Олефіра. Т 1. Від камералістики до поліцейстики. Херсон : Айлант, 2010. 724 с.
4. Проневич О. С. Генеза та еволюція поліцейського права у контексті формування буржуазної парадигми діяльності поліції (друга половина XVIII – початок XX ст.). *Право і безпека*. 2010. С. 122–127.
5. Офіційний веб-портал МВС України. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/sociologi-centru-razumkova-fiksuyut-visokii-riven-doviri-gromadyan-do-organiv-sistemi-mvs> (дата звернення 05.09.2021 року).
6. Мовчан А. В. Актуальні проблеми впровадження в органах Національної поліції України моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою. *Соціально-правові студії*. 2018. Вип. 1. С. 17–22.
7. Користін О. Є. Сучасні моделі правоохоронної діяльності. *Юридична наука: сучасний стан та перспективи розвитку*. 2017. 142 с.
8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
9. House passes bill named in honor of George Floyd aimed at preventing police misconduct URL: <https://edition.cnn.com/2021/03/03/politics/house-vote-george-floyd-policing-bill/index.html>
10. Roman Shapoval, Iurii Bytiak, Nadiia Khrystynchenko, Khrystyna Solntseva Problematic Issues of the Administrative and Legal Status of the Police in the Baltic States (Lithuania, Latvia, Estonia). *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2018. Vol. IX. Issue 1(31). SCOPUS. URL: <https://dSPACE.nlu.edu.ua/handle/123456789/15613?locale=uk>
11. On State Security Institutions. *Likumi.lv*. 1994. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/57256-on-state-security-institutions>
12. Latvian State Security Service. URL: <https://vdd.gov.lv/en/areas-of-activity/counterintelligence/>
13. Закон Литовської Республіки «Про діяльність поліції» № VIII-2048 від 17.11.2000 року.
14. Politsei ja piirivalve seaduse rakendamise seadus Vastu võetud 26.11.2009. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/13244294>

15. Самоуправления получают право устанавливать камеры контроля скорости. URL: <https://rus.err.ee/1608353059/samoupravlenija-poluchat-pravo-ustanavlivat-kamery-kontrolja-skorosti#>
16. Бугайчук К. Л. Закордонний досвід оцінки ефективності поліцейської діяльності та перспективи його використання в Україні : наук.-метод. рек. Харків : Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2016. 52 с.
17. Polis Knowledge and Learning Platform. URL: <https://polis.osce.org/about>

РОЗДІЛ 7 РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, КОМЕНТАРІ

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.19>

Алексєєва А. В.,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри психології і педагогіки
Університету сучасних знань

РЕЦЕНЗІЯ НА СТАТТЮ ФЕДОРКОВА О.М. «РОЛЬ МЕДІА РЕСУРСІВ В РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГО-ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МОЛОДІ»¹

Стаття Федорков О.М. «Роль медіа ресурсів в розвитку психолого-політичного світогляду молоді» присвячена висвітленню вельми актуального аспекту формування політичної ідентичності особистості, а саме розвитку політичної культури молодих людей. У рецензованій статті докладно проаналізовано феномен політичної культури особистості, а саме висвітлено головні компоненти політичної культури, такі як політичний світогляд, цінності, стереотипи, мотиви участі у політичній взаємодії, а також політична символіка та поведінка.

Так, розкрито поняття політичних цінностей, які утворюють ядро політичного світогляду молоді людини та являють собою значущу диспозицію її політичної поведінки. Політична позиція особистості охоплює в собі певні політичні стереотипи, які окреслюють політичний світогляд, що, у свою чергу, відображує ступінь політичної компетентності молоді. Зовнішнім відображенням політичного світогляду особистості є її політична символіка, яка уособлює її політичну спрямованість та погляди.

Отже, політичний світогляд зумовлює мотивацію участі молодих людей у політичному житті країни, тобто визначає специфіку політичної поведінки, проявами якої є участь у політичних діях, а також здатність особистості до обґрунтованої оцінки мети та результатів своєї політичної активності.

Автор статті розглядає формування політичної культури в контексті політичної соціалізації особистості, яка починається із сім'ї та продовжується під час освітньої діяльності в навчальних закладах різного типу, а також у вигляді участі в різноманітних партіях, рухах та молодіжних організаціях відповідно до пріоритетних політичних поглядів та спрямованості молодих людей.

У статті також окреслено головні соціальні чинники, які також впливають на формування політичної культури особистості, такі як соціальна взаємодія, ідентифікація особистості з групою, соціальна згуртованість, ступінь міжособистісної довіри та готовність до взаємодопомоги.

Таким чином, політична культура є важливим чинником політичної поведінки особистості, що наголошує на необхідності розвитку здатності молоді до критичного мислення та самостійної оцінки політичних подій та ситуації у суспільстві з метою формування усвідомленої активної суспільно-політичної позиції, спрямованої на реалізацію особистісних цілей та життєвих планів.

Отже, стаття Федорков О.М. «Роль медіа ресурсів в розвитку психолого-політичного світогляду молоді» є важливим внеском у розробку питань розвитку політичної ідентичності молодих людей та гармонізації їхньої політичної поведінки в умовах сучасного українського суспільства.

¹ Федорков О. М. Роль медіа ресурсів в розвитку психолого-політичного світогляду молоді. *EAST EUROPEAN SCIENCE JOURNAL*. 12 № 64. 2020. С. 60–65.

**ДНІПРОВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, ПСИХОЛОГІЇ, ПРАВА**

Випуск 6

Коректура • *Ірина Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *Литвиненко Алла*

Підписано до друку: 28.12.2021.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 14,42. Замов. № 0222/074. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.